

ც. ხ. უ. ნ. დ. ო.

საქართველოს ეროვნული
ბიბლიოთეკა-არქივის
გამომცემლობის
სამუშაოები

თბილისი, 1960

პროფ. ტ. ხუნიკიძე

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება

(ნარკვევი საარქივო მასალის მიხედვით)

1879—1927

სახელმწიფო გამომცემლობა
„საბჭოთა საქართველო“
თბილისი
1960

K 267.780
3

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

I. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება 1879 — 1900 წლებში

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში საკმაოდ სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა ფეოდალური ნაშთების ლიკვიდაცია და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარება, რასაც ხელი შეუწყო 1864 წლის საგლეხო რეფორმამ, გზების გაყვანამ, განსაკუთრებით ფოთი-თბილისის რკინიგზის ამოქმედებამ, ვაჭრობის განვითარებამ, მრეწველობის ზრდამ, ფართო მოხმარების საქონლის ბრუნვამ და თბილისის სახით ნაციონალური ბაზრისა და კულტურული ცენტრის წარმოქმნამ. ყველა ამის შედეგად წარმოებს ქართველი ხალხის ეკონომიური გაერთიანება, იქმნება ქართველი ბურჟუაზიული ერი. ახლად „წარმოშობილი ინტელიგენცია“ „ნაციონალური იდეით“ იმსჯელება...“¹.

„წინად ბურჟუაზია ერის მეთაურად ითვლებოდა, იგი იცავდა ერის უფლებებსა და დამოუკიდებლობას, რომლებსაც „ყველაფერზე მაღლა აყენებდა“ — ამბობს სტალინი²... „პრესისა და თეატრის განვითარება... ხელს უწყობს „ნაციონალური გრძნობების“ გაძლიერებას“³.

გაზ. „დროება“, შემდეგ გაზ. „ივერია“ ქართველი ხალხის ეროვნულ ინტერესებს იცავდნენ. ქართული კულტურის განვითარებას და ეროვნული შეგნების გაღვიძებას დიდ სამსახურს უწევდა ახლად აღორძინებული ქართული თეატრი. გ. ლასხიშვილი წერდა: „თბილისის მუდმივმა დრამატიულმა

¹ ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 2, გვ. 327.

² გაზ. „კომუნისტი“, 1952 წ. 15 ოქტ. № 246.

³ ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 2, გვ. 327.

დასმა პირველად გააჩაღა სისტემატური გასტროლოგები ქვეყანაში. დ. ერისთავის პიესა „სამშობლო“ თავბრუსხვევით აქა-იქ გაჩნდა წრეები ქართული ისტორიისა და ლიტერატურის შესასწავლად. ეს სიო ჩვენც მოგვხვდა გიმნაზიაში და აგვადელვა. დავიწყეთ ხელნაწერი ჟურნალების გამოცემა, ქართული გაზეთებისა და წიგნების კითხვა. პატრიოტული ლექსები აკაკისა, ილიასი, რ. ერისთავისა და სხვათა ზეპირად ვიცოდით და აღტაცებით ვმღეროდით, ხშირად ჩვენ მიერ მოგონილ მოტივზე“.

ქართული კულტურის რეაქციის შემოტევისაგან დასაცავად და მისი განვითარების უზრუნველსაყოფად ქართველმა მოწინავე ინტელიგენციამ საჭიროდ სცნო უფლებამოსილი საზოგადოებრივი ორგანიზაციის შექმნა. ეს იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება.

მიზანშეწონილად მივიჩნით ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიის ორ ნაწილად გაყოფა: პირველი თავი შემოვფარგლეთ 1880—1890-იანი წლებით, ხოლო 1900 წლიდან დაწყებული, როდესაც ჩვენში ცხოვრების ასპარეზზე მუშათა კლასი გამოდის და წ.-კ. საზოგადოებაში მონაწილეობისათვისაც იბრძვის,—მეორე ნაწილში მოვაქციე.

60-იან წლებში რუსეთის მოწინავე ინტელიგენციაში გავრცელებული იყო ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსება. აზრი, რომ არ კმარა ხალხის განთავისუფლება ყმობისაგან, თუ ის არ განთავისუფლდება გონებრივი სიბნელისაგან; ამ ნიადაგზე რუსეთში 1860-იანი წლებიდან არსდება „წერა-კითხვის კომიტეტები“, რომელთა ხელმძღვანელები აარსებენ დაწყებით სკოლებს, სახალხო სახლებს, აწყობენ ლექციებს და ამ გზით ცდილობენ ხალხის გათვითცნობიერებას.

ჩვენში, როგორც იაკობ გოგებაშვილი ვადმოგვცემს, ხალხისათვის სკოლების დაარსების პრობაგანდა სწარმოებდა ინტელიგენტურ წრეებში, რომლებიც ამა თუ იმ ოჯახის გარშემო იქმნებოდა 60-იან წლების მეორე ნახევარში. ერთ-ერთი ასეთი ოჯახი ყოფილა იოსებ მამაცაშვილის ოჯახი.

ამ წრეებში წარმოიშვა აზრი სოფლად კერძო სკოლების

დაარსების შესახებ, ამ მიზნისათვის წრის წევრების
ტურად იხდიდნენ საწევრო გადასახადს. მაგრამ ამ წრეს მხო-
ლოდ ერთი სკოლის დაარსება ძლივს მოუხერხებია სოფ. ხოვ-
ლეში.

წრე მალე დარწმუნებულა, რომ მათი იდეა სოფლად სკო-
ლების გახსნის შესახებ განუხორციელებელი დარჩებოდა, თუ
საქმეს სათავეში „წერა-კითხვის საზოგადოება“ არ ჩაუდგე-
ბოდა¹. მაშასადამე საჭირო იყო ასეთი საზოგადოების დაარ-
სება. იაკობ გოგებაშვილის წინადადებით, ხარკოვში მცხოვრებ
ვახტანგ თულაშვილს თავის სიმამრისაგან მიუღია იქ არსებუ-
ლი წ.-კ-ის კომიტეტის ნორმალური წესდება.

საქართველოში წ.-კითხვის საზოგადოების დაარსების აზ-
რი, ი. გოგებაშვილს და ნიკო ცხვედაძეს გაუაზრებიათ
დიმიტრი ყიფიანისა და ილია ჭავჭავაძისათვის. ი. გოგებაშვი-
ლის გადმოცემით, წესდების ერთ-ერთ პარაგრაფში (§ 3), სა-
დაც აღნიშნულია: „საზოგადოება თავის მიზანს მიაღწევს იმით,
რომ სახალხო სკოლებში სწავლებას შემოიღებს სამშობლო,
ბავშვებისათვის გასაგებ ენაზე, ზრუნავს რუსული ენის სწავ-
ლებისათვის“ — ი. გოგებაშვილს შეუტანია, რადგან დიმ.
ყიფიანსა და ნ. ცხვედაძეს, ამ წესდების შემდგენელთ, ასეთი
მუხლის დამტკიცების იმედი არა ჰქონიათ, მაგრამ ი. გოგება-
შვილს აქ გამოუყენებია მეფე ალექსანდრე II-ის 1864 წლის
აგვისტოს ცნობილი რესკრიპტი, რომლითაც ის აკანონებდა
არარუსთა სახალხო სკოლაში დედა-ენაზე სწავლებას. დიდი
იმედი ჰქონდათ აგრეთვე იმის, რომ ამ დროს მეფის ნაცვლის
მთავარმმართველობის უფროსი იყო დიმიტრი სტაროსელსკი,
რომელიც დაახლოებული იყო ქართველ საზოგადოებასთან და
დამოყვრებული ილია ჭავჭავაძესთან. ის ქართულ კულტუ-
რულ დაწესებულებებს მფარველობას უწევდა².

ქართველთა შორის წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების
დაარსების იდეა განხორციელებას მხოლოდ 1879 წელს
ელირსა.

¹ ი. გოგებაშვილი, „რჩეული ნაწერები“, ტ. 2, გვ. 512—518.

² დიმ. სტაროსელსკი 1884 წ. გარდაიცვალა, რომლის დაკრძალვაში
ქართველმა მოწინავე საზოგადოებამ მსურველე მონაწილეობა მიიღო.

დომიტრი ყიფიანი აღნიშნავდა წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების წევრთა პირველ საერთო სხდომაზე 1879 წლის 15 მაისს: „საზოგადოების შემდგენელთ — აწ განსვენებულნი ბესარიონ ლევანის ძე ღოღობერიძეს, ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძეს და მე, მოგვანდეს საზოგადოების წესდება დასამტკიცებლად წარგვედგინა მთავრობისათვის, სათანადო მსვლელობა მიგვეცა მისთვის და ყოველი განმარტება მოგვეხსენებინა მთავრობისათვის, რასაც კი მოითხოვდა“.

გამოირკვა, რომ წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსების ინიციატორებს — დიმ. ყიფიანს, ილია ჭავჭავაძეს, იაკობ გოგებაშვილს, ბეს. ღოღობერიძეს, ვახ. თულაშვილს და ნიკო ცხვედაძეს შეუდგენიათ წესდება, რომელსაც ხელს აწერს 126 დამფუძნებელი წევრი; წესდება მთავრობისათვის წარუდგენიათ დასამტკიცებლად 1878 წ. 20 ივნისს, რომელსაც იგი ზოგიერთი ცვლილებების შეტანის შემდეგ დაუმტკიცებია 1879 წლის 31 მარტს. დამფუძნებელ წევრთა პირველ კრებაზე, რომელიც 1879 წლის 15 მაისს შედგა, მხოლოდ 22 წევრი დასწრებია, მათ 60 ნამდვილი წევრი მიუღიათ საზოგადოებაში და ხელმძღვანელ ორგანოების არჩევას შესდგომია.

კრებამ საზოგადოებისა და მისი გამგეობის თავმჯდომარედ ერთხმად აირჩია დ. ყიფიანი.

წესდების მიხედვით საზოგადოებას შეადგენდნენ: დამფუძნებელი, საპატიო, ნამდვილი და დამხმარე წევრები.

დამფუძნებელ წევრებად ითვლებიან ისინი, რომელთაც ამ წესდებაზე ხელი მოაწერეს. ამათ საზოგადოების სალაროში შეაქვთ ყოველწლიურად არა ნაკლებ ოცი მანეთისა, ან ერთდროულად არა ნაკლებ 300 მანეთისა.

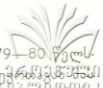
საპატიო წევრებად ისეთი პირები აირჩევიან, რომელთაც დიდი სარგებლობა აღმოუჩენიათ მწიგნობრობის გავრცელებისათვის თავისი პირადი მოქმედებით, ან ნივთიერი შეწირულობით, ასე რომ შეწირულობის ფასი იყო არა ნაკლებ 600 მანეთისა. ნამდვილ წევრებს ევალეობდათ წელიწადში ექვსი მანეთი ეხადათ საწევრო, ან ერთბაშად შემოეტანათ საზოგადოების სალაროში არა ნაკლები ასი მანეთისა. დამხმარე

ბის საკითხი მუდამ დევას იწვევდა წ.-კ. გამავერცელებელ საზოგადოებაში. ამავე დროს სკოლა ძვირადაც უჯდებოდა. ამგვარად გეობას. მასზე იხარჯებოდა საზოგადოების შემოსავლის 1/3-ს. მისი შემოსავლის ორი მესამედი — 1.139 მან., როგორც აღნიშნულია 1887 წლის წლიურ ანგარიშში.

წ.-კ.-ის გამავერცელებელი საზოგადოების წევრთა საერთო კრებაზე 1887 წლის 24 მაისს, ბათუმის სკოლის შესახებ ივ. მაჩაბელმა განაცხადა: „ბათუმის სკოლა მართლაც ძვირად უჯდება საზოგადოებას, მაგრამ მაინც უნდა იარსებოს, რადგან ეს სკოლა ისეთი დაწესებულებაა, რომლის სარგებლობა ფულით არ გაიზომება. კრებაზე ცხარე და ხანგრძლივი კამათი დასრულდა იმით, რომ (ოთხი წევრის გარდა), კრებამ საჭიროდ სცნო ბათუმის სკოლის დატოვება. თუმცა 1887 წელს ბათუმში დაარსდა სკოლის მზრუნველი კომიტეტი, რომელსაც დაეკისრა სკოლის შენახვა, მაგრამ ადგილობრივ შეკრებილი სახსრები მეტად მცირე იყო სკოლის შესანახად და წ.-კ. გამავერცელებელს დამატება უხდებოდა ყოველწლიურად.

ბათუმში ქართული სკოლის დაარსება საჭირო იყო, მაგრამ არა ქართველ მაჰმადიანთა ბავშვების აღსაზრდელად, რამდენადაც ბათუმში მაჰმადიანთაგან მხოლოდ ბევრი ცხოვრობდნენ. ხალხისათვის გაცილებით უმჯობესი იქნებოდა სკოლის სოფლად გახსნა, რადგან სოფლის სკოლაში მხოლოდ მაჰმადიანი ბავშვები ისწავლიდნენ და სკოლის შენახვაც იაფი დაჯდებოდა. გარდა ამისა, სკოლის წარმატებას და მასში ქართველ მაჰმადიანთა მოზიდვას ხელს უშლიდა ხოჯა, მაჰმადის რჯულის მასწავლებელი, ვინაიდან ის ამ სკოლიდან პირად სარგებლობას ვერ ხედავდა. როგორც აღვნიშნეთ, ბათუმის სკოლის მასწავლებელმა მოსე ნათაძემ დიდი უნარი გამოიჩინა და ენერჯია დახარჯა სკოლის წარმატების საქმეში, მაგრამ ის გარდაიცვალა 1890 წელს; გამგეობამ აღნიშნა: „მის (მ. ნათაძის) მხნეობას მიეწერება აღორძინება და დამკვიდრება ამ სკოლისა მაჰმადიანურ საქართველოში“. მადლობის ნიშნად გამგეობამ იკისრა მისი შვილის შესანახად ყოველწლიურად ასი მანეთი შეეტანა ქართული სააზნაურო სკოლის პანსიონში.

მიღების იმედი უნდა ჰქონოდა საზოგადოებას 1879—80 წელს გამგეობა ვარაუდობდა, რომ: 1. დამფუძნებელ წევრთაგანში შემოუვიდოდა 2.520 მან., 2. ნამდვილ წევრთაგანში — 1.000 მან., 3. სხვადასხვა შემოსავალი — 1.000 მან., 4. თბილისის სათავადაზნაურო ბანკის შემოწირულება — 11.000 მან., 5. ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკიდან — 11.000 მან. (ამ თანხიდან 8.000 მან. ქუთაისის სკოლისათვის იყო ნავარაუდები, ასე რომ საზოგადოებას ამ თანხიდან მხოლოდ 3.000 მანეთი რჩებოდა). ბანკიდან ასეთი თანხის გაცემა ადვილი საქმე არ იყო, რადგან სათავადაზნაურო ბანკის დამაარსებელთა შორის ბევრი იყო ისეთი, რომელიც ვიწრო წოდებრივი თვალსაზრისით ხელმძღვანელობდა. ილია წერდა ამ მდგომარეობის გამო:

„...თვალწინ გვიდგას ის აყალმაყალი, რაც წელს თავადაზნაურობას შეუდგა მის გამო, რომ ბანკმა ათას ასი თუმანი შესწირა ამ საზოგადოებას. „რათაო და რისთვისაო“, — ყვიროდნენ წინდაუხედავად ზოგი სხვის წაქეზებით, ზოგი საკუთარი თაოსნობით. „განა ჩვენ კი შვილები არა გვყავსო, თუ გაზრდა საქიროა, ჯერ ისინი გავზარდოთო. შინ რომ შვილი გიტყვიდეო, გარეთ ტაბლას რა უნდაო“ და სხვანი და სხვანი. ჩვენი უბედურება ის ყოფილა, განაგრძობს ილია, — არის და ღმერთმა ნუ ქნას, კიდევ იყოს, რომ ყველა ქართველი, გლეხი თუ თავადი, ძმად თუ შვილად არ მიგვაჩნია. ზემოხსენებულ საზოგადოებას (წერა-კითხვისას) სახეში აქვს მთელი ქართველობა, თავადაზნაურობა კი გამოსულა და იძახის, მეო და არა სხვაო. ბატონებო, თუ ყველანი ერთად არ ვიქნებით, თქვენი „მე“ თუნდ იყოს და თუნდა არა! თავს მაგისათვის ძალიან არავინ შეიტკივებს...“¹.

1879 წელს ქუთაისის სააზნაურო ბანკის საერთო კრებაზე თავადაზნაურობის რეაქციონურმა ნაწილმა აურ-ზაური ასტეხა, როდესაც დაისვა საკითხი წერა-კითხვის საზოგადოების სასარგებლოდ თანხების გადადების შესახებ; მაგრამ კირილე ლორთქიფანიძის, ანტონ ლორთქიფანიძის, გ. წერეთლისა და სხვა პროგრესულად მოაზროვნე წევრების მეოხებით კრების

¹ ილია ჭავჭავაძე, ტ. 11, 1928 წ., გვ. 293 — 294.

უმრავლესობამ გადადო წ.-კ.-ის საზოგადოებისათვის 11200/ მანეთი.

საერთო კრებამ გამგეობას უფლება მისცა დაესწრო ვადოების თანხებიდან იმდენი, რამდენსაც საჭიროება მოითხოვდა და დაუნიშნა საზოგადოების მდივანს ყოველწლიურად 600 მან. ამ თანამდებობაზე იონა მეუნარგია იქნა მოწვეული¹.

1880 წლის 20 იანვარს მოწვეულ იქნა წ.-კ. საზოგადოების საერთო კრება, რომელსაც მხოლოდ 21 კაცი დაესწრო. ამ კრებამ ნამდვილ წევრად 26 კაცი მიიღო; ამავე კრებამ შეავსო გამგეობის ძველი შემადგენლობა ახალი წევრებით; დამატებით გამგეობის წევრად არჩეულ იქნენ: გ. წერეთელი, თ. ყორდანი, ივ. გამყრელიძე, იონა მეუნარგია, გ. თუმანოვი, გ. უთურგაული. კანდიდატებად არჩეულ იქნენ დ. ი. ავალოვი, ნ. დ. ქანანოვი, ვლ. მიქელაძე.

1880 წლის პირველ ივნისს მოწვეულ საანგარიშო კრებაზე, რომელსაც მხოლოდ 32 წევრი დასწრებია, ახლად მიუღიათ 32 წევრი.

გამგეობას სამი წლის ვადით ირჩევდნენ. 1882 წლის 6 ივნისს წლიურ სხდომას სულ 28 წევრი დაესწრო. ახალი გამგეობის წევრებად არჩეულ იქნენ: თავმჯდომარედ (ერთხმად, კენჭის უყრელად) ივ. კოსტ.-ძე ბაგრატიონ-მუხრანსკი, წევრებად: ი. ჭავჭავაძე, ი. გოგებაშვილი, ალ. სარაჯიშვილი, ს. მესხი, ნ. ცხვედაძე, ივ. მაჩაბელი, კანდიდატებად: დიმ. ბაქრაძე, მ. ჭავჭავაძე, ლ. მღებროვი და ეკატ. გაბაშვილი².

1885 წლის მაისში არჩეულ გამგეობას შეადგენდნენ: ი. ჭავჭავაძე (თავმჯდომარე), წევრები: აკ. წერეთელი, ი. გოგებაშვილი, გ. ქართველიშვილი, გ. იოსელიანი, ა. მირიანაშვილი, ნ. ცხვედაძე, ვ. ყიფიანი, ეკ. გაბაშვილი, ალ. ჩოლოყაშვილი, ა. ფურცელაძე, ალ. ჭყონია, კანდიდატები: გიორგი წერეთელი, რაქ. ჯაჯანაშვილი, ვას. რცხილაძე. 1886 წ. ნოემბერში საგანგებო კრებამ გამგეობის შემადგენლობას დაუმატა ან. თუშანიშვილი, დ. ზ. ბაქრაძე, ს. ვ. მაჩაბელი, დავ. დ. ფავლენიშვილი.

¹ სტია, ფ. 481, საქმ. № 3, ფ. 9—11.

² სტია, ფ. 481 საქმ. № 42, ფ. 80

1888 წლის მაისში ახალი გამგეობა იქნა არჩეული: თავ-
მჯდომარედ ილია ჭავჭავაძე (ერთხმად), წევრებად: ჭავჭავაძე ი.
დაძე, ან. თუმანიშვილი, ი. გოგებაშვილი, გრ. ვოლსკი, ეკატ.
გაბაშვილი, ალ. ჭყონია, ალ. ჭიჭინაძე, ლ. ფაველენიშვილი;
ნ. ხიზანიშვილი, ივანე მაჩაბელი, ექ. თაყაიშვილი, ალ. მირიან-
აშვილი; კანდიდატებად თ. ჟორდანიას, გ. იოსელიანი, ნ. მთვარ-
ელიშვილი.

1887 წლის ივნისში გამგეობამ მდივნის მოვალეობისაგან
გაანთავისუფლა ნ. მთვარელიშვილი და ამ თანამდებობაზე
ი. მანსვეტაშვილი მიიწვია. 1891 წელს მანსვეტაშვილმა მდივ-
ნობას თავი დაანება და მის ნაცვლად მოწვეულ იქნა მ. ჯანა-
შვილი. ამ ტექნიკურ სამუშაოზე იონა მეუნარგიას. ნ. მთვარე-
ლიშვილის, ი. მანსვეტიშვილის, მოსე ჯანაშვილის და შემდეგში
1895 წლიდან დავ. კარიჭაშვილის დათანხმება იმის მაჩვენებელ-
ია, თუ რა მძიმე ნივთიერ პირობებში უხდებოდათ ჩვენს
მკვლევარებს და მწერლებს მუშაობა და როგორ აფასებდნენ
ისინი წ.-კ.-ის საზოგადოების საქმიანობაში მონაწილეობას.

1898 წლის ივნისიდან ახალ გამგეობას შეადგენდნენ:
ი. ჭავჭავაძე, ნ. ცხვედაძე, ი. გოგებაშვილი, ივ. რატიშვილი,
ექ. გაბაშვილი, გრ. ყიფშიძე, ივ. აბაშიძე, ივ. ზურაბიშვილი,
ექ. თაყაიშვილი, გ. იოსელიანი, ალ. ჭყონია, დ. კარიჭაშვილი.
1895 წლიდან თავმჯდომარის ამხანაგად ნიკო ცხვედაძე იქნა
არჩეული.

1890-იან წლებში ილია ჭავჭავაძე, ბანკის, გაზ. „ივერიის“,
აგრეთვე სხვა მრავალი საზოგადო საქმით დატვირთული, მხო-
ლოდ დიდად მნიშვნელოვანი საკითხების გარჩევასას ესწრე-
ბოდა წ.-კ. საზ.-ის გამგეობის სხდომებს. (იხ. სცია, ფ. 481, საქ.
№ 420, ფ. 235).

პირველ წელს საზოგადოებას 245 წევრი ჰყავდა, მეორე
წელს — 282, მესამეს — 311 წევრი.

1883 წლის მაისში საზოგადოებას სულ 319 წევრი ყავდა,
ე. ი. მას მთელი წლის განმავლობაში მხოლოდ 8 წევრი შეუ-
ძენია¹. ხოლო 1885 წ. მაისში, ე. ი. წ.-კ. საზოგადოების არსე-

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 42, ფ. 148.

ბობის ექვსი წლის თავზე, მას 326 წვერი ჰყავდა — ხუთი წლის განმავლობაში მას მხოლოდ 81 წვერი შემატევეს. სტრუქტურა

1880 წლის აპრილში დ. ყიფიანს, პეტერბურგში ყოფნის დროს რამდენიმე წვერი შეუძენია საზოგადოებისათვის. ამასთან დაკავშირებით დ. ყიფიანი სწერს ილიას: „არავინ არ იცის, არავის არ ესმის ჩვენი საზოგადოებისა და ვისაც გამოველაპარაკე, ყველანი ამას მახლიან პირში, — რატომ არას გვატყობინებთ, რატომ არას აცხადებთო. უნდა მოვიხსნათ ღართი, — თუ არა და სულს შეგვიგუბებს, ქურდული საქმობა ქართველის ხასიათი არ არის და ჩვენ რატომ გვემართება“.

ამასთანავე დ. ყიფიანი უგზავნის საზოგადოების გამგეობას 220 მანეთს, მიღებულს დამფუძნებელი წვერის მ. ტ. ლორის-მელიქოვისაგან, მისი ოჯახისა და სხვა ნამდვილი წვერებისაგან².

საზოგადოების წვერები გულგრილობას იჩენდნენ არა მარტო წლიურ კრებაზე დასწრების მხრივ, არამედ საწვერო თანხის შემოტანის მხრივაც; ასე, მაგალითად, 1882—83 წელს საწვერო უნდა შემოსვლოდა საზოგადოებას 3.572 მანეთი, შემოვიდა მხოლოდ 370 მანეთი.

1883—84 წლისათვის ნავარაუდები იყო 15.797 მან. შემოსავალი და 7.014 მან. გასავალი³.

1882 წლის საანგარიშო კრებაზე ნ. ხუდადოვი შეეკითხა გამგეობას: „დიდს კაცებს, რატომ ყველას არ შემოაქვს ფული, ვინც წვერი არის, თუ გლდანელს აძლევენ ჭიდაობაში, აქ რატომ აღარ იძლევიან; უნდა იწერებოდეს ამის შესახებ, რაც შეაძლება ხშირად“. ამაზე ილია ჰკვავაძე უპასუხებს: „ეს დრო და ხანის საქმეა, რომ საზოგადოების სამსახურს მიეჩვიოს დიდკაცობა. 123 წვერი გვყავს დამფუძნებელი, სულ გენერალ-ლეიტენანტები არიან და ახლა კი აქ სამი კაციც არ არის იმათგან“⁴.

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 67, ფ. 1.

² სტია, ფ. 481, საქ. № 31, ფ. 7—8.

³ სტია, ფ. 481, საქ. № 42, ფ. 155.

⁴ სტია, ფ. 481, საქ. № 42, ფ. 80.

წ.-კ. საზოგადოების წარუმატებლობაზე პრესაში აღნიშნულია და. გაზეთ „დროება“-ში ერთი წევრთაგანი ხმამაღლა წამოვიდა საზოგადოების წევრთა დაუსწრებლობას საერთო კრებაზე, წერილის ბოლოში ირონიულად აღნიშნავს: ბოროტი კაცები გვირჩევენ წევრების შესაგროვებლად გლდანელი მოვიწვიოთ. რადგან გლდანელი ეხლა ერთადერთი ანდამატია, რომელიც ჩვენ საზოგადოებას დაუზარებლად იზიდავს¹.

წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის ზოგი წევრი ხედავდა რა საზოგადოების მცირე ნაყოფიერებას, ამაში უმთავრეს ბრალს სდებდა ბიუროკრატიულ წესს (ცენტრალიზაციას, რომელიც თავდაპირველად დამკვიდრდა ამ საზოგადოების საქმეთა წარმოებაში). ი. გოგებაშვილი, მაგალითად, საჭიროდ სცნობდა ადგილებზე, მასრებში, გამგეობას გაეჩინა აგენტურა ან ადგილობრივი გამგეობანი, რომელნიც ცენტრალურ გამგეობას დასახული ღონისძიებების განხორციელებაში დაეხმარებოდა, სახელდობრ: წევრების შექენაში, საწევრო შემოსატანის აკრფაში, ლექციების გამართვაში, სამკითხველოების დაარსებაში და სხვ.²

ქურნ. „ივერიის“ შინაური მიმომხილველი წ.-კ. საზოგადოების საქმის წარუმატებლობის მიზეზად ასახელებდა „ჩვენი ქვეყნის მოუზნადებლობას საზოგადო საქმეების წარმოებისათვის“.

1884 წლის 27 მაისის წლიურ საანგარიშო კრებაზე ნ. ცხევიძეს ყურადღება მიუქცევია წ.-კ. საზოგადოების წლიური ბიუჯეტის სიმცირისათვის. ანტონ ფურცელაძეს განუცხადებია: „...ვგონებ ურიგო არ იქნება, და შეიძლება კიდევ გამოჩენილ ფალავანთა ჭიდაობა გაიმართოს და შემოსავალი წ.-კითხვის გავრცელებისათვის გადაიდოსო“. იმავე სხდომაზე ვ. მაჩაბელი აღნიშნავდა: „პეტერბურგში ჩვენმა ახალგაზრდობამაც კი არ იცის, რას მოქმედობს და რას აკეთებს წ.-კ. საზოგადოება. ეს არის იმის შედეგი, რომ საზოგადოების გამგეობა ხალისით არ ეკიდება საქმეს და არ ცდილობს გავრცელოს ხალხში ამ საზოგადოების არსებობის

¹ „დროება“, 1883 წ. № 95.

² „დროება“, 1883 წ. № 246, 249. 1884 წ. № 5, 6.

აზრი. ცხადია, ბევრ სხვასაც არ ეცოდინება საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ამბავი და ვითარება. მაგ. ნიკო მინგრელსკიმ, რომელიც პეტერბურგში ცხოვრობს, არ იცის რა უფლება აქვს საზოგადოებას მინიჭებული, ან რა საფუძველზე არსებობს ის. მან ამასწინათ შემოსწირა საზოგადოებას სურათი შოთა რუსთველისა. იმას მდიდარი ბიბლიოთეკა აქვს და რამდენჯერ უთქვამს ჩემთვის, რომ ამასაც საზოგადოებას შეეწირავო...¹

ამრიგად, საზოგადოების წევრები გულისტყვილით აღნიშნავდნენ წევრთა დაუდევრობას, გამგეობის არადაამკმაყოფილებელ მუშაობას და საზოგადოების ნივთიერ სიღარიბეს.

გამგეობისადმი საყვედური მხოლოდ ნაწილობრივ იყო სამართლიანი: ი. ჭავჭავაძე, ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხვედაძე, ივ. მაჩაბელი, გ. თუმანიშვილი, ალ. ჭყონია თავდადებით მუშაობდნენ თავიდანვე წ.-კ. საზოგადოების საკეთილდღეოდ. ი. გოგებაშვილი მართალი იყო: მართლაც ძნელი იყო გამგეობა გაწვდომოდა მთელ საქართველოს, ხოლო ადგილობრივი ძალების ამუშავება და მოზიდვა ცენტრალურ გამგეობას გაუადვილებდა მუშაობას და საზოგადოებას პოპულარობას მოუპოვებდა ადგილებზე. მაგრამ მთავარი მიზეზი საზოგადოების მუშაობის სისუსტისა ჩვენ უნდა ვეძებოთ ჩვენს საზოგადოებაში, კაპიტალისტური ურთიერთობის სუსტად განვითარებაში, ფეოდალური ჩვევებისა და მისი გადანაშთების სიუხვეში. აქედან გამომდინარეობდა, როგორც აღნიშნავდა „ივერია“, „ჩვენო ქვეყნის მუშაობადობა საზოგადო საქმეების წარმოებისათვის“.

წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ თავის არსებობის პირველსავე წლებში მუშაობის გასაუმჯობესებლად ორ ორგანიზაციულ ზომას მიმართა:

1. 1881 წლის 12 ნოემბრის სხდომაზე იაკობ გოგებაშვილის წინადადებით მოხდა შრომის განაწილება გამგეობის წევრთა შორის: ნ. ცხვედაძეს მიენდო სახელმძღვანელოების გასინჯვა, ი. გოგებაშვილს, მაჩაბელს და ცხვედაძეს — მასწავლებლების მოწვევა, მეუნარგიას — ბიბლიოთეკების შედგენა, ი. ჭავჭავაძეს და გ. თუმანიშვილს — ნივთიერი სახსრების გამოძებნა².

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 86, ფ. 12—14.

² სცია, ფ. 481, საქ. № 42, ფ. 5—8.

2. 1884 წელს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ გაიჩინა აგენტები; მათ ევალეზობდათ ახალი წევრების შეძენა, საწევრო გადასახადის აკრეფა, საღამოების გამართვა, სკოლების დაარსებისათვის ხელისშეწყობა და სხვა. ამრიგად, ნაწილობრივ მიიწვეს შესრულდა ის, რასაც ი. გოგებაშვილი „ღროების“ საშუალებით მოითხოვდა, სახელდობრ, მარტებში დამხმარე აგენტებისა და გამგეობების შექმნას. ი. ჭავჭავაძემ უკანონოდ სცნო აგენტების დანიშვნა გარეშე უურნალური გადაწყვეტილებისა და 1884 წლის 27 სექტემბრის სხდომაზე გამგეობამ საზოგადოების აგენტები დაამტკიცა¹.

1887 წლის 20 ოქტომბერს გამგეობამ დაადგინა: „ბაქოში საზოგადოების დამხმარე წევრად დაინიშნოს ტელეგრაფისტი ლავრენტი ჯავროვი, რომელმაც ბაკურციხელებისათვის 25 მან. შეაგროვა და განუზრახავს ჩვენი საზოგადოების სასარგებლოდ მასკარადის გამართვა². მართლაც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ბაქოს, ქუთაისის, ბათუმისა და ზოგ სხვა ქალაქის მოსახლეობა დამხმარე წევრების საშუალებით საგრძნობ დახმარებას უწევდა საზოგადოებას ნივთიერი სახსრების მოწოდებით, სკოლისა და ბიბლიოთეკის ხელმძღვანელობით და ხალხში წიგნების გავრცელებით.

ამ პერიოდში რწმუნებულები (აგენტები) ერთადერთ რგოლს წარმოადგენდნენ, რომლითაც წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა უკავშირდებოდა მოსახლეობას და ეს კავშირი მით უფრო ძლიერი და მჭიდრო იყო, რამდენადაც ენერგიულად დამონდომებით მუშაობდა ესა თუ ის რწმუნებული.

1892 წლის 10 მარტს გამგეობის სხდომაზე წაკითხულ იქნა ივ. მაჩაბლის განცხადება, რომ მას არ შეუძლია დარჩეს გამგეობის წევრად. გამგეობამ დაადგინა: ივ. მაჩაბელის მაგივრად მოწვეულ იქნას წევრად კანდიდატი მ. მაჩაბელი. 31 მარტს (1892 წ.) სხდომაზე მიხეილ მაჩაბელს განუცხადებია, რომ ის ვერ იკისრებს გამგეობის წევრის თანამდებობას. გამგეობამ დაადგინა: მოწვეულ იქნას შემდეგი კანდიდატი — პავლე ყიფიანი.

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 60, ფ. 11.
² სტია, ფ. 481, საქ. № 60, ფ. ფ. 220, 182, 190.

1892 წლის 21 აპრილის სხდომაზე პავლე ყიფიანის წინადადებას განუცხადებია გამგეობის წევრობაზე და მის ნაცვლად მონაწილეობა ვევიათ დავით კარიჭაშვილი.

მის. მაჩაბლისა და პავლე ყიფიანის უარი გამგეობის წევრობაზე იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ისინი ივ. მაჩაბელის „ბანაკს“ უჭერდნენ მხარს. სწორედ ამ დროს, 1892 წელს, გამოქვეყნდა ივ. მაჩაბლის ხელმოუწერელი წიგნი „თავადი ილია ქავჭავაძე და მისი მოღვაწეობა“, — მიმართული ილია ქავჭავაძის საბანკო პოლიტიკისა და ილიას პიროვნების წინააღმდეგ საზოგადოდ. რა თქმა უნდა, მისი ავტორი ილიასთან ერთად ვერ ითანამშრომლებდა წ.-კ. საზოგადოების გამგეობაში. უნდა აღინიშნოს, რომ ისეთი ენერგიული და ინიციატივის მქონე მოღვაწის, როგორც ი. მაჩაბელი იყო, ჩამოშორება წ.-კ. საზოგადოების საქმიანობიდან დიდ დანაკლისს წარმოადგენდა საზოგადოებისათვის. ტყუილად კი არ აღნიშნავდნენ თანამედროვენი — ამ ორი ადამიანის (ი. ქავჭავაძისა და ი. მაჩაბლის) გადაკიდება, ხელს უშლის საზოგადო საქმის წარმატებას.

საზოგადოების წევრთა რიცხვი მეტად ნელი ტემპით იზრდებოდა. შეიძლება ითქვას, რომ ის ერთ წერტილზე გაიყინა. ამის მიზეზი ჩვენ უნდა ვეძიოთ როგორც თვით საწევრო თანხის სიდიდეში — (6 მან. წლიურად), ისე თვით საზოგადოების ხელმძღვანელთა მოუქნელობაში. მთავარი მიზეზი კი საზოგადოების ნელ ზრდისა იყო ჩვენი საზოგადოებრივი, განსაკუთრებით ეკონომიური ცხოვრების განუვითარებლობა. 1885 წლის მიწურულში საზოგადოებას ჰყავდა სულ 381 წევრი, ამათგან დამფუძნებელი იყო 119, ნამდვილი — 260, საპატიო — 2: პროფ. დ. ჩუბინაშვილი 1880 წლიდან და ნ. დ. მინგრელსკი 1885 წლიდან. 1890 წ. მათ მიემატა ი. გოგებაშვილი.

1890—91 საანგარიშო წელს საზოგადოების წევრთა რიცხვი 458 აღწევდა. ამ წელს საზოგადოებას გამოაყლდა ერთი საპატიო წევრი — პროფ. დ. ი. ჩუბინაშვილი, დამფუძნებელი — მ. ზ. ყიფიანი, მაჰია გურიელი, ვახ. ორბელიანი და ნამდვილი წევრი ელენე დიმიტრის ასული ლორთქიფანიძე. 1896 წელს საზოგადოებას ჰყავდა სულ 558 წევრი, მათ შორის

საპატიო: ნიკო მინგრელსკი, ი. გოგებაშვილი, რაფაელ ქუთაძე, თავი, ოლა ჭავჭავაძისა, გ. ქართველიშვილი, ბენედიქტოვი ალექსანდრე, ი. ჭავჭავაძე და აკ. წერეთელი¹. მაგრამ საქმე ის არის, რომ ბევრ წევრს საწევრო გადასახადი ან სულ არ შემოჰქონდა, ან შემოტანას ძლიერ აგვიანებდა და ამიტომ ფიქტიურ წევრად ითვლებოდა. ამიტომ იყო, რომ 1897 წლის 1 ივნისს საზოგადოების საერთო კრებაზე კიტა აბაშიძე აღნიშნავდა: წევრები ხუთასამდეა, ხოლო საწევრო ფული სულ 36 წევრს აქვს შემოტანილიო. ამავე სხდომაზე ქრ. მამაცაშვილი საკიროდ სცნობს საწევრო გადასახადის ნაწილნაწილად შემოტანას, რაც იმას მოწმობს, რომ 6 მან. გადახდა ბევრ წევრს უჭირდა და საწევროს შემოუტანლობა მხოლოდ გულგრილობისა და დაუდევრობის შედეგი არ იყო.

1896 წელს საწევრო გადასახადი შემოვიდა 375 მან., ამ რიცხვში—ელისაბედ ყაზბეგის მიერ ერთდროულად შემოტანილი 100 მან. 1897 წელს წევრებისაგან უნდა შემოსულიყო 4.000 მან., შემოვიდა მხოლოდ 743 მან. საწევრო გადასახადის ასეთი ვარაუდი და მისი შემოტანის ნამდვილი სურათი თავდაყირა აყენებდა საზოგადოების წლიურ ბიუჯეტს და მის მუშაობას აბრკოლებდა.

**2. წერა-კითხვის
საზოგადოების
ნივთიერი საშუა-
ლებანი.**

ნივთიერი ხელმოკლეობა საზოგადოების საქმიანობას გასაქანს არ აძლევდა. 1880 წლის 8 თებერვალს გამგეობის სხდომაზე ი. გოგებაშვილს სახსრების გასაძლიერებლად შემდეგი წინადადება შემოუტანია: 1. გავმართოთ ბალი, რომე-

ლიც 1.000 მ. მოგებას მაინც დატოვებს, 2. გავმართოთ სალიტერატურო საღამო ქართული სიმღერებითა და გალობით, რომელიც დიდძალ ხალხს მიიზიდავს „და გრ. ორბელიანიც, ერთ-ერთი დამფუძნებელი წევრი ჩვენის საზოგადოებისა, უარს არ იტყვის მონაწილეობა მიიღოს თავის თხზულებების წაკითხვითო“, 3. ვთხოვოთ მთავრობას მოგვეცეს მამული, როგორც 10—15 წლის წინათ კავკასიაში ქრისტ. აღმდგენელ საზოგადოებას უბოძა მან ყარაია: რუსული ხომ უნდა ვასწავ-

¹ სტია, თ. 481, საქ. № 611, თ. 4, 1—3.

ლოთ სასოფლო სკოლაში. ამისათვის რუსული ენის კარგი
 მცოდნე მასწავლებლებია საჭირო.

ალბათ ი. გოგებაშვილისათვის 1880 წლის თებერვალს ჯერ
 კიდევ არ იყო ცნობილი მთავრობის მტრული დამოკიდებუ-
 ლება წ.-კითხვის საზოგადოებისადმი, თორემ ზედმეტად დაი-
 ნახავდა მიემართა მისთვის საზოგადოების ნივთიერი სახსრე-
 ბის გასაძლიერებლად.

იმ დროს კერძო დახმარებაც წ.-კ. საზოგადოებისათვის მე-
 ტად უმნიშვნელო ყოფილა: 1880 წლის 8 ნოემბერს ქართვე-
 ლიშვილს ორი მომგებიანი ბილეთი 440 მანეთისა გადაუცია
 საზოგადოებისათვის და თანდართულ ბარათს ასე ამთავრებდა:
 „დაგრჩები თქვენი უმორჩილესი მონა ქართველი და ქართ-
 ველთა ერის მოყვარე გიორგი ქართველიშვილი“¹. საზოგა-
 დოების ნივთიერ ხელმოკლეობას ვერ უშველა აგრეთვე ორი-
 სამი ადამიანის დახმარებამ. ი. გოგებაშვილმა 1880 წლის
 5 აპრილის სხდომაზე შემოიტანა წინადადება საზოგადოების
 შემოსავლის გასაუმჯობესებლად ყულაბებით შეეგროვებინათ
 ფული, მაგრამ გამგეობამ ეს ღონისძიება მხოლოდ შემდეგში
 განახორციელა.

რა თქმა უნდა, საზოგადოება ბევრს ვერაფერს გააკეთებდა,
 რომ ის მხოლოდ საწევრო შემოსავლის შემყურე ყოფილიყო.
 გამგეობა თავიდანვე ცდილობდა საზოგადოებისათვის სხვადა-
 სხვა წყარო გამოეძებნა და ამ მიზნისათვის გამგეობის შემად-
 გენლობიდან 1885 წლის მიწურულში გამოიყო კომისია
 გ. ქართველიშვილისა, ალ. ჩოლოყაშვილისა და ილია ჭავჭავა-
 ძის შემადგენლობით, რომელთაც დაევალა ფულების შეგრო-
 ვება და საზოგადოების ნივთიერად გაძლიერება, მაგრამ საზო-
 გადოებამ მაინც ვერ შესძლო რაიმე მუდმივი, საგრძნობი თან-
 ხის მომცემი წყაროს გამოძებნა.

წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ 1886 წ. 10 აპრილს დაად-
 გინა საზოგადოების სახსრების გასაძლიერებლად გაიმართოს
 სალიტერატურო და სასიმღერო სადამო; წამკითხველებად მო-
 წვეულ იქნან: ი. ჭავჭავაძე, აკ. წერეთელი, რაფ. ერისთავი,
 დ. გ. ერისთავი, გ. თუმანიშვილი, არისტო ქუთათელაძე, ბებუ-

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 29, ფ. 6, 7.

2. ტ. ხუნდაძე

K207.13

რიშვილები, თამარ და ნოდარ ჯორჯაძეები; სასიმღეროდ მოწვეულ იქნან კახეთიდან საუკეთესო მომღერალნი; მიენდოს ილია ჭავჭავაძეს; მოწვეულ იქნას აგრეთვე მომღერალთა ახალი გუნდები რატილის ლობთარობით და ეთხოვოს რატილს თავის გუნდს ამღეროს რვა სხვადასხვა ნიმუში ქართულის სიმღერისა. მოლაპარაკება რატილთან მიენდოს ნ. ცხვედაძეს. ბ) გაიმართოს ცირკში წარმოდგენა და ჭიდაობა. მიენდოს ი. ჭავჭავაძეს, რომ მან მოიწვიოს გამოჩენილი მოჭიდავე ესებუა და ამ საჭიროებისათვის გადაიდვას ხარჯათ ათი თუმანი. ილ. ჭავჭავაძეს მიენდოს გამოჩენილ მომღერალთა მოწვევა კახეთიდან.

თბილისში ყოველწლიურად იმართებოდა დიდი სეირნობა ლატარია-ალეგრიტ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ოლღა ჭავჭავაძე გამგეობისაგან გამოყოფილი წევრების დახმარებით. 1887 წელს ასეთი სეირნობა-ლატარიისაგან საზოგადოებას წმინდა მოგება დარჩა 2.583 მან., ხოლო 1891 წელს — 2.026 მან. 29 კაპ., 1895 წელს — 2.155 მან. 87 კაპ., 1897 წელს — 811 მან. და 55 კ.

სხვა ქალაქებიდან მნიშვნელოვან დახმარებას აწვდიდა წ.-კ. საზოგადოებას ქ. ბაქოს ქართველობა: 1895 წლის თებერვალს იქ გამართულ საღამოს შემოსავლიდან გადმოეგზავნა — 1.302 მან. სხვა ქალაქებიდან კი ნივთიერი დახმარება უმნიშვნელო და იშვიათი იყო.

1896 წლის 12 მარტის სხდომაზე გამგეობამ „სიამოვნებით მოისმინა წინადადება ბარბარე ბარათაშვილის, სალომე ჯანდიერის, სოფიო ხიმშიაშვილის, ელენე ჭილაშვილისა და ნინო ყიფიანის, რომ მიეცეთ მათ უფლება თბილისში და სხვაგან ყულაბებით შეაგროვონ ფული, ყულაბები უნდა იყოს დალუქული; შეკვეთილ იქნა 200 ცალი ყულაბა, მაგრამ სახსრების შეგროვების ამ ზომამ საგრძნობი ეფექტი ვერ გამოიღო. 1896 წელს დაბრუნებულ ყულაბებში აღმოჩნდა 448 მან., ხოლო დანარჩენში, რაც 1897 წ. იქნა გახსნილი, 420 მან.

ცოტაოდენ შემოსავალს იძლეოდა წიგნებით ვაჭრობა, განსაკუთრებით 1890-იან წლებში. ამ მიზნით გამგეობას 1888 წლიდან გახსნილი ჰქონდა წიგნის მაღაზია, ხოლო დამხმარე

წევრები აწარმოებდნენ რაიონებში წიგნის მიწოდებას მოსახლეობისათვის. ეს მაშინ აღვილი საქმე არ იყო უგზობლობისა და სათანადო სავაჭრო დაწესებულებათა უქონლობის გამო.

1894 წლის 11 ოქტომბრის სხდომაზე გამგეობამ განიხილა კ. თავართქილაძის წინადადება მოძრავი წიგნის მალაზიის მოწყობის შესახებ. გამგეობამ ამ საქმის მოწყობა თვით თავართქილაძეს მიანდო და თვიურად ამისათვის 10 მან. გარდო. გამგეობისათვის უფრო ხელსაყრელი აღმოჩნდა ადგილზე მსურველ პირებისათვის წიგნების საკომისიო პირობებით დაგზავნა.

მაგ. ლეიპციგში ვინმე წიგნებით მოვაჭრესა და გამომცემელს 1897 წლის მაისში წ.-კ. მალაზიიდან დაუკვეთია ა. ყაზბეგისა და ი. ჭავჭავაძის თხზულებანი, აღნიაშვილის ზღაპრები, ანტონისა და დ. ყიფიანის გრამატიკა, დავით ერისთავის თხზულებანი, სულ 22 მან. და 50 კაპ. ღირებული.

1896 წელს საზოგადოებას წიგნების ვაჭრობიდან შემოუვიდა წმინდა მოგება 1.158 მან. და 38 კ.

მოსახლეობიდან სკოლის შესანახი ფული არასოდეს სრულად არ იკრიბებოდა, ამიტომ გასავალი ამ სკოლებზე სხვა წყაროდან უნდა დაეფარა გამგეობას, ან სულ დაეკეტა სკოლები. საწევრო ფულიც არ იკრიბებოდა იმ ოდენობით, როგორც ხარჯთაღრიცხვით იყო ნავარაუდები. შემოსავლის სხვა წყაროებიც რეალური არ იყო. 1890 წლის სექტემბრისათვის საზოგადოებას ჰქონდა ფულად, ბილეთებით და გასასყიდი წიგნებით მხოლოდ 13.136 მ. 91 კაპ. იმ წელს მიმატებია კიდევ 1.302 მ. და 09 კაპ. ასე რომ 1891 წლის 1 სექტემბრისათვის საზოგადოებას ჰქონდა 14.439 მან. 00 კ.“.

1896 წლისათვის საზოგადოებას ნავარაუდები ჰქონდა შემოსავალი 9.200 მ., გასავალი 9.199 მან. ნამდვილად კი საზოგადოებას შემოუვიდა 6.377 მან., ხოლო გასავალი შეადგენდა 9.279 მანეთს, რის შედეგადაც ბიუჯეტს თითქმის 3.000 მანეთი დააკლდა.

1898 წელს საზოგადოების შემოსავალი 11.200 მან. უდრიდა, გასავალი კი 10.930 მან. უნდა აღინიშნოს, რომ საზოგა-

დოგების შემოსავალი და გასავალიც ნელი ტემბორიკაშვილი
 თითქმის ყოველწლიურად იზრდებოდა. შიხ-ნიქოშვილი

შემოწირულებათა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ცნობილი ფოტოგრაფის ა. როინაშვილის შემოწირულება. ალ. როინაშვილმა წ.-კ. საზოგადოებას გადასცა 1886 წლის 22 მაისს ანდერძის წესით შედგენილი, ნოტარიუსის მიერ დამტკიცებული საბუთი.

ალ. როინაშვილი გარდაიცვალა 1898 წლის მაისში და მისაქონება, თანახმად ანდერძისა, წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის მიერ გამოყოფილმა კომისიამ ჩაიბარა.

წ.-კ. საზოგადოებას ებარა გარკვეული მიზნისათვის შეგროვილი საგანგებო თანხები. ასეთი იყო:

ქობულეთის სკოლისათვის	317 მან.
ქედის სკოლისათვის	52 "
დიმ. ბაქრაძის ხსოვნის უზრუნველსაყოფად	2451 "
ნიკ. ბარათაშვილის ხსოვნის უზრუნველსაყოფად	570 მან.
ალ. ყაზბეგის " "	242 "
ი. დავითაშვილის " "	4 (დაიხარჯა 287 მან.)
მამია გურიელის " "	26 მან.
დიმ. ყიფიანის " "	65 "
შ. რუსთაველის " "	1146 "
ივ. კერესელიძის " "	19 "
მ. ბროსეს " "	588 "
რაფ. ერისთავის " "	1363 "
რაფ. ერისთავის სახსოვრად ქალთა მიერ დაარსებული ფონდი	274 "
მეფე ვრეკლეს ხსოვნის უზრუნველსაყოფად	210 "
გ. ბრიელ ეპისკოპოსის ხსოვნის უზრუნველსაყოფად	70 "
სალიტერატურო " "	1523 "
სტუდენტთა დასახმარებლად	66 "
სულ	9.030 მან. ¹

1898 წლის ივნისში საზოგადო კრებაზე გამოითქვა აზრი, — ყველა ფონდების გაერთიანება ერთი საქმისათვის, — მუზეუმის შენობის ასაგებად.

სალიტერატურო ფონდიდან სესხად ან დახმარების სახით

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 611, ფ. 17.

ეძლეოდა ფული ხელმოკლე მწერლებს — ლუტუ მჭავრელს, პ. თვალჭრელიძეს, მაჩხანელს, ვაჟა-ფშაველას, ბაგრატიონს, ყაზბეგს, ეგ. ნინოშვილს და სხვებს.

თუ როგორ ნივთიერ გაჰირვებას განიცდიდნენ ქართველი მწერლები, ეს რაფიელ ერისთავის მაგალითიდან ჩანს. ქართველმა საზოგადოებამ დიდი ამბით იღვესასწაულა რაფ. ერისთავის სალიტერატურო მოღვაწეობის 50 წლისთავი.

1895 წლის 20 ოქტომბრის სხდომაზე გამგეობამ დაადგინა: „სადაც დაბადებულია პოეტი და სადაც პირველი შთაბეჭდილება მიუღია, სადაც პოეტის ქუჟა-გონებას პირველად შეუსწავლია ქართველი კაცის ბუნება, დაარსდეს სახალხო სასკითხველო და ეს გადაწყვეტილება გამგეობისა მოხსენდეს პოეტს ამ თვის 22“.

შეიქმნა, როგორც აღინიშნა, რ. ერისთავის სახელის უკუდავსაყოფად ორი ფონდი: 1600 მან. რაოდენობით, ხოლო თვით რ. ერისთავი ამ დროს იმდენად დიდ გაჰირვებას განიცდიდა, რომ იძულებული გამხდარა დახმარებისათვის წ.-კ. საზოგადოებისათვის მიემართა.

3. წ.-კ. საზოგადოების ზრუნვა სკოლების დაარსების შესახებ.

წ.-კ. საზოგადოებამ თავის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად სკოლების გახსნა და გახსნილ სკოლებისათვის დახმარების გაწევა დაისახა, რაც წესდებულებაშიც იყო აღნიშნული.

საზოგადოების ამ მიზანს ყოველი მხრიდან გამოეხმარებოდა: პეტერბურგიდან ნიკო მინგრელსკი იწერებოდა: „... ქართველ მოსახლეობაში წერა-კითხვის გავრცელება ჩემს მუღმივ ოცნებას შეადგენდა“.

ნინო ანდრონიკაშვილი იღია ჭავჭავაძეს წერდა ს. მელაანიძეს: „ამ სოფელში სკოლის გახსნა განათლების პატარა სხივს მაინც შემოიტანდა ამ კუთხეში“.

სვანეთიდან გრიგოლ კლდიაშვილი ცდილობს სკოლის გახსნას ს. ბეჩოში (გრ. კლდიაშვილი ცნობილი ს. კლდიაშვილისა და არქიტექტორის ს. კლდიაშვილის მამა იყო). გრ. კლდიაშვილი სწერს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას: „... საზოგადოების მაღალი და კეთილი მიზანი ჩვენი ქვეყნის არც ერთ კუთ-

ბეში არ იქნება ისეთი ნაყოფიერი და არ გამოიღებენ სურველ შედეგს, როგორც სვანეთში... გამგეობამ მოისმინა კლდიაშვილის მომართვა და ერთხმად დაადგინა სკოლის გახსნა ს. ბეჩოში.

1879 წლის 10 სექტემბერს გამგეობამ შეიმუშავა სანიმუშო განჩინება, რომლის საფუძველზე სოფელს უნდა ეთხოვა სკოლის გახსნა; სოფელი სკოლის შენობისათვის გამოყოფს მიწას, აშენებს სკოლას, გაიღებს ყოველწლიურად 350 მან. მასწავლებლის შესანახად; ეს ფული უნდა შეტანილიყო გადასახადთა ფურცელში და წ.-კ. საზოგადოების განკარგულებაში ჩარიცხულიყო. წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას კი შესაფერი მასწავლებელი უნდა გამოეძებნა, მოეპარაგებია სკოლა ავეჯითა და სასწავლო ნივთებით და გაეწია ხელმძღვანელობა სასწავლო დარგისათვის.

ამასთან ერთად გამგეობამ დაადგინა: მაზრებში დაგზავნოს რწმუნებულები, რომელნიც მაზრის უფროსთან შეთანხმებით წაახალისებდნენ სოფლის მოსახლეობას სკოლის გახსნის საქმეში. ამ მიზნით სიღნაღისა და თელავის მაზრების ჩამოვლა რაფიელ ერისთავს მიენდო, დუშეთის მაზრის — პ. უმიკაშვილს, გორის მაზრის — გ. ი. ციციშვილს, თბილისის მაზრის — აფხაზს, ახალციხისა და ახალქალაქის — ი. ალექსი-მესხიშვილს, იმერეთისა და რაჭის — ალ. ჭიჭინაძეს, სამეგრელოსა და გურიის — იონა მეუნარგიას.

ამაზე ადრე, საზოგადოების დაარსებისთანავე 1879 წლის 31 მაისის სხდომაზე გამგეობამ დაადგინა: მიეწეროს თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების სახალხო სკოლათა დირექტორებს გამოუგზავნონ წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას საჭირო ცნობები მათდამი რწმუნებული სასოფლო სკოლების მდგომარეობის შესახებ: რამდენი სკოლაა, რამდენს იხდის სოფელი, რამდენი მოწაფეა თითოეულ სკოლაში, რა წიგნებს ხმარობენ, რა დროს არის მოწაფეების უფრო მეტი რიცხვი სკოლაში და სხვ. ასეთივე მოწერილობა დაეგზავნა მასწავლებლებსაც.

თბილისის და ქუთაისის სახალხო სკოლების დირექტორები-საგან გამოგზავნილი ცნობებიდან ირკვევა, რომ 1880 წლისა-

თვის თბილისის გუბერნიაში 29 დაწყებითი სამინისტრო სკოლა ყოფილა, რომლებშიც 936 ვაჟი და 80 ქალი სწავლობდა, ხოლო ქუთაისის გუბერნიაში იმავე წლისათვის 84 სკოლა ყოფილა, რომლებშიც 2.572 ვაჟი და 35 ქალი სწავლობდა, ხოლო თუ როგორი იყო წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის შეკითხვაზე ცალკეული მასწავლებლის პასუხი მათი სკოლის მდგომარეობის შესახებ, ამის სანიმუშოდ აქ მოვიყვანთ იმ დროინდელი სკოლის ერთ-ერთი მასწავლებლის პასუხს:

„მის ბრწყინვალეობას უფალს ტფილისის საზოგადოების წიგნის ცოდნის გამავრცელებელი ქართველთა შორის გამგეობის თავმჯდომარის ამხანაგს თ. ილია ჭავჭავაძეს.

„დღემდის ჩოჩხათის სოფლის საზოგადოებაში წესიერი მასწავლებელი და შკოლა არ ყოფილა. დღეს სოფლის საზოგადოებამ (უცვლელად ვტოვებთ ავტორის მართლწერას) შეუდგა რიგიანად და სხვა წესიერი სოფლის შკოლების მაგალითზე თავის შკოლის გადაკეთებას, რომელიც ცოტათ თუ ბევრათ კიდევ შეასრულეს...“ მასწავლებელი მოითხოვს სათანადო დახმარებას.

გამგეობის განზრახვას სოფლად სკოლების გახსნის შესახებ თავიდანვე მეფის მოხელეები გადაეღობენ და გამგეობის მიერ დაგზავნილმა აგენტებმა სოფლამდე ვერ მიაღწიეს. აი რას იწერება რ. ერისთავი 1879 წლის 25 დეკემბერს: „...წავედი სიღნაღის მაზრაში მასწავლებლის გახსნის თაობაზედ. რათა ამ საგნისათვის მომეწვია სოფლის საზოგადოება და რა მივმართე ადგილობრივ მაზრის მეუფროსეს შემწეობის აღმოჩენისათვის, თუმცა მან აღმითქვა ესე გვარი და გამაჩერა კიდევ უმეტეს ერთის კვირისა, მაგრამ ბოლოს გამომიცხადა რთმელ, ის შემდეგ აცნობებს გამგეობას ჩვენსა თავის აზრს ამ საგანზედ და მე იძულებული დავბრუნდი თბილისს“¹.

ალექსი ჭიჭინაძე 1880 წლის 19 მაისს სწერს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას: „თქვენ მოგხსენდათ, თუ რა დაბრკოლება შეგვხვდათ აგენტებს აღმინისტრაციის მხრით, რომელმაც არ

1 სტია, ფ. 481, საქ. № 4, ფ. 7.

დაინახა საჭიროდ ახალი სკოლების გახსნა და არ აგენტებს ნება სოფლის საზოგადოებაში წასვლისა, რომ მოგვეხსენებია ჩვენი მონდობილობის აღსრულება“¹.

ამრიგად, წ.-კ. საზოგადოების დაარსების პირველი დღეებიდანვე ადგილობრივმა ხელისუფლებამ გააჩაღა ბრძოლა ამ საზოგადოების წინააღმდეგ. ამის შედეგად, საზოგადოებამ ოციოდე წლის განმავლობაში მხოლოდ რამდენიმე სკოლის გახსნა მოახერხა.

1879 წ. 18 ნოემბრის სხდომაზე

ა. თბილისის სკოლა.

წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ განიხილა ი. გოგებაშვილის „წინადადებანი“; ი. გოგებაშვილი წერდა: „საჭიროდა და სასარგებლოდ ვრაცხ წინ დაუდო საქართველოში წ.-კ. გამავრცელებელ საზოგადოების მმართველობას შემდეგი მოსაზრებანი სისრულეში მოსაყვანად“.

თავისი წინადადების პირველ მუხლში ი. გოგებაშვილი აღნიშნავდა: „მთელ თბილისში ერთი სახალხო ქართული სკოლა არ არსებობს. დაბალნი შკოლები ბლომად არიან გამართულნი, მაგრამ მათში ზოგნი სომხურნი არიან, ზოგნი რუსულნი. ამის გამო მოზარდი ქართველობა ჩვენი დედაქალაქისა ან სრულიად მოკლებულია სწავლასა, ან იძულებულია იაროს უცხო სკოლებში, სადაც გონება ეხშეება და ენა უმახინჯდება. ეს გარემოება ძლიერ დაევმარება ქართული ელემენტის შესუსტებას ქალაქში, თუ მალე წამალი არ მივაშველეთ და არ გავხსენით სახალხო ქართული სკოლა ორივე სქესისათვის... ის სანიმუშოც იქნება ჩვენი სხვა სკოლების მასწავლებელთათვის“.

ი. გოგებაშვილის წინადადებით სკოლა უნდა გახსნილიყო თბილისის ცენტრში ორივე სქესის 60 მოწაფისათვის, თვიური გადასახადი თითო მანეთი დაინიშნა. ათი უღარიბესი მოწაფე თავისუფლდებოდა გადასახადისაგან.

დ. ყიფიანი წინააღმდეგი ყოფილა თბილისში სკოლის გახსნისა: ჯერ სხვა სკოლებს უნდა დაევხმართო თანახმად დადგე-

¹ სცოა, ფ. 481, საქ. № 4, ფ. 9.

ნილები და როცა ჩვენი საშუალება გამოიკვევა, მაშინვე უნდა
 ხსნათ თბილისში სკოლა. მაგრამ გამგეობამ თითქმის უფრთხილად
 ხმად დაადგინა — გაეხსნა თბილისში დაწყებითი სკოლა.

თბილისის სკოლა 1880 წლის 14 ოქტომბერს გაუხსნიათ
 მესანგრეთა ქუჩაზე № 41 სახლში; გახსნას საზეიმო ხასიათი
 პქონია. მას დასწრები: გრ. ორბელიანი, კ. ქ. მამაცაშვილი,
 სასწავლო ოლქის ინსპექტორი ილიაშენკო, სკოლათა დირექტორის
 თანაშემწე ხითაროვი, გუბერნიის მარშალი სუჰბათაშვილი,
 მახრის მარშალი მალალაშვილი და მშობლები. მასწავლებელი
 დავით ღვინიაშვილი ითხოვს, რომ პროგრამაში შეტანილ
 იქნას რუსული ენა პირველი წლიდანვე იმ მოწაფეებისათვის,
 რომლებმაც ამ ენაზე წერა-კითხვა იციან, თორემ მშობლები
 უკანვე გაიყვანნო. აგრეთვე მოწაფე ქალები ყველანი
 გაეთავისუფლებინათ სწავლის ფულისაგან, თორემ ისედაც
 შემცირებულ მოწაფეთა რაოდენობა კიდევ უფრო შემცირდებაო.

თბილისის სკოლაში ორი განყოფილება იყო, თითოში 16—
 16 მოწაფე, სულ 32 მოწაფე, ამათგან 10 გოგონა. წლის განმავლობაში
 სწავლის ფული სულ 400 მანეთის ნაცვლად 119 მან. შემოსულა.
 ამ სკოლამ მხოლოდ ერთი წელიწადი იარსება: 1881 წლის სექტემბერს
 გამგეობის დადგენილებით სკოლა დაიკეტა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ 1881 წლის სექტემბერს
 ოცი მოწაფის ნაცვლად 16 გამოცხადებულა და ისინიც უარს
 ამბობდნენ დარჩენაზე, თუ უფასო არ იქნებოდა სწავლა. ბევრი
 მათგანი 1881 წელს ქალაქის თვითმმართველობის მიერ გახსნილ
 ორ ქართულ სკოლაში გადასულა, სადაც სწავლება ქართულ ენაზე
 უნდა ყოფილიყო შემოღებული.

1879 წლის 31 ივლისს ქუთაისის ბ. ქუთაისის ქართული სააზნაურო საადგილმამულო ბანკის
 სკოლა კის ზედამხედველი კომიტეტის თავმჯდომარე ალ. ფიფინაშვილი აცნობებს ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი
 საზოგადოების გამგეობას, რომ ბანკის დამაარსებელთა საერთო
 კრებამ აღძრა საკითხი ქუთაისში მოსამზადებელი სასწავლებლის
 გახსნის შესახებ და შესაძლებლად დაინახა ასეთი

სასწავლებლის გასახსნელად და მოსაწყობად 8.000 მანეთი¹ და
დაედო.

სასწავლო უწყებისაგან სათანადო ნებართვის მიღების შემდეგ, 1880 წლის 3 თებერვალს სკოლა საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა პირველი ორი განყოფილების შემადგენლობით. წ.-კ. გამგეობას სკოლის „წესდება“ შეუმუშავებია, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ქუთაისის გუბერნიის მიწათმფლობელთა წოდების მოსამზადებელ სკოლას მიზნად აქვს დასახული მისცეს ბავშვებს დაწყებითი განათლება და მოამზადოს ისინი სამოქალაქო ან სამხედრო უწყებათა სასწავლებლის პირველ კლასში შესასვლელად, რომ სკოლაში მიიღებიან სხვა წოდებათა, უმთავრესად სოფლის მეურნეობის შეილებიც, რომ პირველ განყოფილებაში წერა-კითხვის უცოდინარი ბავშვები მიიღებიან: სწავლა უფასოა და ყველა საგნის სწავლება მთელი კურსის მანძილზე ქართულ ენაზე მიმდინარეობს, მაგრამ ამავე დროს რუსული ენისათვის იმდენი საათია განკუთვნილი, რამდენიც უზრუნველყოფს კურსის დასრულებისას ბავშვების მიერ ამ ენის სრულ დაუფლებას.

1882 წელს მოწაფეებმა IV განყოფილება¹ დაასრულეს და ამით უნდა დასრულებულიყო ქუთაისის ქართული სკოლის ზრდა. არაფერი მოელოდა, რომ სასწავლო უწყება წ.-კ. საზოგადოებას, რომელსაც მხოლოდ დაწყებითი სკოლის გახსნის უფლება ჰქონდა, პროგიმნაზიული კლასების გახსნის უფლებას მისცემდა, მაგრამ სასწავლო ოლქმა, რაღაც გაუგებრობის შედეგად, 1882 წლიდან პირველი პროგიმნაზიული კლასის გახსნის ნება დართო და მომდევნო წლებში თითო პროგიმნაზიული კლასი ყოველწლიურად ემატებოდა ქუთაისის ქართულ სკოლას 1886 წლამდე, სანამ ის ოთხკლასიან პროგიმნაზიად არ გარდაიქმნა.

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ IV განყოფილებაში, გარდა ქართულისა, ყველა საგანი რუსულ ენაზე ისწავლებოდა, ზოგი III კლასიდანაც, რამაც გოგებაშვილის შენიშვნა გამოიწვია. შემდეგ წლებში მოსამზადებელ კლასებში სწავლება 1881 წლის სასწავლო გეგმით იქნა შემოღებული.

**გ. ძველი-სენაკის
ქართული სკოლა.**

1880-იანი წლები მთელს რუსეთში და საქართველოშიც რევოლუციური თარეშით აღინიშნა. საქართველოში ამ რევოლუციის ხელმძღვა-

ნელები იყვნენ მთავარმმართველი დონდუკოვ-კორსაკოვი, ეგზარხოსი პავლე და სასწავლო ოლქის მზრუნველი იანოვსკი. მრავალ სხვა საშუალებათა გარდა, ქართული ეროვნული ორგანიზმის დასასუსტებლად და მის ადვილად გადასაგვარებლად კავკასიის მთავრობამ მეგრელები არაქართველებად გამოაცხადა და „მოძალადე ქართველებისაგან მათი მფარველობა იკისრა“, რაც იმით გამოიხატა, რომ სამეგრელოში სამინისტრო სკოლებიდან ქართული ენა განდევნა და მეგრულის სწავლება შემოიღო, საეკლესიო წიგნებს მეგრულ ენაზე ათარგმნიებდა და ეკლესიაშიც მისი შემოღება სცადა. სამეგრელოს მოსახლეობა, განურჩევლად სოციალური მდგომარეობისა, აღსდგა ამ ვერაგული ღონისძიების წინააღმდეგ. რადგან წერა-კითხვის საზოგადოებას ასეთ ვითარებაში სამეგრელოში სკოლის გახსნის ნებართვას არავინ მისცემდა, 1884 წელს წ.-კ.-ის საზოგადოებამ ქუთაისის ქართული სკოლის პარალელური განყოფილებები ძველ სენაკში გადაიტანა, როგორც ქუთაისის ქართული სკოლიდან მიიწვია ივანე გოგოლაშვილი, ლ. ჩომახაძე და აგლაძე. სკოლის დაარსება 1884 წელს ზემოთ აღინიშნა და საკმაო თანხაც შეგროვდა სახელდახელოდ სკოლისათვის შენობის ასაგებად. 1885 წლის 27 ოქტომბერი, როდესაც სენაკის სკოლა ახალ საკუთარ შენობაში გადავიდა, დიდი ზემოთ იქნა აღნიშნული მრავალრიცხოვანი ხალხის თანდასწრებით. შესაფერი სიტყვები წარმოსთქვეს დ. ი. ყიფიანმა, სკოლის ინსპექტორმა ს. ყიფიანმა, წ.-კ.-ის საზოგადოების დავალებით — აკაკი წერეთელმა, მ. ფალავამ, ი. მაჩაბელმა, ნ. დადიანმა.

ზეიმმა ცარიზმის გამარჯვებელი პოლიტიკის საწინააღმდეგო დემონსტრაციის ხასიათი მიიღო.

დ. ბათუმის სკოლა.

წ.-კ. გამავრცელებელი
დოების გამგეობამ საქართველოში

აჭარაში ქართული სკოლის დაარსება. ეს ხომ საუკეთესო საშუალება იქნებოდა აჭარის მკვიდრთა გასანათლებლად, თურქთა გავლენის აღმოსაფხვრელად, მათში დედა ენის გასამტკიცებლად. ნ. ცხვედაძე აღნიშნავდა გამგეობის სხდომაზე ბათუმში სკოლის გახსნის აუცილებლობას — „ბევრი პირობა მივეციოთ ახლად შემოერთებულ ქმებასაო“. სკოლის გახსნის შესახებ მოლაპარაკება ი. ჭავჭავაძეს მიანდევს. 1880 წლის ნოემბერში, სათანადო ნებართვის მიღების შემდეგ, გამგეობის დავალებით დ. ზ. ბაქრაძემ დაიჭირავა ბათუმში სკოლისათვის სახლი 260 მან., მასწავლებლად მოწვეულ იქნა ალ. ნანეიშვილი — სამედიცინო აკადემიის სტუდენტი.

ბათუმის სკოლის მდგომარეობა პირველ წელს არ იყო მაინცდამაინც სახარბიელო. სკოლა 1881 წლის მარტში გახსნილა. სკოლის გახსნას ილია ჭავჭავაძეც დასწრებია. სკოლაში შემოსულა 11 მაჰმადიანი, 6 კათოლიკე და 11 მართლმადიდებელი, სულ 28 ბავშვი მიუღიათ; მაჰმადიანთაგან მხოლოდ 5—6 ბავშვი დადიოდა სკოლაში სისტემატურად, „ზოგ ბეგს არ მოსწონდა, რომ მათი შვილები მღაბიო ხალხის შვილებთან ერთად ისხდნენ სკოლაში: მათი 15—16 წლის ვაჟები უკანა რიგში, მედუქნეებისა და ვაჭართა შვილები კი — წინა რიგში“. ზაფხულის შემდეგ არც ერთი მაჰმადიანი არ გამოცხადებულა სკოლაში. დარჩა მხოლოდ 18 მოწაფე — მართლმადიდებელნი და კათოლიკენი. ზოგი მაჰმადიანი ქალაქის სკოლაში გადავიდა. ზოგნიც ქუჩაში დაწანწალებენო. — იწერებოდა მასწავლებელი ალ. ნანეიშვილი. სკოლაში ზოჯად ქართული ენის უცოდინარი აფხაზი დაუნიშნავთ, რომელიც წ.-კ. საზოგადოებას არ დაუმტკიცებია. ეს ზოჯა გავლენიანი კაცი ყოფილა და ერთ დღეს, მისი გავლენით არც ერთი მაჰმადიანი ბავშვი არ გამოცხადებულა სკოლაში. გარდა ამისა, აჭარა კიდევ არ იყო დაწყნარებული, — თურქეთში გადასახლების ვადა არ გათავებულიყო. ამით ხსნის ალ. ნანეიშვილი სკოლის უნუგეშო მდგომარეობას.

1882 წლის 6 ივნისს წ.-კ. საზოგადოების საერთო კრებაზე დიდი კამათი გაიმართა ბათუმის სკოლის გარშემო. შვილი შეეკითხა გამგეობის თავმჯდომარეს ილ. ჭავჭავაძეს რამდენი მაჰმადიანი სწავლობს ბათუმის სკოლაშიო. — არც ერთიო, — მიუგო ილიამ. ნ. ხუდადოვი და გ. გულისაშვილი მოითხოვდნენ ბათუმის სკოლის დახურვას. ილია ჭავჭავაძე, პ. უმიკაშვილი, ნ. ცხვედაძე და სხვანი საჭიროდ სცნობდნენ სკოლის დატოვებას. ნ. ცხვედაძემ განაცხადა — დასავლეთ საქართველოსათვის ბათომი იგივეა, რაც აღმოსავლეთ საქართველოსათვის — თბილისი. უფრო დამაჯერებელი არგუმენტი სკოლის დატოვების სასარგებლოდ დიმ. ჯანაშვილმა მოიყვანა: ერთი ხალხი ქართ, ერთი ენა გვაქვს და ზნეობრივი კავშირიც აუცილებლად უნდა გვქონდესო. კრებამ ერთხმად დაადგინა ბათუმის სკოლის დატოვება და თუ სახსარი იქნებოდა, სოფლად მეორე სკოლის გახსნა.

1882 წლის შემოდგომიდან ბათუმის სკოლის გამგედ და მასწავლებლად წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ მიიწვია მოსენათაძე, რომელმაც პირველ დღიდანვე ბათუმის სკოლას და ადგილობრივ კულტურულ საქმიანობას წარმატების კვალი დააჩინა. 1883 წლის იანვარში ბათუმის სკოლაში უკვე 25 ქართველი მაჰმადიანი და 31 ქრისტიანი სწავლობდა. 9 ივნისს ჩატარებულ გამოცდას დასწრებია (გამგეობის დავალებით) გ. გაბაშვილი, რომელიც სკოლის წარმატებით მეტად კმაყოფილი დარჩენილა. მაჰმადიანები სკოლას „ჩვენს სკოლას“ ეძახიან; რუსული ენა მხოლოდ მეორე განყოფილებიდან ისწავლება, ბავშვები მშვენივრად მღერიანო.

1883 წლის 5 დეკემბერს სკოლა დაუთვალა იერებია სასწავლო ოლქის ინსპექტორს და ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლათა დირექტორს, რომელნიც ძლიერ კმაყოფილნი დარჩენილან, მხოლოდ მოუთხოვიათ — გეოგრაფია რუსულად ასწავლეთო. 1884—1885 სასწავლო წელს ბათუმის სკოლაში 30 მაჰმადიანი და 30 ქრისტიანი ქართველი სწავლობდა, სკოლაში დაარსებიდან 47 ქართველ-მაჰმადიანსა და 24 ქართველს ქრისტიანს უსწავლიათ და ქართულ ენაში გავარჯიშებულან. ბათუმის ქართულ სკოლაში აღიზარდნენ შემდეგში აჭარაში

ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები. სამოქალაქო სასწავლებელში არც ერთი მაჰმადიანი აღარ დარჩენილა. ზოგჯერ მათი უთხოვია: გოგონებიც მიიღეთ სკოლაშიო.

მ. ნათაძე იწერებოდა: მოზრდილი მაჰმადიანები მთხოვენ ვასწავლო მათ ქართული და რუსული ენა. საჭიროა ფორმალურად საკვირაო სკოლის დაარსება და მე უსასყიდლოდ ვასწავლიო. ბათომში მ. ნათაძის ინიციატივით ქართულ წარმოდგენების დადგმაც დაიწყო წ.-კ. გამგეობის სასარგებლოდ; ამ საქმეში მას დიდ დახმარებას უწევდნენ — ქეთევან ჟურული და ნინო გედევანიშვილი. მ. ნათაძემ ბევრი წევრი შესძინა წ.-კ. საზოგადოებას, მათ შორის ათიოდე აქარელიც იყო.

მალე ზოგ აქარელს აღძვრია სურვილი, სოფლადაც ჰქონოდათ ქართული სკოლა: ნური ხიმშიაშვილი წერდა წ.-კ. გამგეობას დახმარება გაუწიოს მას სკოლის გახსნის საქმეში შევშეთში. გამგეობა მას შეჰპირდა ზაფხულში კაცის გაგზავნას ამ საკითხის გამოსარკვევად. მალე ბათომელი ქართველი მაჰმადიანების უშუალო მონაწილეობით დაიწყო მზადება სკოლის საკუთარი შენობის ასაგებად. ამრიგად, კარგი და ენერგიული ხელმძღვანელის — მ. ნათაძის — მეოხებით ბათომის სკოლის საქმე მყარ ნიადაგზე დადგა და ქართველმა მაჰმადიანებმა ქართული სკოლისაკენ იბრუნეს პირი. ასეთი თავდადებული მუშაობისათვის წ.-კ. გამგეობამ რამდენჯერმე დააჯილდოვა მ. ნათაძე.

ბათომის სკოლის გახსნით წ.-კ. საზოგადოებამ წამოიწყო საქართველოს ამ კუთხის კულტურული შემომტკიცება, ხოლო 1883 წელს ბათომამდე რკინიგზის გაყვანამ განამტკიცა აქარის ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობა მთელს საქართველოსთან.

ბათომის სკოლის დაარსების მიზანი ყველასათვის ცხადი და ნათელი იყო. ამ სკოლაში დაწყებითი განათლება უნდა მიეღო ქართველ მაჰმადიანებს და სკოლა უნდა გამხდარიყო ქართული კულტურის გამამტკიცებელი ქართველ მაჰმადიანთა შორის. მაგრამ, სამწუხაროდ, ბათომის ქართული სკოლა, ამ მიზანს, მ. ნათაძის გარდაცვალებისა და სხვა მიზეზის გამო, ბოლომდე ვერ ასრულებდა, ამიტომ მისი შემდგომი არსებო-

ბის საკითხი მუდამ დავას იწვევდა წ.-კ. გამავერცელებელ საზოგადოებაში. ამავე დროს სკოლა ძვირადაც უჯდებოდა. მასზე იხარჯებოდა საზოგადოების შემოსავლის ორი მესამედი — 1.139 მან., როგორც აღნიშნულია 1887 წლის წლიურ ანგარიშში.

წ.-კ.-ის გამავერცელებელი საზოგადოების წევრთა საერთო კრებაზე 1887 წლის 24 მაისს, ბათუმის სკოლის შესახებ ივ. მაჩაბელმა განაცხადა: „ბათუმის სკოლა მართლაც ძვირად უჯდება საზოგადოებას, მაგრამ მაინც უნდა იარსებოს, რადგან ეს სკოლა ისეთი დაწესებულებაა, რომლის სარგებლობა ფულით არ გაიზომება. კრებაზე ცხარე და ხანგრძლივი კამათი დასრულდა იმით, რომ (ოთხი წევრის გარდა), კრებამ საჭიროდ სცნო ბათუმის სკოლის დატოვება. თუმცა 1887 წელს ბათუმში დაარსდა სკოლის მზრუნველი კომიტეტი, რომელსაც დაეკისრა სკოლის შენახვა, მაგრამ ადგილობრივ შეკრებილი სახსრები მეტად მცირე იყო სკოლის შესანახად და წ.-კ. გამგეობას დამატება უხდებოდა ყოველწლიურად.

ბათუმში ქართული სკოლის დაარსება საჭირო იყო, მაგრამ არა ქართველ მაჰმადიანთა ბავშვების აღსაზრდელად, რამდენადაც ბათუმში მაჰმადიანთაგან მხოლოდ ბევრი ცხოვრობდნენ. ხალხისათვის გაცილებით უმჯობესი იქნებოდა სკოლის სოფლად გახსნა, რადგან სოფლის სკოლაში მხოლოდ მაჰმადიანი ბავშვები ისწავლიდნენ და სკოლის შენახვაც იაფი დაჯდებოდა. გარდა ამისა, სკოლის წარმატებას და მასში ქართველ მაჰმადიანთა მოზიდვას ხელს უშლიდა ხოჯა, მაჰმადის რჯულის მასწავლებელი, ვინაიდან ის ამ სკოლიდან პირად სარგებლობას ვერ ხედავდა. როგორც აღვნიშნეთ, ბათუმის სკოლის მასწავლებელმა მოსე ნათაძემ დიდი უნარი გამოიჩინა და ენერჯია დახარჯა სკოლის წარმატების საქმეში, მაგრამ ის გარდაიცვალა 1890 წელს; გამგეობამ აღნიშნა: „მის (მ. ნათაძის) მხნეობას მიეწერება აღორძინება და დამკვიდრება ამ სკოლისა მაჰმადიანურ საქართველოში“. მადლობის ნიშნად გამგეობამ იკისრა მისი შვილის შესანახად ყოველწლიურად ასი მანეთი შეეტანა ქართული სააზნაურო სკოლის პანსიონში.

გარდაცვლილ მოსე ნათაძის ადგილზე გამგეობამ მოიწვია/ მის. შარაშიძე.

საზოგადოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ადგილობრივი საზოგადოებრივი მზრუნველო კომიტეტის დაარსების შემდეგ სკოლის საქმე შედარებით კარგად წავიდა, თუმცა მაჰმადიანები მასში ყოველთვის ცოტანი სწავლობდნენ ზემოაღნიშნული მიზეზის გამო. სკოლა გაიზარდა, მისთვის საკუთარი სახლი აშენდა 1891 წელს. მზრუნველმა კომიტეტმა 1896 წელს ითხოვა ვაეთა სკოლასთან გახსნილიყო ქალთა პირველდაწყებითი სკოლა და გამგეობამ ბათომში ამ საკითხის გამოსარკვევად ნ. ცხვედაძე მიავლინა, მაგრამ სკოლასთან ქალთა განყოფილების გახსნა ვერ მოხერხდა. 1896 წელს ბათომის სკოლაში 105 მოწაფე სწავლობდა, აქედან 25 ქართველი მაჰმადიანი იყო. სკოლას სამი მასწავლებელი ჰყავდა, (გარდა საღვთო სჯულის მასწავლებლებისა). ამ წელს სკოლის შესანახად 1707 მან. დაიხარჯა. ბათომის ქართული სკოლის წარმატებას დიდი ამაგი დასდო გრ. ვოლსკიმ და მზრუნველი კომიტეტის თავმჯდომარის მოადგილემ ღლონტმა.

ე. კავკავის სკოლა. კავკავის სკოლის დაარსების ინიციატორი იყო ცნობილი საზოგადო მოღვაწე მიხეილ ზაალის ძე

ყიფიანი. ის ილია ქავკავაძის თანამშრომელი იყო „საქართველოს მოამბეში“. 1871 წელს იგი სამსახურის გამო თერგის ოლქში გადაუყვანიათ და კავკავში ცხოვრობდა. 1888 წლის 30 მაისის სხდომაზე წ.-კ.-ის საზოგადოების გამგეობამ მოისმინა მისი წერილობითი განცხადება იმის შესახებ, რომ კავკავის ქართველ საზოგადოებას სურს ქართული სკოლის გახსნა. საზოგადოების გამგეობა ძეისალმა ამ წინადადებას, მაგრამ უსახსრობის გამო დიდი დახმარება ვერ აღუთქვა: ერთდროულად დაჰპირდა 200 მან. დახმარებას, ყოველწლიურად წიგნების გაგზავნას და მასწავლებლის შერჩევას. კავკავის ქართველმა საზოგადოებამ თვით იკისრა სკოლის გახსნა და მისი შენახვა; ამ მიზნით 1888 წლის მაისში არჩეულ იქნა სკოლის მზრუნველი კომიტეტი მის. ყიფიანის თავმჯდომარეობით.

მდინად დანიშნულ იქნა ადგილობრივი გიმნაზიის მასწავლებელი ტიტე კახიძე, რომელსაც მიენდო სკოლის ხელმძღვანელობა მასწავლებელს დაენიშნა 400 მან. წლიურად, აგრეთვე უფასო ბინა და ბინის განათება.

წ.-კ. საზ. გამგეობამ, რომელმაც სკოლის ხელმძღვანელობა იკისრა, სკოლის გახსნის ნებართვა გამოითხოვა: მასწავლებლად მოწვეული იქნა თბილისის საოსტატო ინსტიტუტის კურსდამთავრებული ივ. ბელეაძე. ქართული სკოლა კავკავში გაიხსნა 1888 წლის 10 ოქტომბერს. 1891 წელს სკოლის სამ განყოფილებაში 44 მოწაფე სწავლობდა. მზრუნველ კომიტეტს 3.177 მან. ჰქონდა შეკრებილი და სკოლის ასაშენებლად მიწის ნაკვეთი იყო გამოყოფილი.

1890 წლის 27 ოქტომბრის სხდომაზე გამგეობამ მოისმინა მიხეილ ყიფიანის წინადადება იმის შესახებ, რომ ყაზბეგში გახსნას წ.-კ. სკოლა, რომლის გამართვას თვითონ კისრულობდა. მაგრამ ეს კეთილი განზრახვა მას შეუსრულებელი დარჩა: მიხ. ყიფიანი გარდაიცვალა 1891 წლის 2 მარტს. ამის გამო ი. ჭავჭავაძე წერდა: „სულ ორი დღის წინად, მანამ სიკვდილი სამულამოდ დაადუმებდა ამ დაუდუმებელ, ქვეყნისათვის პატროსან კაცს, იგი იწერებოდა ტფილისში: „სტეფანწმინდაშიც ვახერხებთ სკოლის გამართვასო. იქაური ყმაწვილებისათვის თქვენ მიერ გამოგზავნილი წიგნები მივიღეთ და დიდად გავახარეთ პატარა მოხევენიო“. სიტყვა აქ იმაში კი არ არის, რომ პატარა მოხევენი გაახარა, იმაშია, რომ თვით გახარებია ბავშვების სიხარული, იმიტომ რომ, ვისაც იგი მადლი ღვთისა არა აქვს, რომ სხვისი სიხარულით გაიხაროს, სხვის სიხარულს ვერც შეამჩნევს, ვერც აღბეჭდავს. მამულს მამულიწვილობა გაუწიე და შენი ვალი შეასრულო“¹.

1892 წლიდან კავკავის სკოლის მასწავლებლად დაინიშნა ცნობილი პედაგოგი ლუარსაბ ბოცვაძე. 1896 წელს კავკავის ოთხგანყოფილებიან ქართულ სკოლაში 100 მოწაფე სწავლობდა — 65 ვაჟი და 35 ქალი.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, ტ. VII, 1928 წ. გვ. 143.

1882—1884 წლებში საზოგადოებამ მისი პირობების თანახმად ვ. წინარების, თონეთის, ხელთუბნის და გომარეთის სკოლების დაარსება. სკოლების გახსნა მოახერხა წინარებში, თონეთსა და ხელთუბანში.

წ.-კ. საზოგადოება მოსახლეობას გარკვეულ ნივთიერ დახმარებას უწევდა და სკოლას ხელმძღვანელობდა.

1888 წელს წ.-კ. საზოგადოებას წევრთა საერთო კრება რომ მთავრდებოდა, ანტონ ფურცელაძემ განაცხადა: „სოფ. რებში, ბორჩალოს მაზრაში, სკოლა გაიხსნას, რადგან იქ მცხოვრებ ქართველებს სულ თათრობა ახვევია გარშემო და არა თუ ენა, სარწმუნოებაც ეკარგებაო“. საზოგადოდ აზრი გამოითქვა, —კარგი იქნება ასეთ მივარდნილ ადგილებში გაიმართოს სკოლებიო. ამავე მოტივით გაიხსნა სკოლა ს. გომარეთში, ბორჩალოს მაზრაში, რადგან აქაური მოსახლეობა ივიწყებს ქართულს და ითვისებს თათრულსო, ის მოკლებულია ქართულ წერა-კითხვასაცო.

საკითხი ს. გომარეთში სკოლის გახსნის შესახებ გამგეობის 1896 წლის 25 სექტემბრის სხდომაზე დააყენა ექ. თაყაიშვილმა და ამ საკითხის მოგვარებაც მასვე მიანდეს. 1897 წლის 26 აგვისტოს სხდომაზე ექ. თაყაიშვილმა განაცხადა: სოფ. გომარეთში სკოლის გახსნის საკითხი მოგვარებულიაო. გომარეთის სკოლის მასწავლებლად დაინიშნა თომა კველიშვილი.

ამრიგად, წ.-კ. ვამავრცელებელმა საზოგადოებამ თავისი არსებობის პირველ ნახევარში შემდეგი სკოლების დაარსება მოახერხა: თბილისის (1880 წ.), ბათუმის (1881 წ.), წინარების (1882 წ.), თონეთის (1883 წ.), ხელთუბნის (1884), კავკავის (1888 წ.), გომარეთის (1897 წ.). წ.-კ. საზოგადოება ხელმძღვანელობდა ქუთაისის სააზნაურო ბანკის სახსრებით დაარსებულ ქუთაისის სააზნაურო სკოლას (1880 წ.) და მის განყოფილებას ძველ სენაკში (1884 წ.). სხვა სკოლების გახსნას (მცხეთაში, ვაყაში, დილოში და სხვ.) მეფის მთავრობა გადაეღობა წინ და გახსნილი სკოლების გამოც ბრძოლა გაუმართა წ.-კ საზოგადოებას.

4. ბრძოლა წ.-კ. საზოგადოების სკოლების გარშემო წ.-კ.-ის გამავრცელებელ საზ-ბასა და მეფის მთავრობას შორის

1882 წლიდან გამწვავდა სასწავლო უწყებასა და საზოგადოებას შორის სკოლების გახსნის საკითხის გარშემო. 1881 წლის 13 იანვარს სასწავლო ოლქის მზრუნველმა იანოვსკიმ მეფის ნაცვალს კავკასიაში მიხეილ რომანოვს დაამტკიცებინა ახალი სასწავლო გეგმა — “Об учебном плане начальной школы в среде туземного населения по постановке в ней русского языка”.

ამ გეგმით რუსული ენა დაწყებით სკოლაში სწავლების პირველი წლის მეორე ნახევრიდან უნდა დაწყებულიყო და საგნების სწავლება იმავე წლიდან თანდათანობით რუსულ ენაზე უნდა გადასულიყო. ქართველი პედაგოგები, მოწინავე ადამიანები და წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა მიზანშეწონილად თვლიდნენ რუსული ენის სწავლების დაწყებას მხოლოდ მესამე წლიდან, როდესაც ბავშვი მშობლიურ ენაზე წერა-კითხვაში საკმარისად გაეარჯიშებოდა, როგორც ეს მიღებული ჰქონდათ თბილისისა (1878 წ.) და ქუთაისის (1880 წ.) გუბერნიების სახალხო მასწავლებელთა ყრილობებს.

1882 წლის 1 იანვარს წ.-კ. საზოგადოებამ სკოლა გახსნა სოფ. წინარეხში, თანახმად წინარეხის მოსახლეობის მიერ აღძრული შუამდგომლობისა და პირობებისა, მაგრამ წ.-კ. საზოგადოების მიერ წარდგენილი სასწავლო გეგმა სასწავლო ოლქის მზრუნველს და სკოლის დირექტორს არ დაუმტკიცებიათ და სკოლის გახსნაზე უარი უთქვამთ. მიუხედავად ამისა, წინარეხში სკოლა გამგეობას მაინც გაუხსნია, მასწავლებლად ალ. გაგლოშვილი დაუნიშნავეთ. 36 მოწაფე მოსულა სკოლაში. სკოლათა დირექტორი იმუქრებოდა: მზრუნველი იძულებული იქნება გუბერნატორს მიმართოს, თუ სკოლაში 1881 წლის სასწავლო გეგმა არ იქნება შემოღებული.

1882 წლის ოქტომბერს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ სასწავლო უწყებას გაუგზავნა პასუხი, რომელშიაც ნათქვამია, რომ მთავრობა ვერ დახურავს წინარეხის სკოლას, რადგან ის დაფუძნებულია არსებულ დებულებაზე კერძო სკოლების შე-

სახებ, წ.-კ. საზოგადოების დებულების § 3-ზე და მისი განხორციელების
ენის სწავლა იწყება მე-3 წლიდან, ნაცვლად მე-2-სა და მე-1-ს წლებში
გიური მოსაზრებითაო¹.

1883 წ. შემოდგომაზე მთავრობის განკარგულებით ადგი-
ლობრივ ადმინისტრაციას წინარეხის სკოლა დაუხურავს. იქ
სწავლა მხოლოდ 1884 წლის იანვარში განახლებულა.

1881 წელს სასწავლო ოლქის უფროსი იანოვსკი აცნობებ-
და წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას, რომ ბათუმის სკოლაში
რუსული ენა უნდა იწყებოდეს სწავლების მე-3—4 წელს კი
არა, არამედ „თანახმად მეფის მოადგილის მიერ მოწონებუ-
ლი ჩემი მოხსენებისა კავკასიის სასწავლო ოლქის არარუსთა
სკოლებში რუსული ენის დაყენების შესახებ, — ზეპირი შეს-
წავლა რუსული ენისა უნდა იწყებოდეს გაცილებით ადრე,
სახელდობრ, როდესაც მოწაფეები რამდენადმე გაეცნობიან
წერა-კითხვას მშობლიურ ენაზე, ე.ი. დაახლოებით სკოლაში
ყოფნის პირველი წლის მეორე ნახევრიდან“². მაგრამ წ.-კ.
საზოგადოების გამგეობა, ეყრდნობოდა რა საღ პედაგოგიურ
მოსაზრებებს, ცდილობდა თავისი პოზიციების შენარჩუნებას
რუსული ენის სწავლების საკითხში.

გამგეობაში აღნიშნული საკითხის შესახებ გამოიკვია,
რომ ილია ჭავჭავაძე მტკიცედ იცავდა რუსული ენის სწავლე-
ბის დაწყების შესახებ ქართველ მოწინავე საზოგადოების
მიერ მიღებულ შეხედულებას (მე-3 წლიდან დაწყებას), ხო-
ლო იაკობ გოგებაშვილი დათმობის გზას ადგა.

1882 წლის 25 თებერვალს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის
სხდომაზე სჯა-ბაასი ჰქონდათ იმის შესახებ, თუ როგორი
გეგმა გაეგზავნოს დირექტორს წინარეხის სკოლისათვის. ი. გო-
გებაშვილის მიერ შედგენილი პასუხის პროექტი გამგეობის
მიერ უარყოფილ იქნა, რადგან იგი არ შეესაბამებოდა წ.-კ.
საზოგადოების წესდებულების მე-3 მუხლს. გამგეობამ და-
ადგინა: „სასწავლო გეგმისა და სწავლების ორგანიზაციის

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 20, ფ. 14—16.

² სტია, ფ. 481, საქ. № 22, ფ. 17—18.

შესახებ არას გზით არ დაუთმოს დირექციას იმ უფლებებიდან, რაც, თანახმად ჩვენის წესდების მე-3 მუხლისა მიხედვით, აქვს ჩვენს გამგეობას“.

ილია ჭავჭავაძის მიერ შედგენილი და წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის 1882 წლის 15 აპრილის სხდომაზე მიღებული დირექტორისათვის გასაგზავნი მიმართვის აზრი ის იყო, რომ საზოგადოება ვერ მიიღებს მის მიერ გახსნილ სკოლაში მასწავლებლის (ოლქის) მზრუნველისაგან შედგენილს გეგმას, რადგან იგი ეწინააღმდეგება საზოგადოების წესდების მე-3 მუხლს; ხოლო ის გეგმა, რომელიც საზოგადოების მიერ არის მიღებული, დროებითია და ამიტომ ნორმალური პროგრამის შედგენას აპირებს უმალღეს ადგილობრივ მთავრობისათვის წარსადგენად და დასამტკიცებლად“.

ბრძოლა წინარეხის სკოლის გარშემო გამწვავდა; სახალხო სკოლათა დირექტორი 1882 წლის სექტემბერში იწერებოდა, რომ საზოგადოებას არა აქვს არავითარი უფლება თავისი პროგრამა შემოიღოს საზოგადოების მიერ გახსნილ სკოლებში და ვიდრე მზრუნველის იანოვსკისაგან შედგენილ პროგრამას არ მიიღებთ, წინარეხის სკოლის გახსნის ნებართვასაც არ მოგცემთ.

როდესაც სკოლათა დირექტორმა მორიგი გაფრთხილება გამოუგზავნა წ.-კ. გამგეობას — უკეთუ სკოლას არ დაკეტავთ წინარეხში, გუბერნატორს მოვახსენებ და დავაკეტიებო, გამგეობამ დაადგინა: „მიეწეროს, რომ ჩვენ ჩვენს საკუთარ წესდებასაც ვასრულებთ და საზოგადო კანონსაც და ამიტომ ჩვენ ვერ გავაუქმებთ წინარეხის სკოლასო“¹.

1882 წლის 2 ნოემბერს გამგეობამ ამ საკითხის გარშემო კვლავ გამართა მსჯელობა და საგანგებოდ მოიწვია საზოგადოების თავმჯდომარე ივ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი იმის გადასაწყვეტად, თუ რა პასუხი გაეგზავნოს თბილისის გუბერნიის სკოლათა დირექტორს, რომელიც თხოულობს, რომ წინარეხის სკოლაში შემოღებული იქნას 1881 წ. სასწავლ გეგმაო. გამგეობამ დაადგინა: უმალღეს მთავრობას გაეგზავნოს მიმართვა საზოგადოების მოქმედების გასამართლებლად: სკო-

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 42, ფ. 101.

ლის დაკეცვაზე უარი ეთქვას, პასუხის შედგენა შეეწყვიტოს.
 ი. ჭავჭავაძე, გ. თუმანიშვილს, ნ. ცხვედაძეს და გ. მგვირიტაძეს
 შეიღს.

ი. გოგებაშვილი რომ მთავრობასთან ამ საკითხში დათმობის პოლიტიკას ადგა, ეს ნათლად ჩანს მის მიერ გამოთქმული აზრიდან 1883 წელს 25 იანვარს გამგეობის სხდომაზე: „ღირექციას მიეწეროს თონეთისა და ხელთუბნის სკოლების გახსნის თაობაზე, რომ ამ სკოლებს ექნებათ ოთხი წლის კურსი, სწავლება საგნებისა იქნება ქართულ ენაზე და რუსული ენის სწავლებაც დაიწყება პირველი წლის მეორე ნახევრიდან დროებით, ვიდრემდის უმაღლესი მთავრობა შეიწყნარებდეს გამგეობის მოსაზრებას და შუამდგომლობას შესახებ რუსული ენის დაწყებისა მესამე წლიდან. დაადგინეს: უარყოფილ იქნას. თონეთისა და ხელთუბნის სკოლის გახსნის შესახებ ჩვენი მეცადინეობა ვიხმაროთ“.

1883 წლის 24 ივნისს თბილისის გუბერნიის სახალხო სკოლათა დირექტორს ილია ჭავჭავაძის ხელმოწერით ეგზავნება შუამდგომლობა თონეთში სკოლის გახსნის ნებართვის შესახებ, რომლის მე-5 და მე-6 მუხლებში ნათქვამია:

„საგნების სწავლება იწარმოებს ბავშვთა მშობლიურ ქართულ ენაზე, თანახმად საზოგადოების წესდების § 3 მოთხოვნისა.“

თუმცა გამგეობა დარწმუნებულია, რომ რუსული ენის შესწავლის დაწყება უფრო პედაგოგიური და მიზანშეწონილია. სწავლების მესამე წლიდან, მაგრამ უთმობს რა ადგილობრივ სასწავლო უწყების დაქინებით მოთხოვნას, რუსული ენის სწავლებას ის დაიწყებს სწავლების პირველი წლის მეორე ნახევრიდან 6—6 კვირეული საათის მიცემით“. სახალხო სკოლათა დირექტორი დარსკვი უპასუხებს გამგეობას, რომ ასეთ მიმართვას ის ვერ წარუდგენს სასწავლო ოლქის მზრუნველს, უკან აგზავნის თხოვნას და წინადადებას იძლევა „Представить учебный план без лишних рассуждений, помещенных в пункте 6-ом“.

ეს ამონაწერი ჩვენ იმის საჩვენებლად მოვიყვანეთ, თუ

რამდენად იყო გამწვავებული ურთიერთობა სასწავლო უწყე-
ბასა და წ.-კ. საზოგადოებას შორის, თუ რა თავხედურ-
სუბს აძლევდა დირექტორი წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის
1883 წელს 3 ივნისის წლიურ კრებაზე გაიმართა კამათი
დირექციასა და წ.-კ. გამგეობას შორის სკოლების გეგმის
გარშემო გამართული მიწერ-მოწერის გამო.

„პაქიქს რომ თავი მოარღვიო, ბოლომდის რღვევით წავა;
თუ ერთხელ დაუთმეთ, მეორეთაც მოგიხდებათ დათმობა.
ჩვენ, იმედია, გავმართლდებით უმაღლესი მთავრობის წინაშე,
ამ შემთხვევაში დირექციისა და სასწავლო მთავრობის ნება
მოქმედებს და არა კანონი. თუ კანონიერად ითხოვს, რასაც
ითხოვს, მაგას ვერავინ დაათმობინებს“, — განაცხადა ი. ჭავჭავაძემ.

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ისეთი გავლენიანი ადა-
მიანი, როგორიც იყო ი. გოგებაშვილი, საჭიროდ სცნობდა
დათმობას მთავრობისათვის, გამგეობის დიდი უპირავლესობა,
ი. ჭავჭავაძის ხელმძღვანელობით მტკიცედ ადგა მთავრობას-
თან ბრძოლის გზას. ი. ჭავჭავაძე ცდებოდა, როდესაც ფიქ-
რობდა, რომ ამ საქმეში დირექციისა და სასწავლო ოლქის
მზრუნველი თავისი ნება-სურვილით მოქმედებდნენ... რა თქმა
უნდა ეს ასე არ იყო. მზრუნველი და დირექტორი უმაღლესი
მთავრობის პოლიტიკის გამოხატველნი იყვნენ ამ საკითხში.

1884 წლის 11 დეკემბერს გამგეობამ განიხილა ხელთუბნის
სკოლის მასწავლებლის მომართვა, რომ დირექტორის მოად-
გილემ მომთხოვა რუსული ენის სწავლება იანვრიდან უსა-
თუოდ დააწყებინეო. ილ. ჭავჭავაძის ხელმოწერით მიეწერა:
სწავლა რუსულისა დააწყებინოს მაშინ, როცა ყმაწვილებს
შეეძლებათ რიგიანად შესწავლა და არა მარტო გაზეპირება
ორიოდე სიტყვისა.

ილია ჭავჭავაძემ ერთ საშუალებას კიდევ მიმართა, რომ
წ.-კ. საზოგადოების სკოლების ხელმძღვანელობის საკითხში
დაეცვა ქართველი ხალხის სამართლიანი უფლებები.

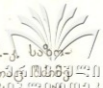
წ.-კ. საზოგადოების მიწერ-მოწერაში არის შემონახული
სოფ. ვეჯინის მასწავლებლის ნ. ნათიძის წერილი ილ. ჭავჭავა-
ძის სახელზე, დათარიღებული 1883 წლის 23 ივნისით.

„24 აპრილს მე ვახლდით თქვენთან და გიყვებოდა ჩვენი იმის შესახებ, თუ რა ღონისძიების ხმარება შეიძლება სასოფლო სკოლის მასწავლებლებთან რუსული ენის შემცირებაზე სოფლის სკოლებში. თქვენი რჩევა—შეკრება, ერთად მოლაპარაკება რუსული ენის პროგრამაზე, დამტკიცება მისი უსარგებლობისა პედაგოგიურის მხრით და თხოვნა, მომართული წ.-კ. საზოგადოებისადმი, რათა მან იშუამდგომლოს მთავრობასთან რუსული ენის შემცირებაზე, მე მივიღე სახელმძღვანელოდ“. მაგრამ, როგორც იწერება ნათიძე, კახეთის მთელ მასწავლებლობას სიშორის გამო თავისმოყრა ვერ მოუხერხებია და სიღნაღის მაზრის 10 მასწავლებლიდან მხოლოდ ექვსი შეკრებილა და გამოუგზავნიათ წ.-კ. საზოგადოებისათვის შესაფერი დადგენილება ამ საკითხის შესახებ.

ეს მნიშვნელოვანი დოკუმენტი იმის დამადასტურებელია, რომ ი. ჭავჭავაძე ი. გოგებაშვილთან და სხვა ქართველ მოღვაწეებთან ერთად ებრძოდა რა 1881 წლის სასწავლო გეგმას და ასაბუთებდა რა მის უსაფუძვლობას პედაგოგიური მოსაზრებით, ცდილობდა გამოეყენებინა ამ მიმართულებით დაწყებითი სკოლის მასწავლებლობის გამოცდილება 1881 წლის გეგმის მანერე გავლენის შესახებ.

საბოლოოდ სასწავლო გეგმის გარშემო ბრძოლის საკითხში გამარჯვებული ის მხარე გამოვიდა, ვის ხელშიაც იყო არა ზნეობრივი, არამედ ფიზიკური ძალა. მაგრამ საქმე ის არის, რომ 1880-იანი წლების მიწურულისათვის თვით სასწავლო უწყებასაც არ აკმაყოფილებდა 1881 წ. 13 იანვრის გეგმა და მან ის არაოფიციალურად გააუქმა კიდევ. ამიერიდან სასწავლო ოლქის მზრუნველი მოითხოვდა, რომ რუსული ენის სწავლება ბავშვებს დაეწყოთ არა პირველი წლის მეორე ნახევრიდან, არამედ პირველი წლის დასაწყისიდან, როცა ბავშვი სკოლაში პირველად შესდგამდა ფეხს; ასეთი მოთხოვნა სასწავლო ოლქმა წ.-კ. სკოლებსაც წამოუყენა: ბავშვის მშობლიური ენა პირველ წელსაც კი არ ისწავლებოდა. ასე გაშეფრდა სკოლაში ცნობილი „მუნჯური“ მეთოდი. მოწინავე მასწავლებლებისათვის ახლა სანატრელი გახდა 1881 წლის გეგმა და მასზე დაყრდნობით ებრძოდნენ ისინი სასწავლო უწყებას,

რაც 1917 წლამდე გაგრძელდა. სასწავლო უწყება წ.-კ. საზოგადოებას ახალ-ახალ მოთხოვნებს უდგენდა, რითმაც მდგომარეობაში აყენებდა წ.-კ. საზოგადოების როდესაც წ.-კ. საზოგადოება იძულებული გახდა 1881 წლის 13 იანვრის გეგმა შემოეღო თავის სკოლებში, — მთავრობამ ახლა ის მოიმიზეზა, რომ თითქოს ეს გეგმა სათანადოდ არ ტარდებოდა. შემდეგ თვით მთავრობამ გააუქმა არაოფიციალურად ეს გეგმა თავიანთ სკოლებში და როგორც დავინახეთ, წ.-კ. საზოგადოების სკოლებსაც მოსთხოვა რუსული ენის სწავლება დაეწყოთ არა პირველი წლის მეორე ნახევრიდან, არამედ ორი კვირის შემდეგ, როდესაც ბავშვი სკოლაში შემოვიდოდა. შემდეგ კიდევ ახალი მიზეზები წამოაყენა მთავრობამ: წ.-კ. საზოგადოებას შუამდგომლობა ჰქონდა აღძრული სასწავლო უწყების წინაშე ნება მიეცა მისთვის გაეხსნა სკოლა სოფ. ვაყაში და სოფ. მცხეთაში. 1885 წლის 11 სექტემბერს სხდომაზე გამგეობამ განიხილა სასწავლო უწყების მოწერილობა, რომ — არ მისცემს წ.-კ. საზოგადოებას ვაყასა და მცხეთაში სკოლის გახსნის უფლებას, რადგან საზოგადოება, როგორც ჩანს, ხელთუბნის სკოლაში წ.-კ. საზოგადოების პროგრამით ასწავლის და არა სამოსწავლო ოლქის გეგმით (იგულისხმება 1881 წლის სასწავლო გეგმა) და მასწავლებლად ჰყავს სემინარიის და არა საოსტატო სასწავლებლის კურსდამთავრებული მასწავლებელი — გამრეკელი. გამგეობამ განმეორებით ითხოვა გამრეკელის მასწავლებლად დატოვება და ვაყასა და მცხეთაში სკოლის გახსნის ნებართვა.

1888 წლის მაისში საზოგადოების წევრთა წლიურ საერთო კრებაზე საზოგადოების წევრმა მრევლიშვილმა იკითხა: რა მიზეზია მცხეთაში სკოლა რომ არ იხსნებაო. ამაზე ნ. ცხვედაძემ უპასუხა: კერძო კაცი, ინსპექტორი სკოლებისათვის, როგორც მთავრობა თხოულობს, არა გვყავსო. ი. გოგებაშვილმა სხვა მიზეზიც დაასახელა: სკოლის ფულს მთავრობა აღარ კრებს და მისი შენახვა ისე ძნელი ხდებაო. (სკოლის ფულში აქ იგულისხმება ის თანხა, რომელსაც, თანახმად პირობისა ყოველწლიურად იხდიდა სოფელი, სადაც წ.-კ. საზოგადოების სკოლა იყო გახსნილი. ამ ფულს ადრე სხვა გადასახადებთან

ერთად მთავრობის მოხელეები კრებდნენ და წ.-კ. საზოგადო-
ების ანგარიშზე რიცხავდნენ. ის უმთავრესად მასწავლებლის
ხელფასზე იხარჯებოდა; შემდეგში ხელისშემშლის მიზნით
მთავრობამ უარი თქვა ამ ფულის აკრებაზე.)

ბაკურციხის და კოლაკის საზოგადოებას 1889 წელს
აღუძრავს შუამდგომლობა, მიეღო წ.-კ. საზოგადოების გამ-
გეობას სკოლა, მაგრამ გამგეობამ ეს არ დაინახა შესაძლებ-
ლად, სანამ მცხეთის შესახებ პასუხი არ მოვიდოდა მთავრო-
ბისაგან.

სოფ. თონეთის მასწავლებლის შემდეგი მოწერილობა
მოისმინა გამგეობამ 1891 წლის 24 მარტს: „სახ. სკოლათა
დირექტორმა დარსკიმ გამომიცხადა: „თუმცა სამასწავლებ-
ლო წესდების ძალით კავკასიის მხარეს მესამე განყოფილება-
ში ყველა საგანი რუსულ ენაზე უნდა ისწავლებოდეს და
ისწავლება კიდევაცო, მაგრამ რადგან ამ წესით მოსწავლენი
რუსულ ენას რიგიანად ვერ ითვისებენ, ამიტომ ვთხოვ მას-
წავლებლებს, რათა რუსული ენის ლექსიკურ სწავლებას
შეუდგნენ ორი კვირის შემდეგ სწავლის დაწყებისათ. გამ-
გეობამ დაადგინა: „ციტკულარი გაეგზავნოს ჩვენი საზოგა-
დოების ყველა მასწავლებელს, რომ სასტიკად დაცული იქნას
გეგმა, დამტკიცებული ჩვენი საზოგადოების მიერ და შეფარ-
დებული სწავლების გეგმასთან, რომელიც მთავრობის მიერ
არის დამტკიცებული“.

1887 წლის 5 სექტემბრის სხდომაზე წ.-კ. საზოგადოების
გამგეობამ მოისმინა სასწავლო ოლქის მზრუნველის მოწერი-
ლობა: ბათომის სკოლის მასწავლებელი არ იწყებს რუსული
ენის სწავლას პირველი წლის მეორე ნახევრიდანო. გამ-
გეობამ დაადგინა: „მიეწეროს მ. ნათაძეს (ბათომის სკოლის
მასწავლებელს), რომ რუსულის ენის სწავლება მან უთუოდ
უნდა დაიწყოს პირველი წლის მეორე ნახევრიდან ლექსიკუ-
რის ღონისძიებით და ეს ეცნობოს სამოსწავლო მთავრობას.
ეს მიწერ-მოწერა იმას მოწმობს, რომ წ.-კ. საზოგადოება თა-
ვის სკოლებში მტკიცედ იცავდა 1881 წლის სასწავლო
გეგმას.

სასწავლო უწყებამ წ.-კ. საზოგადოების სკოლების ვახსნის

საქმე ახლა იმით დააბრკოლა, რომ აუკრძალა მას გამოეყენებინა სოფლელთა ნივთიერი დახმარება. ამის შედეგად სან. სკოლების დირექტორმა გამგეობას აცნობა: წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას არა აქვს უფლება სოფლის მოსახლეობის ხარჯით სკოლები გახსნას; მან სკოლები უნდა გახსნას მხოლოდ თავისი ხარჯით. ამიტომ იყო, რომ 1888 წელს საზოგადოების კრებაზე ი. გოგებაშვილმა განაცხადა: სკოლის ფულს მთავრობა აღარ კრებს და ისე სკოლის გახსნა ძნელი ხდებაო. კიდევ მეტი: 1891 წელს გამგეობას განზრახული ჰქონდა გაეხსნა თავისი ხარჯით სკოლა სოფ. დილომში და დღედღეზე მოელოდა გამგეობა ამის ნებართვას. მაგრამ 1892 წლის 31 ოქტომბერს ამ შუამდგომლობაზე უარი მოსვლია გამგეობას.

იმ საკითხის გამოსარკვევად, თუ რა მიზეზით ბრკოლდებოდა სკოლების გახსნა და რა შუამავლობით შეიძლებოდა ამ საქმის მოგვარება, 1894 წლის 9 იანვარს შემდგარმა წლიურმა კრებამ გამოყო კომისია ნ. ცხედაძის თავმჯდომარეობით და ა. ჭიჭინაძის, საყვარელიძის, აკ. წერეთლისა და ალ. ყიფშიძის შემადგენლობით.

წერა-კითხვის საზოგადოების ზრუნვას ახალი სკოლების გახსნის ირგვლივ აღნიშნულ პერიოდში ჩვენ ამით დავამთავრებდით, მაგრამ საჭიროდ მიგვაჩნია კიდევ ერთ გარემოებას შევეხოთ. ჩვენ უკვე მოკლედ აღვნიშნეთ საქართველოს გარეთ — კავკავში — ქართული სკოლის გახსნა 1888 წელს, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა არა მარტო იმიტომ, რომ ის გადაარჩინდა კავკაველ ქართველობას გადაგვარებისაგან, არამედ იმიტომაც, რომ ეს სკოლა ადგილობრივ ქართველობას ერთმანეთთან აკავშირებდა და მთლიანად კავკავის ქართველობას — დედა სამშობლოსთან.

კავკაველ ქართველებზე უფრო ადრე ასეთი განზრახვა საქართველოს გარეშე მყოფ სხვა ქალაქების ქართველობასაც ჰქონდათ, მაგრამ მათი სურვილი განუხორციელებელი რჩებოდა; ასეთი იყო, მაგალითად, ქ. მოზდოკის ქართველობა.

1884 წლის 15 დეკემბრის თარიღით მოზდოკის ქართველობა წერა-კითხვის საზოგადოებას უგზავნის განცხადებას,

რომელშიც, სხვათა შორის, ნათქვამი იყო: „უმახსოვარის დროიდან გადმოხვეწილებს შორე მხრისაკენ და ჩასწავლებლებს უცხო ტომების ხალხთა შორის, დიდის მანძილით დაშორებულებს ჩვენს სამშობლო ქვეყნიდან, მისი მდგომარეობისა და ცხოვრების მსვლელობის უმეცრებს, დღემდე მდგომარეობამ ნება არ მოგვცა შევსდგომოდით ჩვენი ვინაობის გამოკვლევას, დაცვას ხალხოსნობის, და დედა-ენისას, რომელსაც დღეს-დღეობით ძირი მეტად შეერყა და თუ ჯეროვანი ყურადღება არ მივაქციეთ, სრულიად ბოლოსმოღებაც მოელის. დღეს კი, როცა, ჩვენდა სასიხარულოდ, შევიტყვეთ, რომ ჩვენს სამშობლოში დაწესებულია საზოგადოება, რომელსაც მიზნად აქვს განაგრძელოს ქართველთა შორის წერა-კითხვა და აგრძნობინოს ქართველ კაცს თავისი ვინაობა, ჩვენ, ძველი საქართველოსავე შვილები, მოზღოკის ქართველი საზოგადოებისაგან ამორჩეულნი პირნი... ვშუამდგომლობთ აღმოგვეჩინოს საშუალება ჩვენი ქართული სკოლის დასაარსებლად...“ ეტყობა, ურთიერთობა წ.-კ. საზოგადოების გამგეობასა და მოზღოკელ ქართველობას შორის ამის შემდეგ არ შეწყვეტილა. მათ შეუგროვებიათ 2.500 მანეთი, აუგიათ სასკოლო შენობა და წლიურად 200 მან. დახმარებას ჰპირდებოდნენ სკოლას.

მაგრამ მოზღოკელი ქართველობა, სამწუხაროდ, ქართული სკოლის გახსნას ვერ ეღირსა. ამის მიზეზია თვით წ.-კ. საზოგადოების უსახსრობა და მოზღოკის სიშორე.

რადგან წ.-კ. საზოგადოებას ეძნელებოდა ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო ახალი სკოლების გახსნა, დაიბადა აზრი აეყვანათ მოხეტიალე მასწავლებელი ან დაეარსებიათ მოძრავი სკოლა. ასეთი აზრი გამოთქვა 1885 წელს 19 ნოემბრის სხდომაზე, აღ. მ. ჭყონიამ: „იყოლიოს გამგეობამ ერთი მასწავლებელი, რომელიც ივლის ადგილიდან ადგილზე და გააგრძელებს ხალხში კითხვასა და წერას“. ი. გოგებაშვილი, მ. უმიკაშვილი და სხვებიც აგრეთვე შემდეგშიაც მოითხოვდნენ მოძრავი სკოლების დაარსებას.

1889 წლის 4 აპრილის სხდომაზე ი. გოგებაშვილმა წინადადება შემოიტანა: „მიეწეროს ბათუმის სკოლის მასწავლე-

ბელს მოსე ნათაძეს, რომ აჭარა-ქობულეთის გლეხს შვილებში, რომელნიც ოთხ წელს სწავლობენ სკოლაში, დაეხმადო, თუ როგორ უნდა ასწავლონ იმათ თავიანთ თანასოფლელებს ქართული წერა-კითხვა და ასე მოეწყოს საგლეხო წერა-კითხვის სკოლები“.

1890-იან წლებში ლაპარაკი მოძრავი სკოლების გახსნის შესახებ ერთხელ და სამუდამოდ შეწყდა, რადგან გამგეობა დარწმუნდა ასეთი სკოლების გახსნის დიდ სიძნელესა და უნაყოფობაში.

5. წ.-კ. საზოგადოების დახმარება სხვა უწყებათა სკოლებს

ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ ჯერ კიდევ 1879 წლის 20 ოქტომბრის სხდომაზე დასვა საკითხი: ახალი სკოლები გავხსნათ, თუ ძველს დავუ-

ხმართ, რადგან მეტად ცოტანი არიან მომზადებული მასწავლებლები და რადგან აწინდელი სკოლები ძალიან ცუდ მდგომარეობაში არიან, ამიტომ გამგეობამ უმთავრესი ყურადღება უნდა მიაქციოს იმ სკოლების გაუმჯობესებას, რომელნიც არსებობენ. გაიხსნას თბილისში დეპოყოველგვარი სასწავლო წიგნებისა და ავეჯისა. პროექტის შედგენა ნ. ცხვედაძეს მიენდოს, მანამდე 500 მან. გადაიდოს სასწავლო ნივთების სკოლებში გასაგზავნად.

წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა არსებულ სხვა უწყებათა სასოფლო სკოლებს თავდაპირველად, სანამ მთავრობა არ გადაეღობა წინ ამ ღონისძიებას, დიდ დახმარებას უწევდა ფულითა თუ სასწავლო ნივთებით, ზოგჯერ ავეჯითაც, სანამ მთავრობამ ეს არ აუკრძალა. გამგეობამ დაადგინა: რუისის სკოლის შესაკეთებლად გამგეობა 600 მ. ვერ გაიღებს. გამოირკვეს, რამდენ თანხას გაიღებს თვით სოფელი. ახალგორის სკოლის მასწავლებელს დაუნიშნავს ჯამაგირს. კავთისხევის სკოლის მზრუნველობას მიეცეს 200 მ. დახმარება სკოლისათვის სახლის ასაშენებლად იმ პირობით, რომ კავთისხევის სკოლაში დასაწყისი სწავლება დადგენილ და მიმართულ იყოს ქართულ ენაზე, როგორც სამშობლო ენაზე; ამისათვის საზო-

გაღობა იქონიებს ზედამხედველობას სკოლაზე. ნება დაეწყო დეპოს — გაიღოს მოსკოვიდან გამოწერილი დეფტსკოვიკის 110 მ. 55 კაბ., პარიზიდან გამოწერილი დაფებისათვის — 136 მ. და 25 კ.

1882 წელს ქუთაისის გუბერნიის სკოლებს დაეგზავნა 839 მ. და 55 კ.-ის წიგნები. სოფ. მეტეხს სკოლის ასაშენებლად გაეგზავნოს 80 მ. იონა მეუნარგიას ხელით.

მაგრამ წ.-კ. საზოგადოება აქაც წააწყდა წინააღმდეგობას სასწავლო უწყების მხრით. სკოლათა დირექციამ და ქრისტიანობის აღმადგენელი საზოგადოების ინსპექტორმა ლიხაჩოვმა (ამ საზოგადოების სკოლებს დახმარებას უწევდა წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა ახალქალაქისა და ახალციხის მაზრებში) გააფრთხილეს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა, რომ მას წიგნები ეგზავნა სკოლებისათვის მათი საშუალებით, მაგრამ ისეთი წიგნების გზავნა იყო შესაძლებელი, რომელნიც მოწონებულნი იქნებოდა სასწავლო უწყების მიერ სკოლებში სახმარებლად.

1884 წლის თარიღით თბილისის გუბერნიის სკოლათა დირექტორი წერს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას: „Циркуляром М. Н. Просвещения от 17 ноября 1879 г. жертвуемые об-ом школам книги должны быть предоставляемы в дирекцию с полными заглавиями, для отсылки их по рассмотрению по принадлежности; книги и пособия должны быть из одобренных м-ом н. просвещения для употребления в народных школах. Одобренный список книг печатается в журнале М. Н. Пр“

ქრისტიანობის აღმადგენელი საზოგადოების ინსპექტორი ლიხაჩოვი წინადადებას აძლევდა წ.-კ. საზოგადოებას — წიგნები მე გამოვიგზავნეთ და მე დავუგზავნი სკოლებსო. წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ აცნობა მას, რომ გამოგზავნეთ სასწავლო გეგმა, საგნების განაწილება, მოწაფეთა რაოდენობა კლასებში და ჩვენვე დავუგზავნით არსებული წესის თანახმადო. ამ საზოგადოებას საქართველოში 19 სკოლა ჰქონია და არც ერთში ქართული წიგნები არ მოიპოვებოდა, როგორც ამის შესახებ იტყობინებოდნენ მასწავლებლები ვანთიდან,

¹ სცია, ფ 481, საქ. № 2, ფ. 171, 172.

კახათიდან, ტოლოშიდან, ამონისხევიდან და სხვა სკოლებიდან
 წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ 55—55 ცანულ წიგნებს
 გაუგზავნა ი. ალხაზიშვილის საშუალებით ჯავახეთში — ხერ-
 თისის, ქილდის, ხიზაბავრისა და ბარალეთის აღნიშნული სა-
 ზოგადოების სკოლებს.

1882 წელს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ მომართვა
 მიიღო ახალციხიდან ცნობილ მოღვაწე ქალის ანა მუსხელი-
 შვილისაგან—დახმარებოდა გამგეობა წლიურად 300 მანეთით
 ახალციხის ქალთა სკოლას. გამგეობამ გამოარკვია სკოლის
 მდგომარეობა და იმ შემთხვევაში აღუთქვა დახმარება, თუ
 სკოლა 4-წლიანად გადაკეთდებოდა, სწავლა ყველა საგნისა
 ქართულ ენაზე იქნებოდა, რუსული ენა დაიწყებოდა არა
 უადრეს მეორე წლისა და ქართული ენიდან მხოლოდ მეოთხე
 განყოფილებაში იწარმოებდა თარგმნა რუსულზე. მაგრამ
 ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოებამ (თავ-რე ოლღა
 მესხიშვილისა) უარი განაცხადა ასეთ პირობებზე — წესდება
 ამის ნებას არ გვაძლევსო.

წ.-კ. საზოგადოება ქართული წიგნების მიწოდებით მნიშ-
 ვნელოვან დახმარებას უწევდა საქართველოს გარეშე მყოფ
 ქართველებსაც.

ხარკოვის ქართველი სტუდენტების თხოვნით უნივერსი-
 ტეტის რექტორს შემოუთვლია წ.-კ. საზოგადოების გამგეობი-
 სათვის: „აქაური სტუდენტობა იზრდება და ვითარდება სრუ-
 ლიად მოკლებული მშობლიურ ლიტერატურას, მშობლიურ
 მწერალთა ზედგავლენის გარეშე“. გამგეობას გაუგზავნია
 ქართული წიგნები, ღირებული ას მანეთად“.

შეიძლება ითქვას, რომ წ.-კ. საზოგადოებამ, მიუხედავად
 მრავალი დაბრკოლებებისა, პირველსავე წლებში სკოლების
 გახსნით, სახალხო და სახელმძღვანელო წიგნების გამოცემი-
 თა და მკითხველისათვის მიწოდების გააღვილებით ამოძრავა
 ქართული საზოგადოება, ხელი შეუწყო დაწყებითი განათლე-
 ბის გავრცელებას ხალხში და ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა
 კუთხის ერთმანეთთან სულიერად დაკავშირებას.

წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოება დახმარებას უწევდა
 აგრეთვე საკვირაო და სამრევლო-საეკლესიო სკოლებს,
 რადგან მათში ქართული ენა ისწავლებოდა.

როგორც ვიცით, საკვირაო სკოლები დაარსდა რუსეთში მე-19 ს. 50-იანი წლების მიწურულში — როდესაც ხალხში რევოლუციური სიტუაცია შეიქმნა. საკვირაო სკოლების ფართო ქსელი სწრაფად გაჩნდა, განსაკუთრებით დიდ სამრეწველო ქალაქებში, მაგრამ მალე ცნობილი შეიქმნა მთავრობისათვის, რომ მათში გარდა წერა-კითხვისა, მასწავლებლები — სტუდენტები, მოწინავე ინტელიგენცია მუშებისა და მუშა-ქალების გათვითცნობიერებას ეწეოდნენ. ამიტომ მთავრობამ საკვირაო სკოლები რეაქციის დაწყებისთანავე — 1862 წელს — დაჰკეტა. თბილისის ინტელიგენციის ერთ ჯგუფს, რომელშიც ილია ჭავჭავაძის გარდა მონაწილეობას იღებდნენ ი. წინამძღვრიშვილი, პ. უმიკაშვილი, ვახ. თულაშვილი, ნ. ჭავჭავაძე, ა. საენელი, ი. სერებრიაკოვი, ი. პოლტარაკვი, ზ. მამაცაშვილი, მიხ. ყიფიანი, გ. წინამძღვრიშვილი, გ. ჩიქოვანი, გ. სულხანიშვილი და სხვანი. — განუზრახავს საკვირაო სკოლის გახსნა 1861 წელს და სათანადო შუამდგომლობაც აღუძრავთ მთავრობის წინაშე წესდებისა და პროგრამის დართვით, მაგრამ მთავრობას ასეთი სკოლის გახსნაზე უარი უთქვამს. 1870—80-იან წლებში მთავრობა თავისი მოხელეების საშუალებით თვითონ ხსნის საკვირაო სკოლებს, როგორც ისეთ სკოლებს, რომლითაც მოსახლეობის ქვედა ფენებში „ტახტისა და სამშობლოს“ ერთგულების იდეების შეტანა იქნებოდა შესაძლებელი.

საქართველოში საკვირაო სკოლების გახსნა, ისე როგორც რუსეთში, 90-იან წლებში დაიწყო.

რადგან ამ სკოლებში ქართული ენა ისწავლებოდა, ამიტომ წერა-კითხვის საზოგადოება საკმაო დახმარებას უწევდა ამ სკოლებს ქართული ენის სახელმძღვანელოების უფასოდ მიწოდებით.

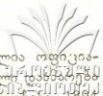
1897 წელს ბათუმის სკოლის მასწავლებელი ის. რამიშვილი ითხოვს წიგნებს საკვირაო სკოლისთვისაც. იოსებ ცხვედაძე, რომელიც სოფ. კავთისხევში მოზრდილებს ასწავლიდა წერა-კითხვას, ითხოვდა სასწავლო ნივთებს. 1898 წელს სოფ. ხულოში ალ. მგელაძეს გაეგზავნა 30 ც. „დედა ენა“, რვეულები,

ფანქრები და სხვა საგნები ქართული ენის სასწავლებლად აქარლებსათვის“.

ამრიგად, წერა-კითხვის საზოგადოება შესაძლებლობის ფარგლებში დახმარებას უწევდა საკვირაო სკოლებსაც, სადაც ქართულ წერა-კითხვას სწავლობდნენ დაბალი ფენის მოსახლეობის შვილები.

წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოება საგრძნობ დახმარებას უწევდა სამრევლო-საეკლესიო სკოლებს, რამდენადაც 1885 წლის დებულებით ამ სკოლებში მშობლიური ენა არათუ ისწავლებოდა, არამედ პირველი ორი წლის განმავლობაში საგნების სწავლებაც ამ ენაზე მიმდინარეობდა. 1893 წელს გამგეობის 18 მარტის სხდომაზე აღინიშნა, რომ „გამგეობა საჭიროდ სცნობს საეკლესიო-სამრევლო სკოლების გახსნისათვის ხელისშეწყობას, რადგან მასში სწავლა მშობლიურ ენაზე არის“. 1896 წლის 23 დეკემბერს გამგეობამ დაადგინა: „ახალციხის სამრევლო სკოლებსათვის ხახუტაშვილს გაეგზავნოს 50 ც. „დედა ენა“ და 20 ც. „რუსკოე სლოვო“. 1897 წლის 25 ნოემბრის სხდომაზე გამგეობამ მოისმინა გურია-სამეგრელოს ეპარქიის სამრევლო სკოლების მეთვალყურის თედო ჟორდანიას მომართვა 37 სამრევლო სკოლისათვის დახმარების აღმოჩენის შესახებ. გამგეობამ დაადგინა: სამეგრელოს სამრევლო სკოლებს გაეგზავნოს 150 მან-ის „დედა ენა“ და აგრეთვე გაითვალისწინონ ხეთისა და ახუთის სკოლების საჭიროება. 1898 წელს თ. ჟორდანიას თხოვნით სამეგრელოს სამრევლო სკოლებს გაეგზავნა 100 მანეთის წიგნები და რვეულები. ამავე წელს აფხაზეთში სოფ. ნაას (ნიკოლაევსკოე) სამრევლო სკოლას აქვსენტი სახოკიას თხოვნით გაეგზავნა 30 ც. „დედა ენა“, 30 ც. „რუსკოე სლოვო“ და სხვა სასწავლო ნივთები.

ესტატე შუშანიას თბილისის სემინარია ჰქონდა დასრულებული. 1893 წლიდან მან თავის სოფ. ხეთაში მოაწყო კერძო სამრევლო სკოლა, რომელმაც მალე მთელ სამეგრელოში მოიხვეჭა სახელი და უშორესი სოფლებიდანაც კი მოჰყავდათ მშობლებს ბავშვები „ესტატეს“ სკოლაში. აქ შესანიშნავად იყო დაყენებული ყველა საგნის სწავლება, მათ შორის ქართულ-

ლი და რუსული ენების, როგორც ეს აღნიშნულია ოფიციალურ საბუთებში და კერძო პირების მიერ. პირველი დასწავლება ამ სკოლას წ.-კ. საზოგადოებამ 1893 წელს აღმოუჩინა. 1894 წელს ს. ყიფიანს მიენდო ესტატე შუშანიას სკოლის მდგომარეობის გაცნობა; ს. ყიფიანმა დადებითი ცნობა წარუდგინა გამგეობას ამ სკოლის შესახებ; გამგეობამ დაადგინა — ბიუჯეტში გაეთვალისწინებინა ამ სკოლისათვის დახმარების გაწევა. 1895 წლის მაისს ხეთის სამრევლო სკოლის დამაარსებელი და მასწავლებელი ესტატე შუშანია სთხოვს გამგეობას — გამოცდებზე დასასწრებლად გამოგზავნოს თავისი წარმომადგენელი და გამოცდის შედეგების მიხედვით დაეხმაროს სკოლას. გამგეობამ გამოცდებზე დასწრება ს. ყიფიანს დაავალა.

1895 წლის 26 სექტემბერს გამგეობას დაუდგენია: სამსონ ყიფიანის მოხსენების თანახმად, (რომელსაც დავალებული ჰქონდა ხეთის სამრევლო სკოლის შესწავლა), დაენიშნოს მის გამგეს. ესტატე შუშანიას წლიურად 120 მან. და გაუწიოს სასწავლო ნივთებით დახმარება.

წ.-კ. საზოგადოება პედაგოგიური ხასიათის დახმარებასაც უწყვედა სამრევლო სკოლებს. 1897 წლის 9 სექტემბრის სხდომაზე გამგეობამ დაადგინა: „მაღლობა გამოეცხადოს ლუარსაბ ბოცვაძეს, რომელიც დაესწრო თბილისში სამრევლო სკოლების მასწავლებელთა პედაგოგიურ კურსებს, სანიმუშო გაკვეთილებიც მისცა და იღებდა მონაწილეობას პედაგოგიური კითხვების გარჩევაში“.

სამრევლო-საეკლესიო სკოლებში მშობლიური ენის ასეთუ ისე დამაკმაყოფილებელი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1902 წელს ცნობილი დეკ. ვოსტორგოვის ხელმძღვანელობით საერო და სასულიერო სამოსწავლო უწყებანი (სასწავლო ოლქის მზრუნველი და ექსარხოსი) შეთანხმდნენ და საეკლესიო-სამრევლო სკოლებისათვის შეიმუშავეს ახალი პროგრამა, რომლითაც აღნიშნულ სკოლებიდან თითქმის სავსებით იღვენებოდა ქართული ენა, სამინისტრო სკოლების მსგავსად, ხოლო სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან, როგორც ვითომდა არაქართული რაიონიდან, ამ პროგრამით სავსებით უნდა გაძევებულიყო ქართული ენა, რომ-

ლის ადგილი, მათი განზრახვით, მეგრულს უნდა დაეკავებინა. ცარიზმს ამ გზითა და საშუალებით უნდოდა ქართული ენის ნული სხეულის დასუსტება და ამით მისი ასიმილაციის გააღვილება. მაგრამ ქართველი ხალხის ნაციონალური ინტერესების შეგნების დონემ და მოახლოებულმა რევოლუციამ ცარიზმის ეს ვერაგული განზრახვა საბოლოოდ ჩაფუშა.

საეკლესიო-სამრევლო სკოლებში ქართული ენის სწავლების ცოტა თუ ბევრად დამაკმაყოფილებელი მდგომარეობა იმით აიხსნებოდა, რომ ამ ტიპის სკოლები უშუალოდ ეპარქიის ხელმძღვანელს — ეპისკოპოსს — ექვემდებარებოდა, რომელიც მას მის მიერ შერჩეულ საეპარქიო საბჭოს წევრებისა და სკოლათა მეთვალყურის მეშვეობით მართავდა. ყველა ამათი ინტერესი კი მოითხოვდა ქართული ენის დაცვას სამრევლო-საეკლესიო სკოლებში. ამრიგად, ეგზარხატის ხელმძღვანელობა, რომელიც საქართველოში ცარიზმის ერთ-ერთი საყრდენი იყო, ვერ ახერხებდა ამ სკოლებში თავისი პოლიტიკის გატარებას. მაგრამ მას შემდეგ, რაც საქართველოს საეგზარხოსოში გაჩნდა ცნობილი დეკანოზი ვოსტორგოვი, ქართულის ენისა და კულტურის პირსისხლიანი ჯალათი, საეკლესიო-სამრევლო სკოლების მდგომარეობა შეიცვალა. ვოსტორგოვის წინადადებით 1900 წელს ეგზარხოსის თავმჯდომარეობით შეიქმნა სასკოლო საოლქო საბჭო, რომელსაც ემორჩილებოდა საეგზარხოსოში არსებული ყველა ეპარქიალური საბჭო და მეთვალყურე საეკლესიო სკოლებითურთ. ოლქის საეკლესიო-სამრევლო სკოლათა მეთვალყურედ დანიშნულ იქნა დეკანოზი ივ. ვოსტორგოვი. ამის შემდეგ მას შეეძლო საქართველოს სამრევლო-საეკლესიო სკოლების საქმე ისე მოეწყო, როგორც ამას მისი შავრაზმული შეხედულებანი და ბუნება უკარნახებდა.

ამავე დროს ვოსტორგოვის ხელმძღვანელობით საქართველოს საეგზარხოსოს სამრევლო-საეკლესიო სკოლებისათვის დამზადდა ახალი სასწავლო გეგმა, რომელსაც ავტორმა საფუძვლად სკოლის მოწაფეთა ეროვნულ-ეთნიკური შემადგენლობა დაუდო მშობლიური ენის სწავლების შესახებ. ამ გეგმას ეწოდა „Распределении а четыре года учебных

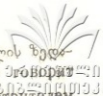

предметов в церковно-приходских школах грузинского
эксархата*.

ამ დებულებით ყველა სკოლაში სწავლების ენად რუსულმა აღიარებული, რომელიც ბავშვის სკოლაში შესვლის პირველი დღიდანვე იწყება რაც შეეხება ქართველ მოწაფეთა შემადგენლობის სკოლებს, ასეთს სკოლებში ხუცური და ხუცურად დაწერილი ტექსტები ისწავლება, რასაც ვოსტორგოვი საეკლესიო-ტუხემურს ეძახის. მეორე კატეგორიის სკოლებში, რომლებშიც ეროვნულად ნარევი შემადგენლობის ბავშვები სწავლობენ, სწავლების ენად რუსულია გამოყენებული და ბავშვთა მშობლიური ენა თითქმის სრულიად არ ისწავლება

ეს მუხლი დებულებაში სწორედ იმით იქნა შეტანილი, რომ სამეგრელოსა და სვანეთის სამრევლო სკოლებში აღუკვეთათ ქართული ენის სწავლება. ამ დებულებით სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან ქართული ენის მოსალოდნელმა განდევნამ, რასაც შედეგად მოჰყვებოდა მისი განდევნა ეკლესიიდანაც (ღირექციის სკოლებიდან ის უკვე განდევნილი იყო), დიდი უკმაყოფილება და გულისწყრომა გამოიწვია სამეგრელოს არა მარტო სამღვდლოებაში, არამედ მოსახლეობის ყველა ფენაში.

1903 წლის აპრილში ექზარხოსმა ალექსიმ, ვოსტორგოვმა და ეგზარხატის მალალმა შემადგენლობამ მეგრელებზე ზეგავლენის მოსახდენად მოგზაურობა მოაწყვეს სამეგრელოში, რაც სამეგრელოს მოსახლეობის საპროტესტო დემონსტრაციად გადაიქცა მთავრობის საეკლესიო მალალ მოხელეთა წინააღმდეგ. ფოთში, ქუჩაში, ხალხმა შეაჩერა ეტლი, რომელშიც ექზარხოსი და დეკანოზი ვოსტორგოვი ისხდნენ, და ერთმა წარმომადგენელმა საპროტესტო სიტყვით მიმართა ექზარხოსს ხალხის სახელით და დაგმო ექზარხატის ვერაგული განზრახვა, მიმართული ქართველების, კერძოდ, მეგრელების წინააღმდეგ. ასეთივე საპროტესტო დემონსტრაცია გამართა ხალხმა ახალ სენაკსა და ძველ სენაკში, სადაც ექზარხოსისათვის საპროტესტო სიტყვით მიუმართავს ვინმე მოხუც გამსახურდიას; ეგზარხოსს ამ მოხუცის გასაწბილებლად უკი-

თხავს იქვე მდგომ ძველი სენაკის მთავრობის სკოლის ზედ-
მხედველისათვის, ე. ი. მეფის მოხელისათვის: „Что говорит
народ относительно грузинского языка? Смотрителем
Старо-Сенакского уч-ща был дан ответ, что народ
очень желает изучить русский язык, но вместе с тем
желает знать и грузинский язык“¹ ფოთის საზოგადოების
წარმომადგენლებმა თავიანთი გულისწყრომა გამოსთქვეს და
ექზარაოსისა და ვოსტორგოვის ბოროტგანზრახვის წინააღ-
მდეგ იერიში მიიტანეს იმ ოფიციალურ სადილზე, რომელიც
ქალაქის თვითმართველობამ „სტუმრებს“ გაუმართა 120 დამ-
სწრეთა შემადგენლობით².

ამრიგად, სამეგრელოს მთელმა მოსახლეობამ პროტესტი
განაცხადა მთავრობის განზრახვის წინააღმდეგ — განდევნილი
ყოფილიყო სამეგრელოს სკოლებიდან მისი მშობლიური ქარ-
თული ენა.

ცნობილმა მეცნიერმა ნიკო მარმა რამდენიმე წერილი მთა-
თავსა ამ საკითხისა და ვოსტორგოვის ქართველი ხალხისა და
მისი კულტურის წინააღმდეგ სინოდში გამოსვლის შესახებ.
მარმა ამხილა ვოსტორგოვის უვიცობა ქართული ენისა და სა-
ქართველოს ისტორიის საკითხებში, ნ. მარი წერდა: „...სა-
ქართველოს ნათესავ გვარტომთათვის, რა კილოთაც ან რა
ენითაც უნდა მუსაიფობდნენ იგინი თავის კერასთან, ქართუ-
ლი ენა და ქართული მწერლობა არის ერთადერთი გზა
ეროვნული გონებრივი წარმატების. ამ ისტორიული ცხადი
ფაქტის შედეგი არის, რომ თუ რაჭველი, კახელი, გურული,
მეგრელი და თვით სვანი, ოდეს საზოგადო ასპარეზზე გამო-
დის, როგორც ეროვნული მოღვაწე, მხოლოდ ერთ და საერთო
მკვიდრ უტყუარ თვითცნობიერებას გრძნობს, ვერეთწოდე-
ბულ ქართულ თვითცნობიერებას, რომელიც არა თუ მის გულ-
თა გულის უახლოესია, ვითარცა თავადანვე თანამონათესავე

¹ სტოა. ფ. 107, საქმე „Дело о посещении высш. лицами
учеб. завед. КУО в 1903 году“, л. 8.

² ი. ფანცხავა, „ქართული ენა სამეგრელოს სამრევლო სკო-
ლებში და თ. ქორდანი“, თბ. 1905 წ. აგრეთვე თ. ქორდანი, „ქართული
ენისათვის ბრძოლა“, ქუთაისი, 1913 წ.

მოვლენა, მისი ძმა-ტომის ნაღვაწი, არამედ მისი სულიერი და მკაცრი ჰკუთის კვეთებად გამომეტყველია, რადგან მისი შეკავშვებში მასაც, მის გვარ-ტომსაც აქვს შესამჩნევი წილი“¹... აქ მოყვანილით და სხვა მრავალი არგუმენტით ნ. მარმა დაასკვნა ქართულ-მეგრულ-სვანური ენების ერთიანობა—მისი ქართულობა. ნ. მარის წერილებს აღნიშნული საკითხების შესახებ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ის მეცნიერულ-ისტორიულ საბუთებს იმარჯვებდა ჭეშმარიტების დასაცავად.

სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში ქართული ენა დარჩა რეაქციის წლებშიც და ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოება შეძლების მიხედვით ხელს უწყობდა ამ სკოლებში ქართული ენის განმტკიცებას.

ნ. წ.-კ. საზოგადოების ზრუნვა სასკოლო სახელმძღვანელოებისა და სხვა წიგნების დამზადებისა და გამოცემისათვის.

წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობის 1879 წლის 23 დეკემბრის სხდომაზე ი. გოგებაშვილმა განაცხადა: პირველდაწყებითი სწავლების წარმოება ჩვენს დედა ენაზე დიდად ბრკოლდება სახელმძღვანელოების უქონლობის გა-

მო. სახელმძღვანელოების შესადგენად და შესარჩევად უნდა დაინიშნოს პრემიები 200—200 მან. ოდენობით.

არჩეულ იქნა კომისია წარმოდგენილ სახელმძღვანელოთა განსახილველად, რომელსაც გარეშე პირების მოწვევის უფლებაც მიეცა; კომისიაში არჩეულ იქნა: ივ. მაჩაბელი, გ. უთურგაული, ი. გოგებაშვილი და კ. ყიფიანი. სახელმძღვანელოების განხილვა ენის მხრით მიენდო დ. ყიფიანს, ი. ჭავჭავაძეს და რ. ერისთავს. დადგენილ იქნა: ვინც შეადგენს სასოფლო სკოლისათვის სახელმძღვანელოს არითმეტიკაში, მიეცეს 150 მან., პირველდაწყებით გეოგრაფიაში — 300 მან., საქართველოს ისტორიიდან ადვილად გასაგები ამბების შედგენისათვის — 300 მან., ბუნებისმეტყველებიდან ადვილად გასაგები ამბების შედგენისათვის—200 მან. საპრემიო სახელმძღვანელოების წარმოდგენის ვადად დაინიშნა ერთი წელიწადი — 1881 წ. 1 თებერვალი.

¹ „ცნობის ფურცელი“, 1905 წ. № 2773.

საპრემიოდ წარმოუდგენიათ ნაშრომები: არითმეტიკაში—1, გეოგრაფიაში—2, საქ. ისტორიაში—1, მეტყველებიდან—1. მაგრამ კომისიის მიერ არც ერთმა მათგანმა არ იქნა სახელმძღვანელოდ და დასაბეჭდად ცნობილი.

წ.-კ. საზოგადოების მთავარი ყურადღება მიპყრობილი იყო სახელმძღვანელოების გამოცემისაკენ, რათა სკოლები უწიგნოდ არ დარჩენილიყო. ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოები, განსაკუთრებით „დედა ენა“ და „ბუნების კარი“ დიდ ნივთიერ დახმარებას და მორალურ კმაყოფილებას აძლევდა წ.-კ. საზოგადოებას. „დედა ენა“ ხომ ისეთი წიგნი იყო, რომელსაც თითქმის ყველა ქართულ ოჯახში ნახავდით, სადაც ქართული წერა-კითხვა ერთმა წევრმა მაინც იცოდა. „დედა ენა“ ყველაზე დიდტირაციანი ქართული გამოცემა იყო. 1890 წელს ის დაიბეჭდა 18.000 ც. მაგრამ სხვა საგნის სახელმძღვანელოები ჩვენში ფეხს ვერ იკიდებდა, რამდენადაც საგნები ყველა სკოლაში რუსულ ენაზე ისწავლებოდა. ზოგიერთ დაწყებით სკოლაში ჯერ კიდევ ჰქონდა ადგილი ლოცვებისა და საღვთო სჯულის ქართულ ენაზე სწავლებას. ამიტომ გ. იოსელიანმა შეადგინა ძველი და ახალი აღთქმანი და ლოცვები ქართულ ენაზე. მაგრამ მ. ყიფიანის ქართულ ენაზე გამოცემული გეომეტრია მხოლოდ რამდენიმე ცალი გაიყიდა. ამიტომ უშედეგო იყო ი. გოგებაშვილის წინადადება 1888 წლის 13 ივნისის გამგეობის სხდომაზე შემოტანილი: „მიენდოს ცხველადქს და თაყაიშვილს შეარჩიონ ისტორიისა და გეოგრაფიის სახელმძღვანელო ჩვენი სკოლებისათვის და გადმოითარგმნოს ან გადმოკეთდესო“.

1892 წელს გამგეობას მოწერილობა მოუვიდა სახალხო სკოლათა დირექტორისაგან: „აქაურ სკოლებში „სამშობლოს ცოდნა“ არ არის მიღებული და დილომის სკოლაში ის არ უნდა ისწავლებოდესო“.

„დედა ენა“ სამრევლო სკოლებსა და სასულიერო სასწავლებლის მოსამზადებელ კლასებშიც ისწავლებოდა. მაგრამ როგორც ჩანს, „დედა ენას“ ამ სკოლებშიაც საფრთხე მოელოდა. 1892 წლის 17 ივნისის გამგეობის სხდომაზე ი. გოგებაშვილი აღნიშნავდა: „ეპარქიალურ რჩევას მიუღია ისეთი

დადგენილება შესახებ „დედა ენისა“, რომელსაც მოჰყვეს ამ წიგნის აკრძალვა სამრევლო სკოლებში საჭიროა წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ წარუდგინოს ვრცელი მოხსენება ამ საკითხის შესახებ ექნარხოსს და სთხოვოს მოწონებულ იქნას როგორც სახელმძღვანელო სამრევლო სკოლებისათვის უკანასკნელი მე-8 გამოცემა „დედა ენისა“, რომელშიაც წინანდელთან შედარებით ერთი-ორად არის სასულიერო განყოფილება გაძლიერებული“. გამგეობამ დაადგინა: მიენდოს ი. გოგებაშვილს დასწეროს სათანადო განცხადება, თავმჯდომარემ (ი. ჭავჭავაძემ) გასინჯოს და მის მიერ ხელმოწერილი დანიშნულებისამებრ გაიგზავნოსო. არ ვიცით ამ განცხადების შედეგად, თუ სხვა მიზეზის გამო, ხოლო ეს კი ვიცით, რომ „დედა ენა“ არ განუდევნიათ სამრევლო სკოლებიდან. ადრე, 1870 წლების მეორე ნახევრიდან, სასულიერო უწყებისა და სასულიერო სასწავლებლების ზოგი წარმომადგენელი ცდილობდა, რომ ი. გოგებაშვილის „ბუნების კარი“ გაეძევინათ სასულიერო სასწავლებლებიდან¹. 1875 წლის 12 ივლისს თბილისის სემინარიის საბჭო ადგენს იმავე სასწავლებლის მასწავლებლების, რენეგატების — ნ. ტატიშვილისა და დეკ. გ. ხელიძის წარდგენით — „ამოღებული ყოფილიყო გორის სასულიერო სასწავლებლის კატალოგიდან და განდევნილი სავსებით სკოლიდან გოგებაშვილის „ბუნების კარი“, როგორც ტენდენციურად დაწერილი სხვა-

¹ ი. გოგებაშვილის „დედა ენა“ და „ბუნების კარი“ დიდი ტირაჟით იბეჭდებოდა ყოველთვის, რომელსაც ავტორი ერთბაშად უთმობდა საზოგადოებას ძლიერ შეღავათიან პირობებში. 1896 წელს „დედა ენა“ დაიბეჭდა 18.000 ც., რომლისთვისაც ავტორს 3.600 მ. უნდა მიეღო ნაწილ-ნაწილად; „ბუნების კარი“ — 4.000 ცალი, ავტორმა დაუთმო 2.000 მანეთად. ამრიგად, ი. გოგებაშვილი თავის ხარჯით გამოცემულ „დედა ენას“ უთმობდა წ.-კ. საზოგადოებას ცალს 20 კაპ., საზოგადოდ უნდა აღინიშნოს, რომ გამოცემლობის საქმე ვერ ჰქონდა სათანადოდ მოწყობილი წ.-კ. საზოგადოებას: 1888 წლიდან 1899 წლამდე მან სულ გამოსცა 48 წიგნი; თითოეულ წელიწადზე დაახლოებით ოთხი წიგნი მოდის. 48 წიგნში 18 გამოცემა ი. გოგებაშვილის „დედა ენას“, „ბუნების კარსა“ და „კოკორზე“ მოდის; ისტორიული ხასიათის ნაშრომი გამოიცა ე. თაყაიშვილის „ახალი ვარიანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა“ და ურბნელის „გიორგობარწყინვალე“;

მსჯელობის საგანი იყო ორი: 1) ქართული წიგნების სავაჭრო-
 თარი სტამბის გამართვა. სტამბას წერა-კითხვის სავაჭრო-
 ების სახელი დაერქვას. სტამბა ისე კარგად მოეწყოს, რომ თა-
 ვის თავი შეინახოს და მოგებაც დატოვოს. თანხა, რაც დაჯდე-
 ბა ამგვარი სტამბა, განისაზღვროს თხუთმეტი ათასი მანეთით
 და არა უმეტესი; ეს საქმე ერთის წლით გადაიდოს და ამ
 ერთი წლის განმავლობაში ყოველივე საჭირო ცნობა ამ საგან-
 ზედ კარგად გაწყობილი სტამბისა ყველა ქვეყნიდან მოიკრი-
 ბოს. სტამბის მოწყობილობისათვის ფულის შემოტანას
 გეპირდებიან: ილია ოქრომჭედლიშვილი და გიორგი ქართვე-
 ლიშვილი; წიგნების ბეჭდვას კი ახლავე შევეუდგეთ რომელ-
 სამე სტამბაში¹. მაგრამ ეს განზრახვა (სტამბის გამართვა) არ
 განხორციელებულა არც იმ ხანებში და არც მის შემდეგ:
 წ.-კ. საზოგადოებამ ისე დაასრულა თავისი არსებობა 1927
 წელს, რომ მას საკუთარი სტამბა არ შეუძენია, თუ არ მივი-
 ლებთ მხედველობაში საზოგადოების ქუთაისის განყოფილე-
 ბას, რომელმაც 1913 წ. გახსნა საკუთარი სტამბა.

წერა-კითხვის საზოგადოების ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას
 გარდა სახელმძღვანელოებისა, სახალხო სასარგებლო წიგნე-
 ბის გამოცემა და გავრცელება შეადგენდა. 1886/87 წლის გამ-
 გეობის ანგარიშში აღნიშნულია: „ბეჭდვა სასწავლო და მდა-
 ბიო ხალხისათვის საკითხავი წიგნებისა შეადგენს ერთ უმთავ-
 რეს მოვალეობას საზოგადოებისას“

1885 წლის 15 ოქტომბრის სხდომაზე გამგეობამ გამოჰყო
 კომისია, რომელსაც „სასარგებლო წიგნების გამოცემაზე უნდა
 ეზრუნა“. ამ კომისიაში არჩეულ იქნენ: აკ. წერეთელი,
 გ. იოსელიანი და ა. მირიანაშვილი. ამ საქმისათვის ხარჯთაღ-
 რიცხვით ნავარაუდები იყო 1500 მან.

რადგან ორიგინალური პოპულარული წიგნების გამოცემა
 ძნელი გახდა, ამიტომ გამგეობა უმთავრესად ნათარგმნი მო-
 თხრობების ბეჭდვას ცდილობდა. გ. იოსელიანმა თარგმნა
 გოეთეს „რეინიკე კუდა-მელა“, იოსებ ცხვედაძემ — „დონ-
 კიხოტი“. ლ. რაზიკაშვილი (ვაჟა ფშაველა) ითხოვს გამოიცეს
 მისი მოთხრობები, სხვადასხვა დროს „ივერიაში“ დაბეჭდი-

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 7102, ფ. 1.

ლი. მოლაპარაკების შედეგად ის თანახმაა მიიღოს თითოეულ თაბახში 20 მან. და ჯილდო 25 მან. 1896 წელს დაიბეჭდა „ოქროს მოყვარულნი“, (ნათარგმნი), და ზ. ჩხიკვაძის „ქართული მური“ — ქართული სახალხო სიმღერები.

1898 წელს დაიბეჭდა გ. იოსელიანის მიერ ყმათათვის გადაკეთებული „ვეფხისტყაოსანი“, „ამბავი ცხოველთა სამეფოსი“ და „ყვავილთა შორის“.

1898 წლის 30 მარტს გამგეობამ დაადგინა: გამოსცეს მესამედ აკაკის ნათარგმნი „კრილოვის არაკები“ სურათებით. ჯერ კიდევ 1889 წელს აკაკიმ სამუდამოდ დაუთმო საზოგადოებას კრილოვისაგან ნათარგმნი 60 იგავ-არაკი, თითო 5 მანეთად. „ნოტარიუსით მიეცეს აკაკის 300 მან.“ — დაადგინა გამგეობამ.

გამგეობას კარგად ესმოდა სახალხო წიგნების საჭიროება და მათი მნიშვნელობა. 1897 წლის საანგარიშო კრებაზე ივ. (კიტა) აბაშიძე გამგეობას უსაყვედურებდა — ორი სახელმძღვანელო და 1—2 პატარა წიგნაკი გამოვიციათ; გამგეობას უფრო შეეფერებოდა ძველი წიგნების გამოცემაო. კიტა აბაშიძის ეს განცხადება გამოსატყვევებდა მის და სხვათა სიყვარულს ქართული ძველი მწერლობისადმი და გამოწვეული იყო მათი გამოქვეყნების სურვილით. მაგრამ ის არ იყო მართალი, თითქოს წ.-კ. საზოგადოების უპირატესი დანიშნულება ძველი ძეგლების გამოცემა ყოფილიყო. ამიტომ ალ. ჭყონიამ სამართლიანად უპასუხა მას: „ჩვენ საზ-ბას უფრო შეფერის პატარა, სახალხო და საყმაწვილო წიგნების გამოცემაო“.

**7. წ.-კ. საზოგადოების
სამწიგნობრო და
მუზეუმი**

ნაბეჭდი და ხელნაწერი წიგნების ბიბლიოთეკის გამართვა წ.-კ. საზოგადოების ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას შეადგენდა, რაც წესდებოდა.

1880 წლის 5 აპრილის სხდომაზე ი. მეუნარგიამ დასვა საკითხი გამგეობის წინაშე თანახმად წესდების მე-5 მუხლისა გამართულიყო ბიბლიოთეკა, რისთვისაც გამგეობისაგან 500 მანეთის გადადება მოითხოვა. გამგეობამ დაადგინა: საზოგადოების კანცელარიასთან დაარსებულიყო ბიბლიოთეკა ხელ-

ნაწერი და ნაბეჭდი წიგნებისათვის; შეეძინა ორი კარგად დასრულებული ლოდ ფულის გაღებაზე კი უარი უთხრეს მეუნარგების სახელმწიფოებს. მაც ასეთი წიგნების შეგროვების საქმეს დიდი ღვაწლი დასდო. 1880 წლის მაისში ზ. ჭიჭინაძეს წარმოუდგენია ხელნაწერთა სია და ითხოვდა წ.-კ. გამგეობისაგან მის შეძენას.

გამგეობამ ხელნაწერების გასინჯვა მიანდო ივ. მაჩაბელს, ი. მეუნარგიას და გ. თუმანიშვილს. გამოიჩინა, რომ ზ. ჭიჭინაძე თავისი ხელნაწერებისათვის 300 მ. თხოულობდა, რაზედაც გამგეობამ უარი თქვა.

1883 წლის 1 თებერვალს დავით ნანუკოვმა ითხოვა გიორგი ქართველიშვილის საშუალებით შეეძინა წ.-კ. საზოგადოებას მისი და ალ. ჯაბადარის ბიბლიოთეკა, ადრე ივანოვის სახელით რომ ყოფილა ცნობილი, შემდეგში იოანესიანისა. გვაქვს ეს ბიბლიოთეკა 1880 წლის 14 სექტემბრიდან სასახლის ქუჩაზე, არწრუნის გალერეაში № 149, 150. ჯაბადარი საზღვარგარეთ მიდრს სწავლის მისაღებად და ბიბლიოთეკა წ.-კ. გამგეობამ შეიძინოს 6.000 მანეთად. ჩვენი ბიბლიოთეკა შეიცავს ხუთ ოთახს და ეს ფართობი საკმაო იქნება როგორც ბიბლიოთეკისათვის, აგრეთვე წიგნის მალაზიისა და წ.-კ. საზოგადოების სხდომებისათვის.

საქმეებიდან არა ჩანს, რომ ეს ბიბლიოთეკა ან აღნიშნული ბინა ქარვასლაში, სადაც შემდეგ მართლაც იყო მოთავსებული წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა და მისი წიგნის მალაზია, შეეძინოს იქამად გამგეობას. ეს კია, რომ წ.-კ. საზოგადოება უბინობით დიდ დაბრკოლებას განიცდიდა.

1880 წლის 1 ივნისს გამართულ წლიურ კრებაზე სხვა საკითხთა შორის, „მსჯელობა დაიწყო ბიბლიოთეკის შესახებ. გ. თუმანიოვი და გრ. ყიფშიძე აცხადებდნენ, რომ წ.-კ. საზოგადოების საქმე არ იყო ძველი ხელნაწერი წიგნების შეძენა და მათი ერთ ადგილზე დაგროვება. თუ დაბეჭდილი წიგნების ყიდვა იყო საჭირო, გრ. ყიფშიძე — თანახმად მისი განცხადებისა — მთელ ქართულ ლიტერატურას იყიდდა 25 მან; კრებამ არ სცნო სამართლიანად ასეთი აზრი და ამ საქმისათვის ნავარაუდევნი ხარჯი (500 მან.) დაამტკიცა“¹.

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 3, ფ. 57—63

ცხადია, გ. თუმანიშვილი და გ. ყიფშიძე ორივე სა-
კითხში სცდებოდნენ.

რ. ერისთავს შემოაქვს წერილი-წინადადება გაფანტული ხელნაწერების შეკრების შესახებ. გამგეობან რ. ერისთავსა და ნ. ცხვედაძეს მიანდო შეადგინონ პროექტი ძველი წიგნების შეკრების შესახებ.

პოეტი იოსებ დავითაშვილი ივანეს (ალბათ მაჩაბლის) სა-ხელზე აგზავნის წერილს 1884 წლის 6 ივნისის თარიღით: ითხოვს წიგნების წაკითხვისა და გაყიდვის ნებართვას სოფ-ლად; აგრეთვე გადმოსწერს წარწერებს ეკლესიებიდან და შეაგროვებს ძველ ხელნაწერებს. „სამშობლოსა და მოძმეების სიყვარული განა მარტო ქალაღზე უნდა გამოგზატოთ და საქმით არა გავაკეთოთ რა?“ ამ საქმისათვის დახმარებას ითხოვს ი. დავითაშვილი.

1882 წლის 15 აპრილის სხდომაზე გამგეობამ მოისმინა „შესახებ ბაბანა ჭილაძის ხელნაწერისა, რომელიც წარ-მოუდგინა ბ. კ. ყიფიანმა სასყიდლად გამგეობას და რო-მელიც შეიცავს ჭილაძის მიწერ-მოწერას ამ საუკუნის და-საწყისში“. გამგეობამ დაადგინა: მიენდოს პ. უმიკაშვილს გა-სინჯოს და თავისი აზრი წარმოუდგინოს გამგეობას: ღირს თუ არა აღნიშნულის ყიდვა და რამდენად.

1882 წლის 7 დეკემბრის სხდომაზე „გამგეობამ მოისმინა ბ. პ. უმიკაშვილის განცხადება ბაბანა ჭილაძის მიწერ-მოწერის შესახებ. ამ განცხადების აზრი ის იყო, რომ ეს მიწერ-მოწერა სასარგებლოა როგორც საისტორიო მასალა, და ამი-სათვის კარგი იქნება, რომ გამგეობამ შეიძინოს, თუ შეიძ-ლება უსასყიდლოთ. გამგეობამ გადაწყვიტა: ფასის მიცემაზე უარი განუცხადოს მიწერ-მოწერის პატრონს ბ. კ. ყიფიანს, ხოლო თუ უფასოდ შემოსწირავს საზოგადო-ებას, მაღლობით იქნება მიღებული შემოწირულება“.

1883 წლის სექტემბერს ბევრი ძველი ხელნაწერები (55 ცალი) შეუწირავს ივანე იერონიმეს ძე ალექსი-მესხი-შვილს, „რომელთა შორის ბევრი ფრიად საინტერესო და ძვირფასია ისტორიისა და ლიტერატურისათვის“, — ვკითხუ-ლობთ 1884 წლის ანგარიშში. ი. ჭავჭავაძე აღნიშნავდა „ივე-

რის“ 1883 წლის აგვისტოს მიმოხილვაში: „საზოგადოების წარუმარტებია თავისი ხელნაწერის ბიბლიოთეკისათვის, რომელიც ამ დღეებში გაამდიდრა ბ-მა ივანე მესხიევმა მდიდარის და უხვის შეწირულებით. მან შესწირა ამ საზოგადოების ბიბლიოთეკას 55 ხელნაწერი წიგნი, რომელთა რიცხვში ძვირფასი საარქეოლოგო და საისტორიო განძი ურევია“. ამ წლისათვის წ.-კ. საზოგადოებას ოთხასი ცალი ხელნაწერი ჰქონდა დაგროვებული.

მაგრამ ყველაზე ძვირფასი საჩუქარი წ.-კ. საზოგადოებამ ნიკო მინგრელსკისაგან (დადიანი) მიიღო.

ნიკო დადიანს თავისი სურვილი — ეანდერძებინა თავისი წიგნთსაცავი წ.-კ. საზოგადოებისათვის — ვასილ მაჩაბლისათვის გაუზიარებია პეტერბურგში.

1885 წლის 28 თებერვალს ნიკო დადიანი პეტერბურგიდან სწერდა წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას: „... თუ ამ ჩემის ბიბლიოთეკის შეწირვით წ.-კ. საზოგადოება მოუტანს რამე სარგებლობას ჩვენს სამშობლოს ქვეყანას, მით შევრაცხ ჩემს თავს ბედნიერად“. გაზ. „დროება“ მოწინავე წერილი უძღვნა ამ ფაქტს და აღნიშნა, თუ რა მნიშვნელობა ექნებოდა დადიანის ამ საჩუქარს. როგორც „დროება“ აღნიშნავდა, დადიანის ბიბლიოთეკის ბიბლიოგრაფია აკ. წერეთელს შეუდგენია რამდენიმე წლით ადრე. სოფ. გორდიდან დადიანისეული წიგნთსაცავის ჩამოტანა თბილისში იმდენად მნიშვნელოვან საქმედ იქნა მიჩნეული, რომ მისი განხორციელება თვით ილია ჭავჭავაძეს უკისრია და გორდში გამგზავრებული ვასილ მაჩაბლის, იონა მეუნარგიას და გრიგოლ ყიფშიძის თანხლებით. სათანადო აქტში ვკითხულობთ: ას სამოცდა ცხრა (169) წიგნი — ხელნაწერი და ათი (10) დაბეჭდილი წიგნი ჩავიბარეთ ბ. თ. კონსტანტინე ნიჟარაძისაგან (ის იყო რწმუნებული ნ. დადიანისა) 3 აპრილს 1885 წელსა სოფ. გორდში. თავმჯდომარის ამხანაგი წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოებისა ილია ჭავჭავაძე და მოწმენი — წევრნი საზოგადოებისა ვასილ მაჩაბელი და იონა მეუნარგია, საზოგადოების საქმის მწარმოებელი გრიგოლ ყიფშიძე. აქტს ხელს აწერს აგრეთვე კოსტ. ნიჟარაძე.

წარმოდგენილი ანგარიშიდან, რომელიც არქივშია შემოღობული ნახული, ჩანს კომისიის მგზავრობის მარშრუტი. სოფ. გორდის დიდან წიგნები ჯორებზე აკიდებული ჩამოუტანიათ ბომბუას (პომპეუსის) ხიდემდე. შემდეგ ხონამდე ეტლით, ხონიდან სამტრედიამდე აგრეთვე ეტლით, შემდეგ თბილისამდე მატარებლით.

გრ. ყიფშიძეს, რომელიც უშუალო მონაწილე იყო ნ. დადიანის ბიბლიოთეკის ჩამოტანისა სოფ. გორდის, დავიწყებია მგზავრობის მარშრუტიც და მონაწილენიც. ის წერს: „... ილია მეტად გახარებული იყო და თვითონ ეკისრა წასვლა სამეგრელოში, სოფ. გორდს, საცა სამეგრელოს მთავართა საზაფხულო სასახლეა და საცა იყო დაცული ის ბიბლიოთეკა. მასთან ერთად წავიდნენ: ვასილ მაჩაბელი, იმ საქმის მოთავე და მომხერხებელი (?! ტ. ხ.), ი. მეუნარგია, იქაური მკვიდრი დავით ერისთავი და სხვ. წიგნები და ხელნაწერები აღნუსხეს, ჩაალაგეს ყუთებში; აჰკიდეს ჯორებსა და ქუთაისამდე ისე ჩამოიტანეს რკინიგზით თბილისში გასაგზავნად“.

არქივში შემონახულ მასალაში დავით ერისთავი სრულიად არ იხსენიება იმ პირთა შორის, რომლებმაც ს. გორდის დადიანის ბიბლიოთეკა ჩამოიტანეს. გაწეული ხარჯის ანგარიშში მოხსენებულია ს. გორდი, ნაქალაქევი, ხონი, სამტრედია, ხოლო ქუთაისი სრულიად არ არის მოხსენებული. ამ ანგარიშიდან ბიბლიოთეკის მიმღები კომისიის მარშრუტი ასე წარმოგვიდგება: თბილისი — ახალი სენაკი — ძველი სენაკი — ნაქალაქევი — ბომბუას (პომპეუსის) ხიდი — გორდი — ხონი სამტრედია — თბილისი¹. სამწუხაროდ, გრ. ყიფშიძის ეს მცდარი ცნობები გაიმეორა ჩვენმა ცნობილმა მკვლევარმა პ. ინგოროყვამ².

გრ. ყიფშიძე სხვა არასწორ ცნობებსაც იძლევა აღნიშნული პერიოდის შესახებ ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა წინასიტყვაობაში ტ. I, 1914 წ.

წიგნები ჩაიბარა საზოგადოების გამგეობამ 1885 წ. 16 აპრილს თანადასწრებით ქვემოხსენებულ წევრთა: ი. ჭავჭავაძე,

¹ სცია, ფ. 481. საქ. № 60, ფ. 39
² პ. ინგოროყვა, ილია ჭავჭავაძე, „ნარკვევები“, 1957 წ. გვ. 145.

ნ. ცხვედაძე, დიმ. ჯანაშვილი, ივ. მაჩაბელი. იქვე დატყუდებულია სია წიგნებისა¹.

1883 წელს 20 დეკემბრის სბდომაზე წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ კვლავ განიხილა „ვისრამიანის“ გამოცემის საკითხი. ი. გოგებაშვილმა მოახსენა გამგეობას: „ჩემის აზრით ყოველი ამგვარი ძველებური წიგნი, როგორც არის „ვისრამიანი“, უნდა გამოიცეს ნახევარი ტირაჟით იმ მიზეზების გამო, რომ იმათ არა აქვთ აღმზრდელი და განმავითარებელი თვისება და საყურადღებონი არიან მხოლოდ ლინგვისტიკის მხრივ და ისტორიული მნიშვნელობით. ჩვენი ხალხის გონების განვითარებას უნდა მოველოდეთ ახალი მეცნიერების მოფენით და ეს მოფენა მაშინ შეგვეძლება, როცა ახალი შინაარსის წიგნებს დავბეჭდავთ და გავავრცელებთ ხალხში. ამიტომ მმართველობა ძალიან კარგს იზამს, თუ ოქრომჭედლიშვილს სთხოვს, რომ იმ 6.000 მანეთიდან, რომელიც მან ძველი წიგნების დასაბეჭდად შემოსწირა საზოგადოებას, ნახევარი გადასდოს ახალი წიგნების გამოსაცემად. 3.000 მანეთი სრულიად საკმარისი იქნება, რომ ხუთიოდე წლის განმავლობაში გამოცემულ იქნას ყოველნი ძველნი შესანიშნავნი თხზულებანი“². როგორც ჩანს, იაკობ გოგებაშვილიც გამგეობის იმ წევრებს უჭერდა მხარს (ნაწილობრივ მაინც), რომელნიც მხოლოდ სახალხო საკითხავი წიგნების გამოცემას მოითხოვდნენ.

1885 წელს წ.-კ. საზოგადოებამ ზ. ჭიჭინაძისაგან ბევრი ძველი და ახალი წიგნი შეიძინა.

ქართველთა შორის წ.-კ. გამავრცელებელმა საზოგადოებამ დაუფასებელი ამავი დასდო ქართველ ხალხს და ქართულ მეცნიერებას ძველი ხელნაწერებისა და ძველი წიგნების შეძენით.

წ.-კ. საზოგადოება დიდის გაჭირვებითა და სიყვარულით აჯროვებდა ძველ ხელნაწერებს. ამ ხელნაწერებისა და ძველი წიგნების შეძენისა, მათი აღწერისა და შესწავლისათვის დიდად იღწოდნენ ჯერ დ. ბაქრაძე და ნ. მთვარელაშვილი, შემდეგ ექ. თაყაიშვილი და დავ. კარიჭაშვილი.

¹ სცია, ფ. 481, საქ 86, ფ. 1—4.

² სცია, ფ. 481, საქ. № 8, ფ. 44—45.

გამგეობის 1886—1887 წლის საანგარიშო მოხსენებში აღნიშნული იყო: „საზოგადოებას თუმცა მრავალ ხელნაწერი და წიგნები აქვს შექმნილი, მაგრამ აქამდე მათი კატალოგი მაინც არ არის შედგენილი. ვრცელი კატალოგის შედგენა დიდ დროს მოითხოვსო. ამიტომ გადაწყდა ჯერჯერობით მოკლე კატალოგის შედგენა, რაც მიენდო საქმის შწარმოებელს ნ. ვ. მთვარელიშვილს¹.“

წიგნებსა და ხელნაწერებს ზოგი უსასყიდოდ სწირავდა, ზოგსაც სასყიდელი ეძლეოდა ძველის ღირებულებისა და შესაძლებლობის მიხედვით. აღნიშნავთ ძველი წიგნებისა და ხელნაწერების ზოგ შემომწირველთ: ვასილ ოქონელი, მიხეილ სარაჯიშვილი, ვასილ სულხანიშვილი, ნ. მაჭავარიანი, ლუკა ისარლიშვილი, გიორგი საძაგლიშვილი, კ. ი. ბაგრატიონ-მუხრანსკი, მიხ. თამაშვევი, ასლან წულუკიძე, კირილე ლორთქიფანიძე.

თუ რამდენად შეზღუდული იყო საზოგადოების გამგეობა სახსრებით, ეს იქიდან ჩანს, რომ 1896 წელს ძვირფასი ხელნაწერებისა და დოკუმენტების შესაძენად დახარჯულია მხოლოდ 75 მან. და 80 კაპ., გამოცემული წიგნების დასაკაზმად კი — 139 მან. 40 კ. და სახლას ქირა 348 მ.

ჩვენ ძველ ხელნაწერებისა და წიგნების შექმნაზე იმიტომ შევჩერდით, რომ დასანახი ყოფილიყო, როგორ ფასდაუდებელ საქმიანობას ეწეოდა წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა, როდესაც აგროვებდა ძველ ხელნაწერებს, რომ არ დაკარგოდა ის შთამომავლობას. წ.-კ. საზოგადოების მნიშვნელობა ამ მიმართულებით დაათვასა ნიკო მარმა, რომელიც ჯერ კიდევ 1889 წლის 19 ოქტომბერს წერდა საზოგადოებას: „არა მნიშვნელობისათვის, არამედ მადლობის ნიშნათ და აგრეთვე საუწყებლად მცირედზე მაინც, თუ რა ძვირფასი განძი იპოვება წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნსაცავში, ავტორი ხსენებულ წიგნსაცავს უგზავნის ხუთს ცალს სპარსული სახარების აღწერილობისას, რომელი სახარება იპოვება მუნვე“.

¹ ნ. მთვარელიშვილის მიერ შედგენილი კატალოგი წიგნსაცავისა საზ-ბამ გამოსცა 1887 წ.

მაგრამ ქართველ საზოგადოებაში, ზოგჯერ თვით საზოგადოების გამგეობაშიც, იყვნენ ისეთი პირები, რომელთაც ხელს უშლიდნენ წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას ამ ფასდაუდებელი და საშური საქმის წარმატებით შესრულებაში, რაც ქართველი მოწინავე პირების აღშფოთებას იწვევდა¹. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ხელნაწერებისა და წიგნების შეკრება თვალსაჩინო საქმიანობა იყო წ.-კ. საზოგადოებისა, რომლის მნიშვნელობა განსაკუთრებით დასაფასებელია ჩვენს დროს, როდესაც ასე ფართო ხასიათი მიიღო ქართველი ხალხის ძველი ხელნაწერებისა და კულტურული ძეგლების შესწავლამ.

ამ პერიოდში წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ საფუძველი ჩაუყარა აგრეთვე სამუზეუმო სიძველეთა შეგროვებას. გამგეობის 1884—1885 წლის ანგარიშში ნათქვამია: გროვდება ძველი საისტორიო და საარქეოლოგიო ნივთები და სანუმიზმატიკო ნიშნები. განსაკუთრებით ბლომად მოგროვდა ეს უკანასკნელნი. მადლობის ღირსნი არიან: დ. ზ. ბაქრაძე, რ. დ. ერისთავი და პოლ. კარბელაშვილი. მუზეუმის ნივთთა შორის უფრო შესანიშნავია: შუშის სურათქროს ვარაყიანი წარწერით, — „მეთის ძე იულონი“ (შემოუწირავს წიგნებთან ერთად გიორგი საძაგლიშვილს), სამწერლო იარაღთა კოლოფი, ნაქონი დავით თელავის რექტორისა (შემოწირული რ. დ. ერისთავისაგან) და მრავალნაირი ფული.

წერა-კითხვის საზოგადოებაში თავიდანვე აღძრულა აგრეთვე საკითხი ფოლკლორული მასალის შეგროვებისა და ხალხური სიმღერების ნოტებზე გადაღების შესახებ.

1881 წლის 10 დეკემბერს წ.-კ. გამგეობის სხდომაზე ი. გოგებაშვილმა შემოიტანა წინადადება — მიემართა გამგეობას მასწავლებლებისათვის ფოლკლორული მასალის შეკრების შესახებ. თითო ფორმა (16 გვერდი) ანაზღაურებულ უნდა იქნას 20 მანეთით. გამგეობამ დაადგინა: მიეწეროს სოფლის მასწავლებლებს და ეთხოვოს, რომ ყოველივე ნაწარმოები ერის გონებისა მოაგროვონ, ხოლო წინადადება შეემგროვე-

¹ იხ. „კვალი“ 1893 წ. № 13, № 16, № 17; „ივერია“, 1894 წ. № 66 აგრეთვე სცია, ფ. 481, საქ. № 420. ფ. 57, 62.

ბელთა დაჯილდოების შესახებ, გამგეობამ უარყოფითად უპასუხა წესიერად შესრულებისათვის გადაწყდა, რომ შესრულებული ნაღო პროგრამა და გაეგზავნოს მასწავლებლებს. პროგრამის შედგენა მიენდო ი. გოგებაშვილს და პ. უმიკაშვილს. პროგრამის პროექტი გამგეობას უნდა დაემტკიცებია.

1884 წლის საანგარიშო წლიურ კრებაზე, 27 მაისს, აკაკიმ კვლავ დააყენა ეს საკითხი: „ბოლოს აკაკიმ ჩამოაგდო ლაპარაკი სახალხო ნაწარმოების შეკრებისა და საზოგადოდ სახალხო სიტყვიერების მნიშვნელობაზე... რომ საზოგადოებას დაენიშნა მცირე გასამრჩელო იმისათვის, ვინც იკისრებდა ამ საქმეს სოფელ-სოფელ სიარულით...“

ა. ფურცელაძემ განაცხადა: „...ეს ჯერ ზედმეტია, კაცს რომ პური არ ჰქონდეს, ვარდზე ფიქრი რას არგებს?“

გამგეობის სხდომაზე რამდენჯერმე დაისვა საკითხი სახალხო სიმღერების შეკრების შესახებ. მაგლობელი მიხ. მაჭავარიანი 1879 წლის ნოემბერში სთხოვდა გამგეობას 200 მან. ქართლ-კახეთისა და ნაწილობრივ იმერეთის მოსავლელად და სახალხო სიმღერების შესაგროვებლად. 1834 წლის მარტში გამგეობის კრებაზე ნ. ცხვედაძემ კვლავ შემოიტანა წინადადება ქართლ-კახეთში მონახულიყო კარგი მცოდნე საერო სიმღერებისა და გადაეღო ის ნოტებზე იბოლიტოვ-ივანოვს.

8. წერა-კითხვის საზოგადოების ბინის საკითხი.

მართლაც ამ წლებში ყიდვისა და შეწირულების სახით წ.-კ. საზოგადოებამ ქართველი ხალხის დიდ კულტურულ მემკვიდრეობას მოუყარა თავი ძველი ხელნაწერებისა,

დაბეჭდილი წიგნებისა თუ სხვა ძვირფასი ნივთიერი განძის სახით. საჭირო იყო მათი დაცვა რაიმე მოსალოდნელი ხიფათისაგან და ისე გაშლა, რომ მკვლევართათვის შესაძლებელი გამხდარიყო მათზე მეცნიერული მუშაობის წარმოება, ამისათვის კი შესაფერი ბინა იყო საჭირო. ბინის სივიწროვის გამო რუსთაველისა და თამარ მეფის დიდი პორტრეტები აღ. როინიშვილს გადასცეს შესანახად; 1898 წელს დ. ჩუბინაშვილისა და რაფ. ერისთავის მიერ შემოწირული ძვირფასი წიგნსაცავი გაუხსნელი იყო და ყუთებით ინახებოდა სარდაფ-

ში. საზოგადოების წინაშე საკუთარი ბინის შეძენის, საკუთარ პირველად ილია ჭავჭავაძემ დააყენა 1885 წელს. მუხრანის დედა შემოიტანა ვერაზე მდებარე წინათ ნიკო ბერძნიშვილის კუთვნილი ორსართულიანი სახლი, ხოლო ახლა სააზნაურო ბანკში დაგირავებული, თავის სახელზე გადმოეტანა საზოგადოებას და მხოლოდ სარგებელი ეხადა, მაგრამ გამგეობამ ეს შესაძლებლად ვერ დაინახა.

1886 წელს, საზოგადოების ქონება რომ უშიშრად ყოფილიყო დაცული, ის გადატანილ იქნა სათ.-აზნაურო ბანკის სარდაფში. იმავე წლის დეკემბერში გამგეობაში აღნიშნულ იქნა: სინესტე ვნებას აყენებს ძველ ხელნაწერებს, ყესტის ლუმელი არ შველის. ეთხოვოს ქართველიშვილს გავიკეთოს კედელი თანახმად არქიტექტორის გეგმისა. ეს გასაკვირი არ არის: საზოგადოებას სიღარიბის გამო გამგეობის წევრების სხდომებისათვის სკამებიც არ ჰქონდა საკმაო და 1887 წ. კ. მუხრანსკიმ 6 ჩალის სკამი შემოსწირა, ღირებული 15 მ. და 50 კ.

1887 წელს პ. უმიკაშვილს და მანსვეტაშვილს გამოუძებნიათ ორი დროებითი ბინა თითო ოთახიანი: ერთი სარაჯიშვილის სახლში წელიწადში 240 მან., მეორე არწრუნისეულ ქარვასლაში, ერთი თვალი მაღაზიისა, რომელსაც უფასოდ იძლეოდა ბანკი. გამგეობამ დაადგინა — გადატანილი ყოფილიყო საზოგადოების მთელი ქონება სარაჯიშვილის სახლში, რომელიც დაქირავებულ იქნა თვეში 20 მან.

1889 წლის 24 იანვრის სხდომაზე ექ. თაყაიშვილი გამგეობას მოახსენებს, რომ საზოგადოების წიგნთსაცავს მეტი ყურადღება მიექცეს. არჩეულ იქნა კომისია დ. ბაქრაძის, ე. თაყაიშვილისა, თ. ჟორდანიასა, ნ. მთვარელიშვილისა და ი. მანსვეტაშვილის შემადგენლობით, რომელსაც მიენდო ბიბლიოთეკის ხელმძღვანელობა, ხოლო 1889 წლის 14 თებერვალს გამგეობამ დაადგინა: წიგნის მაღაზია და ბიბლიოთეკა გადატანილ იქნას არწრუნისეულ ქარვასლაში.

გამგეობის 1889 წლის 3 იანვრის სხდომაზე ი. გოგებაშვილმა დააყენა საკითხი ბიბლიოთეკისათვის სახლის აშენების შესახებ, რადგან ის საშიშ მდგომარეობაში იმყოფებო. მისი

წინადადებით სახლი უნდა აშენებულიყო ბანკის მახლობლად
მდებარე მიწაზე: მიწა ბანკმა შემოსწიროს, სახლი კაპიტალისტური
ბული ქართველების შემოწირულობით აშენდესო. ბიზნესი

1889 წლის 17 იანვრის სხდომაზე გამგეობამ დაადგინა:
„რაც შეიძლება მალე გამოცხადდეს ხელისმოწერა შეწირუ-
ლების შესაგროვებლად ბიბლიოთეკის სახლის ასაშენებლად;
ამისათვის ნებართვა ვთხოვთ გუბერნატორს და დანარჩენი
ჯერ დავიცადოთ“.

1889 წლის 16 სექტემბრის სხდომაზე ექ. თაყაიშვილს წი-
ნადადება შემოაქვს, რათა სერებრიაკოვის თანხები წიგნების
გამოსაცემად შემოწირული, მოხმარდეს ცეცხლგამძლე შენო-
ბის აგებას ძვირფასი წიგნების შესანახადო; გამგეობამ და-
ადგინა: ამისათვის საჭირო თანხები შეიკრიბოსო. 1890 წლის
თებერვალს ცნობა მოვიდა, რომ მთავარმართებელს დონ-
დუკოვ-კორსაკოვს უარი უთქვამს წ.-კ. საზოგადოების გამგე-
ობის შუამდგომლობაზე ბინის ასაგებად ხელისმოწერით ფუ-
ლის შეგროვების შესახებ, რადგან წ.-კ. საზოგადოების წეს-
დებით არ არის გათვალისწინებული უძრავი ქონების შექენაო.
ამის შემდეგ შეწყდა რამდენიმე წლით წ.-კ. საზოგადოების
ბინის აშენებაზე ზრუნვა და კვლავ განაახლა ეს საქმე გამ-
გეობამ 1894 წელს. ამ წლის მაისის სხდომაზე გამგეობამ
ნ. ცხვედაძეს გადასცა 200 მან. მუზეუმის შენობის გეგმის
შესადგენად. მაგრამ ქართული მუზეუმის გეგმა უსასყიდლოდ
დაუმზადებია კორნელი ტატიშჩევს, რისთვისაც გამგეობამ
მას 1895 წლის 3 იანვრის სხდომაზე გულითადი მადლობა
გამოუცხადა. შემდეგი ნაბიჯი ამ მიმართულებით მხოლოდ
1897 წელს გადაიდგა, როდესაც 26 სექტემბრის სხდომაზე
გამგეობამ დააეალა ილია ჭავჭავაძეს, ნ. ცხვედაძეს და იაკობ
გოგებაშვილს ენახათ ალ. ივ. ზუბალაშვილი და მოლაპარაკე-
ბოდნენ მუზეუმის შენობის აგების შესახებ. 1890-იან წლებ-
ში მუზეუმის აგებისა თუ სახლის შექენის საკითხი ამას იქით
წინ არ წასულა და შემდეგშიც მოუგვარებელი დარჩა ეს სა-
კითხი. საზოგადოების გამგეობა, ბიბლიოთეკა-მუზეუმი და
წიგნის მაღაზია ხანგრძლივად დარჩნენ თავადაზნაურობის
მიერ შექენილ არწრუნისეულ სახლის ორ ოთახში.

**მ. ზრუნვა სახალხო
ბიბლიოთეკა-სამკითხვე-
ლოების დაარსებაზე**

წერა-კითხვის გამავრცელებელი
საზოგადოება 1890-იან წლებში
დან განსაკუთრებულ მნიშვნელობას
უწევდა ბიბლიოთეკა-სამკითხვე-
ლოებს, რომელნიც მთავრობის

ნებართვით, მაგრამ მრავალი დაბრკოლების გადალახვის შედეგად, დაბა-სოფლებში იხსნებოდა. ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები ქართული წერა-კითხვისა და ქართულის წიგნის მოსახლეობის დაბალ ფენაში შენარჩუნებისა და გავრცელების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საშუალებას წარმოადგენდა.

საქართველოს ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებს საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ 1830 წელს თბილისში ვინმე ეკატერინე კოტოვას გაუხსნია კერძო ბიბლიოთეკა, როგორც ეს ჩანს „თბილისის უწყებებში“. მოთავსებული განცხადებიდან. 1830-იან წლებში რუსეთის ეკონომიურმა საზოგადოებამ სცადა მოსახლეობისაგან შეკრებილ თანხებით ხელი შეეწყობა გუბერნიებში ბიბლიოთეკების გახსნისათვის, მაგრამ საქართველოში ასეთი ცდა უშედეგოდ დასრულდა; მთავარმართებელი როზენი მოახსენებდა განათლების მინისტრს: „ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ რუსული ენის უცოდინარეობისა და ქართველი თავადაზნაურობის უსახსრობის გამო ჯერჯერობით შეუძლებელი ხდება ადგილობრივი შემოწირულებით თბილისში ბიბლიოთეკის გახსნა“. მაგრამ ის, რაც 1830-იან წლებში მთავრობის ინიციატივით არ მოხერხდა, ვაკეთდა 1840-იანი წლების დასაწყისში ქართველი ინტელიგენციის ერთი ჯგუფის ინიციატივით, როგორც ეს ჩანს დ. ყიფიანის „მეშუარებიდან“.

1842 წელს მთავარმართებელ გოლოვინს დაუმტკიცებია კიდევ ინტელიგენტთა ამ ჯგუფის მიერ დაარსებული ბიბლიოთეკის წესდება; ამ ბიბლიოთეკის გამგე 1848 წლამდე თვით დ. ყიფიანი ყოფილა და ბიბლიოთეკაც მისსავე ბინაში ყოფილა მოთავსებული. ეს ბიბლიოთეკა დაედო საფუძვლად 40-იანი წლების მიწურულში მთავრობის მიერ დაარსებულ საჯარო ბიბლიოთეკას, რომელიც, როგორც ეს მრავალი ფაქტით დასტურდება, სრულიად ვერ უწევდა მომსახურეობას მოსახლეობას.

1850—70 წლებში თბილისში რამდენიმე ბიბლიოთეკა-სამკითხველო ყოფილა გამართული წიგნის მატარებლები. 1870-იანი წლების დასაწყისში თბილისში სულ ექვსი ბიბლიოთეკა ყოფილა, რომელთა შორის „ივანოვის“ ბიბლიოთეკა, ქართველი ინტელიგენციის მიერ დაარსებული ნ. ნიკოლაძის ხელმძღვანელობით, ყველაზე უფრო პოპულარული ყოფილა. მხოლოდ ამ ბიბლიოთეკაში მოიპოვებოდა „ნაწილობრივ ქართული წიგნებიც“. ეს ბიბლიოთეკა-სამკითხველო ქართველი ინტელიგენციის ერთგვარ საკრებულოსაც წარმოადგენდა, სადაც საზოგადოებრივი აზრი მუშავდებოდა. აქედან არალეგალური ლიტერატურაც ვრცელდებოდა სემინარიისა და სამასწავლებლო ინსტიტუტის მოწაფეთა შორის.

ქუთაისში ამგვარივე მნიშვნელობა ჰქონდა 70-ან წლებში იმ ბიბლიოთეკას, რომელიც ანტონ ლორთქიფანიძის ბიბლიოთეკის სახელით იყო ცნობილი. ამ ბიბლიოთეკიდან არალეგალურად ნაროდნიკული ლიტერატურაც ვრცელდებოდა ხალხში.

ჩვენში ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებისადმი ინტერესი გაიზარდა 1880-იანი წლებიდან. ამ იდეის პოპულარიზაციას ეწეოდა ვაზ. „დროება“, მაგრამ განსაკუთრებით იზრდება ბიბლიოთეკების ქსელი 1890-იან წლებში, მას შემდეგ, რაც მათ შესახებ გამოიცა 1890 წლის 15 მაისის წესდება. ამ წესდებით ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების ზედამხედველობა ეკისრებოდა სასულიერო და სასწავლო უწყების წარმომადგენლებს. ბიბლიოთეკის გახსნის ნებართვა შეიძლებოდა ეთხოვა როგორც კერძო პირს, აგრეთვე დაინტერესებულ ორგანიზაციასაც. დიდი დაბრკოლება არსებობდა ბიბლიოთეკაში ქართული წიგნის მოსათავსებლად და წიგნებით სარგებლობის შესახებ. 1898 წლის 14 ივნისის სხდომაზე კავკასიის სასწავლო ოლქთან არსებულმა საბჭომ დაადგინა: „Для облегчения надзора за читальнями желательным было бы предложить авторам и издателям, рассчитывающим на распространение их изданий в народных библиотеках и читальнях, чтобы не только заглавия их книг, но и весь текст их печатался параллельно на иностранном и на русском

языках", რაც, არსებითად, ბიბლიოთეკებიდან ქართული წიგნების გაძევებას ნიშნავდა.

სასწავლო უწყების წარმომადგენლები და აღმასრულებელი ცია შემფოთებული იყვნენ ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების პროულარობითა და მოსახლეობაზე ზეგავლენით. 1897 წლის 28 მაისს თბილისის გუბერნიის სახალხო სკოლათა დირექტორი მოახსენებდა სასწავლო ოლქის უფროსს: „თბილისის გუბერნიის თითქმის ყველა სამაზრო ქალაქში და მოზრდილ სოფლებში გაფანტულია სახალხო სამკითხველოები, რომელთა გახსნის ნებართვას აძლევს გუბერნატორი არა მარტო საქველმოქმედო საზოგადოებებს, არამედ კერძო პირებსაც... სახალხო სამკითხველო უმეტეს შემთხვევაში წარმოადგენს შესაკრებ ადგილს სოფლის ინტელიგენციისა და ნახევრად ინტელიგენტებისათვის, რომელნიც კითხვასთან ერთად მსჯელობენ ადგილობრივი ხელისუფლების განკარგულებათა შესახებ, სწყვეტენ მიმდინარე ცხოვრების საკითხებს, აცნობენ ერთმანეთს სხვადასხვა ჭორებს...“ დირექტორი ასახელებს ამის კონკრეტულ მაგალითს¹. ხოლო ქუთაისის გუბერნიის სკოლათა ინსპექტორმა კონსტ. მაჭავარიანმა თავისი რაიონის მასწავლებლებს 34 მუხლისაგან შემდგარი ინსტრუქცია რომ დაუგზავნა მათი ცხოვრების განმსაზღვრელი, იქ 24-ე მუხლად აღნიშნული იყო: „... Не собираться в бесплатных народных читальнях и библиотеках для рассуждения о высоких материях жизни“².

1902 წლის 1 ოქტომბრის თარიღით ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი სწერს კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს: „ოზურგეთის მაზრაში დაწყებული გლეხთა მღელვარების მიზეზების გამოძიების შედეგად, სხვათა შორის, გამოიკვია, რომ ნაწილობრივ ამისი მიზეზი ყოფილა სახალხო ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები, რომელნიც სოფლის მასწავლებელთა ზედამხედველობაში იმყოფება; ისინი ბიბლიოთეკაში ინახავდნენ არა თუ მათთვის ნებადაურთველ, არამედ საზოგადოდ აკრძალულ წიგნებს ტენდენციური მიმართულებით

¹ სტია, ფ. 107, საქ. № 237, ფ. 10, 11.
² სტია, ფ. 107, სერია—დ, საქ. № 953, ფ. 30, 31.

დაწერილთ, რომელთა შინაარსი უდაოდ მანე ზეგავლენას ახდენს მცირემცოდნე გლეხთა მასაზე...“ მთავარმწიგნობროს განკარგულებით ყველა ბიბლიოთეკა ოზურგეთის მანრამში, მათ „საჭირო წესრიგში მოყვანამდე“, დაიკეტა¹. ეს სამკითხველო-ბიბლიოთეკები 1905 წელშიც არ იყო გახსნილი, რასაც ჩიოდნენ გურული გლეხები კრიმ-გირეის წინაშე.

ეჭვს გარეშეა, რომ მოყვანილი ოფიციალური ცნობებითაც საგრძნობი ყოფილა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გაძათვითცნობიერებელი გავლენა მოსახლეობის დაბალ ფენაზე. ასეთი ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების დაარსებასა და წიგნებით მომარაგების საქმეში წ.-კ. გამავრცელებელ საზოგადოებასაც შეჰქონდა თავისი წვლილი. 1892 წ. საბიბლიოთეკო კომისია 3 მარტის სხდომაზე მოახსენებდა გამგეობას, რომ სახალხო ბიბლიოთეკები უნდა გაიხსნას საქართველოს ყველა დაბა-სოფელში, სადაც ამის შესაძლებლობა იქნებაო. 1892 წლის 11 მარტს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ აღძრა შუამდგომლობა თბილისში ბიბლიოთეკა-სამკითხველოს გახსნის შესახებ წ.-კ. საზოგადოების სახელზე. ნებართვა 19 მაისს მოვიდა და ბიბლიოთეკა 31 მაისს გაიხსნა მიხეილის პრ. (სახ. № 31). მისი ხელმძღვანელობა ანასტასია თუმანიშვილს დაეკისრა². ეს იყო წ.-კ. საზოგადოების პირველი სამკითხველო. 1896 წლის მიწურულში ამ სამკითხველოში 1495 ცალი წიგნი იყო. ხელისმომწერი ამ სამკითხველოს ჰყავდა 300 კაცი, ყოველდღიური მკითხველი საშუალოდ—12. მკითხველები და ხელისმომწერნი უმეტესად ხელოსნები და მოზარდი ახალგაზრდობა ყოფილა. ეტანებოდნენ უმთავრესად სიტყვაკაზმულ მწერლობასა და ისტორიული შინაარსის წიგნებს. თავდაპირველად წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ მას 30 მანეთის წიგნი მისცა. გამგე ყოველთვიურად ანგარიშს უდგენდა წ.-კ. საზოგადოებას.

გამგეობამ 1894 წელს მეორე სახალხო ბიბლიოთეკა-სამკითხველო გახსნა თბილისში. 1896 წელს ამ სამკითხველოში

¹ სცია, ფ. 107, საქ. № 7715, ფ. 4.
² სცია, ფ. 481, საქ. № 344, ფ. 1—4.

896 წიგნი იყო და თვიური ხელისმომწერი 428 კაცს უდრიდა. ეს მეორე სამკითხველო კუთვიაში დააარსა წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ.

სოფ. სამთავისის სამრევლო სკოლის მასწავლებელი 1894 წ. იანვარში ითხოვდა წიგნებს „დასაარსებლად საყმაწვილო და სახალხო წიგნსაცავისა“. გაეგზავნა 10 მან. წიგნი. სოფ. ასკანის სამკითხველოს იმავე წელს გაეგზავნა 25 მან. წიგნი.

1894 წ. 20 იანვრის სხდომაზე გამგეობამ დაადგინა: „თიანეთის სკოლის მასწავლებელს მათურელს, რომელიც ეხლა სკოლასთან ხსნის ბიბლიოთეკას, გაეგზავნოს საზოგადოების მიერ გამოცემული წიგნების თითო ცალი“. სტეფანწმინდის ბიბლიოთეკას გაეგზავნა 20 მ. წიგნი. ახალციხის მაზრის სოფ. მუსხის სკოლის მასწავლებელი ვას. კობტანაშვილი თხოულობს დახმარებას ბიბლიოთეკისათვის; გაეგზავნა საზოგადოების მიერ გამოცემული წიგნების თითო ცალი.

1895 წელს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ ახალციხეში დაარსა ბიბლიოთეკა. თბილისისა და ახალციხის ბიბლიოთეკები კარგად მარაგდებოდა ეურნალ-გაზეთებით; ახალციხის ბიბლიოთეკა - სამკითხველოს 1896 წლის მიწურულეებში 719 ც. წიგნი ჰქონდა, ამათში ქართული—523 და რუსული 196 ცალი. ბიბლიოთეკას 106 ხელისმომწერი ჰყავდა და 10—11 დღიური მკითხველი. ბიბლიოთეკას განაგებდა კონსტანცია მეფისაშვილისა¹. აღსანიშნავია, რომ თბილისში, კაიდანოვას ბიბლიოთეკაში, რომელიც მთავრობის განსაკუთრებული ყურადღებით სარგებლობდა, 90-იან წლებში აკრძალული იყო ქართული წიგნების გამოყენება².

ქუთაისში წ.-კ. საზოგადოების ხელმძღვანელობით და დახმარებით გაბრიელის სახ. ბიბლიოთეკა დაარსდა 1896 წლის 26 დეკემბერს. ამ ბიბლიოთეკას ქალთა წრე ინახავდა. 1898 წლის დასასრულისათვის მას ჰქონდა 962 ქართული და 407 ც. რუსული წიგნი. ხელისმომწერი იყო 190 კაცი. დღიური მკითხველი—30-ს უდრიდა; ესენი, უმეტესად, მდა-

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 611, ფ. 8—9.

² სცია, ფ. 481, საქ. № 60, ფ. 41.

ბიო. მოსახლეობა იყო—ნოქრები, ხელოსნები, დაბალი მოხელეები, მოწაფეები.

სოფ. უდის (ახალციხის მაზრა) სახალხო ბიბლიოთეკა 1897 წლის 1 ივლისს გაიხსნა. მას ჰქონდა 250 ცალი ქართული წიგნი და 51 რუსული. წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ 118 ც. წიგნი გაუგზავნა. ხელისმომწერთა რიცხვი—60 კაცი იყო, დღიური მკითხველი—6.

წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა წიგნების მიწოდებით დაეხმარა: ჩოხატაურის, პანკისის, ჭიათურის, ჯვარის, ონის, ბარალეთის, საჩხერის, სტეფანწმინდის, სოხუმის, ხოვლეს, მარტვილის, ოქუშის, ალის, ქსოვრისის, ახალქალაქის, ქუთაისის, შილდის, კარდანახის ბიბლიოთეკებს და მრავალ სხვა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოსთვის აღმოუჩენია დახმარება წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას, თითოეულისათვის არა ნაკლებ 10 მან. წიგნებისა. თბილისში, ავლაბრის რაიონში „იფფასიანი ბიბლიოთეკის“ პატრონი მარიამ სუნდუკიანცი ავლაბრის ბიბლიოთეკისათვის ითხოვს ქართულ წიგნებს, რომლის მოთხოვნილება დიდია: „არ შემიძენია ქართული წიგნები, რადგან აპირობდნენ ქართული ბიბლიოთეკის გახსნასო“ — იწერებოდა საბიბლიოთეკო საქმის ეს ენთუზიასტი.

ხალხის სასარგებლო საქმის გულშემატკივარი ყოველთვის წ.-კ. საზოგადოების შემყურენი არ იყვნენ: ახალციხეში ალიოზ შიხინაშვილმა ავჭალის სამკითხველოსათვის 144 მ. და 25 კ. შეკრიბა და გამოგზავნა.

ბათომში, 1896 წელს, დავ. კლდიაშვილმა, მასწავლებლებმა მ. შარაშიძემ და ტერენტი წერეთელმა 600 მ. შეკრიბეს ბათომის ქართულ სკოლასთან საჯარო ბიბლიოთეკა-სამკითხველოს მოსაწყობად. სოხუმში ანთიმოზ ჯუღელისა და თედო საბოკიას ხელმძღვანელობით სისტემატურად იმართებოდა წარმოდგენები ადგილობრივი „სახალხო იაფფასიანი წიგნთსაცავის“ ნივთიერი ბაზის გასაძლიერებლად. ქუთაისში წ.-კ. საზოგადოების დამხმარე წევრმა თომა მთავრიშვილმა გამოუგზავნა გამგეობას მის მიერ მოგროვილი 230 მან. და, თანახმად შემწირველთა სურვილისა, ითხოვდა ამ თანხიდან გაგზავნოდა მას წიგნები პატარ-პატარა ბიბლიოთეკების შე-

სადგენად და სოფლად უფასოდ დასაგზავნად. ასე უწყობდა ხელს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა დაბეჭდვით და ჩუქურთვით ლებში ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გამართვას, რაც მოსახლეობის დაბალი ფენის გათვითცნობიერებას და განათლებას ემსახურებოდა. დიდ დახმარებას უწევდა აგრეთვე წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა ბიბლიოთეკის დაარსების ინიციატორებს მთავრობისაგან საჭირო ნებართვის აღების საქმეში.

შემდეგში წ.-კ. საზოგადოებამ მნიშვნელოვნად გააფართოვა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების ქსელი.

ხალხის განათლებისა და გათვითცნობიერებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სახალხო კითხვის მოწყობას, მაგრამ წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ უარი თქვა ამ ღონისძიებებზე, რადგანაც კითხვა უნდა წარმოებულიყო იმ წიგნების მიხედვით, რომლებიც სამინისტროს მიერ იყო მოწონებული, ხოლო ეს წიგნები რუსულ ენაზე იყო გამოცემული და კითხვაც იმავე ენაზე უნდა წარმოებულიყო; ამიტომ გამგეობამ უპირატესობა ლექციებისა და სალიტერატურო საღამოების მოწყობას მიაკუთვნა და კომისიაც აირჩია ამისათვის 1895 წლის 21 ნოემბრის სხდომაზე—ი. გოგებაშვილის, ივ. რატიშვილისა და ივ. ელიაშვილის შემადგენლობით, მაგრამ არა ჩანს, რომ ამ მიმართულებით რაიმე მნიშვნელოვანი საქმე გაკეთებულიყოს.

წერა-კითხვის საზოგადოებას საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა რუსეთის სამეცნიერო და სხვა მოწარმეთსავე საზოგადოებებთან, თუმცა საზოგადოებებთან. ეს ურთიერთობა შემთხვევით ხასიათს ატარებდა. მოვიყვან ამის ორიოდ მაგალითს: 1889 წლის 28 მარტის სხდომაზე გამგეობამ დაადგინა: „ს. პეტერბურგის უნივერსიტეტს გაეგზავნოს საზოგადოების წიგნთსაცავიდან ხელნაწერი „გორგიჯანიძე ფარსადან“—თანახმად მათი მოთხოვნისა“. იმავე წლის 16 მაისის სხდომაზე გამგეობას მოხსენდა, რომ მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოებისაგან მოსულია მომართვა, რომ ამ წელს დანიშნულია

მე-8 არქეოლოგიური ყრილობა, რომელიც მოისმინა, მოხსენი-
 ნებას: „რა სარწმუნოებას აღიარებდნენ ქართველები—ქრისტი-
 ტიანობის მიღებამდე“; ამისათვის საჭიროა გაიგზავნოს ხელნა-
 წერი „მოქცევა ქართლისა“, შემოწირული მესხიშვილის მიერ;
 გამგეობამ დაადგინა: რადგან ეს ძეგლი აქ იბეჭდება და ახლა
 დედანი აქ არის საჭირო, გავგზავნით დაბეჭდილს, ან ასლს გა-
 დავიღებთ. 1889 წლის 30 მაისის სხდომაზე გამგეობამ
 მოისმინა ივ. მაჩაბლის წინადადება, რომ ახლო ხანში შვეციაში
 განზრახულია ორიენტალისტთა ყრილობა. მეფე ოსკარიც ყუ-
 რადღებას ადევნებს აღმოსავლეთის ლიტერატურას. პროფ.
 ალ. ცაგარელის მეშვეობით გავგზავნოს ძვირფას ყდაში ჩასმუ-
 ლი „ვეფხისტყაოსანი“. ყდისათვის 25 მ. გაიღოს საზოგადო-
 ღებამ.

გამგეობის 1895 წლის 13 ივნისის სხდომაზე ი. გოგება-
 შვილმა წინადადება შემოიტანა: ეთხოვოს მოსკოვის, პეტერ-
 ბურგის და ხარკოვის წ.-კ. კომიტეტებს გამოგვიგზავნონ
 2—2 ცალი მათი გამოცემებისა ფასით ან უფასოთ (წიგნები,
 პროგრამები, წესდებანი და სხვა).

1896 წელს საზოგადოებას ნიკო მარისაგან მოუვიდა
 „ცხოვრება პეტრე ივერისა“ დაბეჭდილი „პალესტინის კრე-
 ბულში“.

1896 წლის 29 ოქტომბრის სხდომაზე ექ. თაყაიშვილმა გამ-
 გეობას წინადადება მისცა შესდგომოდა „ქართლის ცხოვრების“
 გამოცემას. ამ საქმისათვის გამგეობამ გამოპყო კომისია —
 ნ. მთვარელიშვილის, დ. კარიჭაშვილისა და ექ. თაყაიშვილის
 შემადგენლობით. ამ საკითხთან დაკავშირებით ექ. თაყაი-
 შვილის წინადადებით გამგეობამ დაადგინა აღეძრა შუა-
 მდგომლობა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წინაშე, რათა
 ვთხოვებინა წ.-კ. საზოგადოებისათვის „ქართლის ცხოვრების“
 თეიმურაზისეული ვარიანტი.

ძველი წიგნების დასაბეჭდი თანხა წ.-კ. საზ-სა ამ დროს
 786 მ. 05 კ. უდრიდა. „ქართლის ცხოვრება“—მარიამ დე-
 დოფლის ვარიანტი—ექ. თაყაიშვილის რედაქციით მხოლოდ
 1906 წ. გამოიცა, გვ. 993, ფ. 3 მან. („ქართ. წიგნი“, ტ. 1,
 თბ. 1941 წ. გვ. 304, № 3282). საზოგადოების მდივნის გამოან-
 ვარიშებით 600 ც. დაბეჭდვა 600 მ. დაჯდებოდა.

II. ქართველთა შორის წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოება 1900—1927 წწ.

მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან 1. წ.-კ. საზოგადოება მუშათა მოძრაობა საქართველოში XX ს. დასაწყისში. შესამჩნევად გაძლიერდა. მუშათა კლასობრივი გათვითცნობიერების შედეგად მათი ინტერესი განათლებისადმი, კერძოდ, წერა-კითხვის საზოგადოებისადმი თანდათან გაიზარდა. გამგეობაში 1901 წლიდან მონაწილეობას იღებენ ისეთი პირები, რომელნიც თავს მუშათა ინტერესების დამცველად თვლიდნენ (ნ. ელიავა, კ. ჯაფარიძე და სხვ.) 1902 წელს წ.-კ. საზოგადოებას 35 დაბა-ქალაქში ჰყავს რწმუნებული, ზოგან 2—3 კაცი და მეტიც. ამ წლებში წ.-კ. საზოგადოების თავმჯდომარეა, ისე, როგორც წინა წლებში, ილ. ჭავჭავაძე, თავმჯდომარის ამხანაგი — ნ. ცხვედაძე; გამგეობის წევრებად 1901 წ. არჩეული იყვნენ: ნიკო ელიავა, ივ. რატიშვილი, ექვ. თაყაიშვილი, დავ. კარიჭაშვილი, კოსტ. ჯაფარიძე, გ. ლასხიშვილი, იაკობ ღულაძე. გამგეობიდან გავიდნენ: ივ. გომართელი, ალ. სარაჯიშვილი, აგრეთვე არჩილ ჯორჯაძე და გიორგი დეკანოზიშვილი (საზღვარგარეთ გამგზავრების გამო). მათი ადგილი დაიკავეს არჩევით სამ. ფირცხალავამ, ფ. გოგიჩაიშვილმა და ი. ბარათაშვილმა. მდივნად და საქმის მწარმოებლად პეტრე მირიანაშვილის ნაცვლად სამ. ფირცხალავა იქნა არჩეული¹.

1901—1902 წლებში „კვალის“ თანამშრომლებმა გააძლიერეს კრიტიკა წ.-კ. საზ-ის ხელმძღვანელობის წინააღმდეგ. 1901 წლის „კვალში“ „მოსაუბრე“ უსაყვედურებდა წ.-კ. საზ-ას, რომ მან უკანასკნელი 11 წლის განმავლობაში მხო-

¹ კ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების 1902 წ. ანგარიში. გვ. 7. 12

ლოდ ერთი სკოლა გახსნა (სოფ. გომარეთში 1897 წ.) და ექვსი სახალხო ბიბლიოთეკა... სახალხო სკოლები, ბიბლიოთეკები, რომლებისათვისაც თავდაპირველად დაარსდა სსენებული საზოგადოება და რომლებიც შეადგენენ უპირველეს მის დანიშნულებას, „საზოგადოების“ გამგეობის თანდათან ნაკლებ ყურადღებას იპყრობს... გამგეობას უსიცოცხლობა და უმოქმედობა ეტყობა. 22 წლის განმავლობაში მხოლოდ 43 წიგნი გამოუცია... „საზოგადოების“ გამოცემათა უმრავლესობა ხალხისათვის საინტერესო არ არის და ამიტომ არც ვრცელდება...¹ ასე წერდა „კვალი“, მაგრამ არაფერს ამბობდა იმის შესახებ, თუ რა დაბრკოლებას უქმნიდა მთავრობა წ.-კ. საზოგადოებას სკოლების გახსნის, ბიბლიოთეკების დაარსებისა და წიგნების გამოცემის საქმეში.

1900—1903 წლებში საზოგადოების საქმიანობა აღმავლობის გზით მიდის. 1902 წელს საზოგადოებაში 167 წევრი შემოვიდა; ბევრი მათგანი მუშათა წრეს ეკუთვნოდა. 1902 წელს „კვალი“ წერდა: „ეს ორი წელიწადია წ.-კ. საზ.-ის წევრთა წლიურ კრებას არაჩვეულებრივი სიცხოველე დაეტყო. საზოგადოების ერთი ნაწილი აღარ კმაყოფილდება გამგეობის უფერული ანგარიშგებით და ითხოვს უფრო ნაყოფიერ მუშაობას...“²

1902 წელს საზოგადოებას 730 ნამდვილი წევრი ჰყავდა, 1903 წ.—919 წევრი. იზრდებოდა საწევრო შემოსავალიც: 1900 წელს საწევრო საზოგადოებას შემოუვიდა 777 მან., 1901 წ.—1833 მ., 1902 წ.—2903 მ., 1903 წ.—3,143 მან. 1903 წელს საზოგადოებას 8 სკოლა ჰქონდა; ამათგან წ.-კ. გამგეობა თავის ხარჯით ინახავდა კავკაის, ბათუმისა და გომარეთის სკოლებს; ეხმარებოდა ხელთუბნის, წინარეხისა და თონეთის სკოლებს; ხელმძღვანელობას უწევდა ქუთაისის და ძვ. სენაკის სკოლებს, რომლებიც ქუთაისის საადგილმამულო ბანკის ხარჯით არსებობდა. ამ 8 სკოლაში 1903 წელს 1215 მოწაფე სწავლობდა, 64-ით მეტი, ვიდრე წინა წელს. 1903 წელს წ.-კ. საზოგადოებამ შეიძინა 1200 მანეთად ცნობილი ისტორიკოსის დ. ბაქრაძის ბიბლიოთეკა 528 წიგნის რაოდენობით.

¹ „კვალი“, 1901 წ. № 27, გვ. 641.
² „კვალი“, 1902 წ. № 23, გვ. 378.

1901—1902 წლებში საზოგადოებამ ხუთი ბეჭდის გამოცემა დააარსა—შილდაში, თბილისში (მესამე), ხონში, ბესლანში და ხარაგოულში.

1902 წელს წიგნის მაღაზიიდან გამგეობას შემოუვიდა 1688 მან., 1903 წ.—2032 მან., 1902 წელს 9 წიგნი გამოსცა გამგეობამ (მათ შორის ი. გოგებაშვილის „დედა ენა“, ნ. ლომოურისა და დ. კლდიაშვილის მოთხრობები, საქართველოს კალენდარი გუნიასი და სხვ.). 1903 წელს 8 წიგნი გამოსცა საზოგადოებამ, მათ შორის: „დედა ენა“, „ვეფხისტყაოსანი“, რუსულ-ქართული ლექსიკონი დ. ჩუბინაშვილის, წიგნის ისტორია—კარიჭაშვილისა.

საგრძნობი თანხა შემოდის საზოგადოებას თბილისში გამართული საღამოებიდან, კონცერტებიდან, ლატარეიდან და ყულაბებით; აგრეთვე სხვა ქალაქებიდან, განსაკუთრებით ბაქოდან, განჯიდან, მერვიდან, ნუხიდან, სარაყამიშიდან, რაც წ.-კ. საზოგადოების პოპულარობას მოწმობდა. 1902 წ. საზოგადოების შემოსავალი 19.715 მან. უდრიდა, გასავალი—24.486 მ. 48 კ. საზოგადოება დახმარებას უწევდა არა მარტო სკოლებსა და ბიბლიოთეკებს, არამედ კერძო პირებსაც: 1902 წ. ზ. ფალიაშვილმა საზოგადოებისაგან 240 მან. დახმარება მიიღო, 1903 წელს—120 მან. გამგეობამ სოფრებიდან ორი ქართველი მაჰმადიანი ბავშვის აღზრდა იკისრა თავისი ხარჯით წინამძღვრიანთკარის სკოლაში. 1900—1904 წლებში, მართალია, წ.-კ. საზოგადოების საქმიანობა შესამჩნევად ვერ მიდიოდა წინ, მაგრამ მას არც დაქვეითება ეტყობოდა: ასე თუ ისე საზოგადოება ცოცხლობდა, იღწოდა, სასარგებლო საქმეს აკეთებდა და მიმდინარე საკითხებს, ნივთიერსა და კულტურულს — თავს ართმევდა.

სხვა მდგომარეობა შეიქმნა წ.-კ. საზოგადოებაში 1905—1906 წლებში: მას ნამდვილად დაეტყო დაქვეითება.

1906 წლის დეკემბერში საანგარიშო კრებაზე აღინიშნა: 1904—1905 წლებში სკოლები დაკეტილი იყო, ზოგან ბიბლიოთეკებიც; საზოგადოებისა და გამგეობის წევრნი სხვა საქმეებით იყვნენ დაბანდებულნი და მათ წ.-კ. საზოგადოების საქმეები იმდენად არ იზიდავდა. ყოველივე ეს აიხსნება პო-

ლიტიკური მოძრაობის გაშლით; დღესაც ამ მოძრაობებს ლენის ქვეშ იმყოფება საზოგადოება. უწინარეს ყოვლისა ნებრივად დასუსტდა საზოგადოება. საზოგადოების შემოსავალი 1904 წელს იყო 28.808 მ., 1905 წელს მხოლოდ—13.65 მ.; 1904 წ. საწევრო შემოვიდა 2580 მ., 1905 წ.—1371 მან., 1906 წ.—576 მან. გამესამედლა შემოსავალი საღამოებიდან; სასწავლებლებში სწავლის შეწყვეტამ შეამცირა წიგნის მაღაზიის ვაჭრობა. 1904 წ. სკოლის გახსნა მოხერხდა სოფ. ყალამშაში, მაგრამ ვერ განახლდა სკოლების მუშაობა დიდ ონეთსა და რეხში. აღარ მოქმედებენ ზესტაფონისა და ხარაგოულის ბიბლიოთეკები, რომელნიც ალიხანოვის დამსჯელმა რაზმმა გადასწვა.

1904 წელს საზოგადოებამ გამოსცა 13 სახელწოდების წიგნი, რომელთა საერთო ღირებულება 10795 მანეთს უდრიდა, 1905 წელს კი გამოიცა მხოლოდ 6 წიგნი 5.926 მანეთის ღირებულების, მათ შორის ალ. წულუკიძის „ნაწყვეტები პოლიტიკური ეკონომიიდან“. 1904 წელს მაღაზიის მოგება იყო 1561 მან., 1905 წელს კი—1199 მან.

„დღეს საზოგადოება ფრიად შევიწროებულ მდგომარეობაშია; საჭიროა უწინარეს ყოვლისა მისი ქონებრივი გაჯანსაღება, საჭიროა წესდების ზოგიერთი მუხლის შეკლება და შესწორება—დაასკენიდა მომხსენებელი“¹. გიორგი ლასხიშვილი, რომელიც იმ წლებშიც და შემდეგშიც წ.-კ. საზოგადოებასთან ახლოს იდგა და მისი გამგეობის წევრი იყო, წერდა: „რევოლუციის ხანაში (1905—1906) ჩვენმა საზოგადოებრივმა დაწესებულებებმა თითქოს მიიძინეს. უფრო აქტიური ელემენტი სხვაგან წავიდა, უფრო დიდი და პასუხსაგები საქმიან იყო დატვირთული... კულტურულ სარბიელზე მუშაობა თითქო შეწყდა“².

წერა-კითხვის საზოგადოების ასეთი უმოქმედობა იგრძნო და გულახდილად აღნიშნა საზოგადოების გამგეობამ იმ მოხსენებაში, რომელიც მან ნ. ცხვედაძის ხელმოწერით

¹ ქ.წ.-კ. გამავრცელებული სახ.-ბის 1906 წ. ანგარიში, გვ. 7—38.

² გ. ლასხიშვილი, „მემუარები“, თბ. 1934 წ. გვ. 256.

1906 წლის ანგარიშთან ერთად საზოგადო კრებას წარუდგინა 1907 წელს.

წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობა ნათლად ხედავდა, რომ ახალი ცხოვრება დაიწყო, რომელსაც „საზოგადოების“ არსებობის ძველი ფორმები და შინაარსი არ შეეფერება, რომ „საზოგადოება“ ამის გამო მძიმე კრიზისს განიცდის, მოწყვეტილია ხალხს, უმოქმედოა. ის მომავალში ვეღარ ივლის ძველი გზით და მისი არსებითი გადახალისებაა საჭიროო¹. მაგრამ ეს მიმართვა იწერებოდა მაშინ, როდესაც რევოლუციის ზვირთები ჯერ კიდევ მძლავრად ბობოქრობდა. მომდევნო წლებში რეაქცია კიდევ უფრო მძვინვარე გახდა და წ.-კ. საზოგადოების არსებობაც ბეწვზე დაეკიდა. შეუძლებელი გახდა მისი ძირფესვიანი გარდაქმნა და „საზოგადოების“ მესვეურები—ძველნი და ახალნი—„საზოგადოების“ სტრუქტურაში მხოლოდ ორგანიზაციული ცვლილებების შეტანითა და ადგილებზე ფილიალების, განყოფილებათა შექმნით უნდა დაკმაყოფილებულიყვნენ.

1905—1907 წლების რევოლუ-

2. წერა-კითხვის საზოგადოება—ახალ საფეხურზე.

ციამ აამოძრავა საზოგადოების ფართო ფენები, მოსახლეობას გაუღვივა ინტერესი და მისწრა-

ფება განათლებისადმი, გაუფართოვა გონებრივი ჰორიზონტი, გაუზარდა კულტურული მოთხოვნილებანი. ამის მაჩვენებელია წ.-კ. საზოგადოების ბიბლიოთეკათა ქსელი: 1908 წ. „საზოგადოების“ ხელმძღვანელობით მხოლოდ 13 სამკითხველო არსებობდა, რომელთა გასახსნელად ნებართვის მიღება და შემდეგ მოწყობა საკმაოდ რთული საქმე იყო. 1909—1910 წლებში საზოგადოებას 32 დაბა-სოფლიდან მოსდის მოთხოვნა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გახსნის ნებართვის აღების შესახებ. მთავრობა სოფლად არსებული სამკითხველოების შესახებ გარკვეული აზრისა იყო—თვლიდა მათ მოსახლეობაში რევოლუციური პროპაგანდის კერად და ამიტომ

¹ წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობის [19 7 წლის ანგარიში. გვ. 19—21; აგრეთვე სცია, ფონ. 481, საქ. № 1044, ფ. 7--1907 წ.

ყოველი საბაბით აბრკოლებდა ახალი ბიბლიოთეკის მოწყობის
 თხველოების გახსნის ნებართვის გაცემას.

რევოლუციის მომდევნო წლები წერა-კითხვის საზოგადოების ცხოვრებაში ხასიათდება ე. წ. „ოპოზიციის“ გაძლიერებით, რომელიც თავს მოსახლეობის მშრომელი ნაწილის ინტერესების გამომხატველად თვლიდა და ებრძოდა წ.-კ. საზოგადოების ძველ ხელმძღვანელობას ამ ორგანიზაციის დემოკრატიზაციისათვის, მასში მუშებისა და ხელოსნების, მოსახლეობის დაბალი ფენების ჩაბმისათვის, რასაც ხელს უშლიდა, სხვათა შორის, მაღალი საწევრო გადასახადი (1907 წლამდე 6 მან. წლიურად, 1907 წლიდან—3 მან.). პირველი ძლიერი იერიში ძველ გამგეობაზე მათ მიიტანეს 1907 წლის დეკემბერში და მომდევნო წლის პირველ თვეებში წ.-კ. გამგერელებელ საზოგადოების საერთო კრებაზე. არ არის მოკლებული ინტერესს ის კამათი, რომელიც 1907 წლის 9 დეკემბერს გაიმართა საზოგადოების წევრთა საერთო საანგარიშო კრებაზე. საკითხი შეეხებოდა ს. თონეთის სკოლას, რომლის შესანახად სოფელს წლიურად 300 მან. უნდა გაეღო; სოფელს 900 მანეთი დაედო ვალად, რომელიც გამგეობამ მას ჩამოაწერა. ნ. ცხვედაძემ ამის მიზეზად სოფლის შეუგნებლობა დაასახელა, ივ. რატიშვილმა—სოფლის სიღარიბე. ფ. მახარაძემ განაცხადა—უფრო დაწვრილებითი ცნობებია საჭირო, თუ რატომ არ ეხმარება სოფელი სკოლას, მართლ დაუღვევრობა და შეუგნებლობა არ არის ამის მიზეზი.

წ.-კ. საზოგადოების 1908 წლისათვის ნავარაუდები საწევრო (2.000 მ.) არ შემოვა, ამიტომ შემცირდეს საწევრო გადასახადი. საზოგადოებას უნდა ჩამოერთვას ბიბლიოთეკამუზეუმი და გადაეცეს სხვა დაწესებულებას და ამისათვის გადაღებული ხარჯი მოხმარდეს საზოგადოებასო. შემდეგ ფ. მახარაძემ განაცხადა: „გამგეობა იძენს ძველ ნაშთებს, ბევრ მათგანს არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ამ საგნებზე ე. ი. ხელთნაწერების შეუტრჩეველად შესაძენად არ უნდა იხარჯებოდეს ხალხის ფული, ეს მიზნის გადახვევაა“. პ. სურგულაძემ განაცხადა: „ფასდაუდებელია ის ნაშთები, რომლებიც მოუპოვებია წ.-კ. საზოგადოებას. 30 თუმანი კი არა, 30 მილიონი რომ

გვეონდეს, მთლიანად უნდა მოვახმაროთ ჩვენი ძველი ნაშ-
 თებისა და ხელნაწერების შეკრებას, მოვლას და პუბლიკაცი-
 ბას. ეს კულტურული ნაშთები სწორედ ხალხს უნდა დაეკუთვნოს.
 ხალხი არას დაჰკარგავს, თუ ფულს გაიღებს მათ შესაძე-
 ნად. ხალხი დღეს არ იწყებს ცხოვრებას, მისი ახლანდელი
 ცხოვრება გადაბმულია გუშინდელზე, მისი დღევანდელი
 კულტურაც უნდა აღმოცენდეს წარსულ კულტურაზე¹. აღ-
 ნიშნულ საკითხის გარშემო აკაკი წერეთელმაც გამოთქვა აზ-
 რი: „ნათქვამია—აწმყო შობილი წარსულისაგან არის მშო-
 ბელი მომავლისაო; ხალხს, რომელსაც წარსული არა ჰქონია,
 მომავალიც არა აქვს, ის მკვდარია. ჩვენი ხალხი ასეთი არ
 იყო, ის ცხოვრობდა, მას თავისი კულტურა ჰქონდა. პატა-
 რა ხალხს რომ მტერი მოერევა, ყველაფრის წაშლას და წართ-
 მევას მოუხდომებს; გვეუბნებიან: წარსულში არაფერი გქო-
 ნიათ, არც მომავალი გექნებათო. ჩვენ ამას არ უნდა ავყვეთ.
 ვანა ქართველი ამით წახდება, რომ თავისი კულტურა უყვარ-
 დეს? მომავალი რომ გვინდა, ამას არავინ უარყოფს, ხოლო
 აწმყო და მომავალი უნდა შევეუთანხმოთ წარსულს. რუსთვე-
 ლი ძველად იყო, მე — ახლა, ვანა მე შევედრები იმას?
 არა, წარსულს უნდა ვაფასებდეთ და ისე უნდა შევიძინოთ
 ძველი ხელნაწერები, როგორც დღემდის ვიძენდით. ექ. თა-
 ყაიშივილმა აღნიშნა: „წ.-კ. საზოგადოების მიერ შეგროვილი
 ძველი ხელნაწერები და ნაშთები ჩვენი უძვირფასესი განძია.
 წ.-კ. საზოგადოებას თუ რამ გაუკეთებია ღირსშესანიშნავი,
 ეს არის მისი ძველი წიგნების და ხელნაწერების ბიბლიო-
 თეკა“....

ადრე წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას ადგილზე ჰყავდა
 თავისი დამხმარე წევრები, რომელთაც უმთავრესად ახალი
 წევრების მოპოვება და საწევრო გადასახადების აკრება ევა-
 ლებოდათ. ბოლო ხანებში მომწიფდა საკითხი ფილიალების,
 საზოგადოების განყოფილებათა დაარსების შესახებ, რისთვი-
 საც საჭირო იყო საზოგადოების ახალი დებულების შემუშა-
 ვება და დამტკიცება. ამ საკითხთან დაკავშირებით ნ. ელია-
 ვამ და სხვებმა წამოაყენეს საკითხი საზოგადოების გადემოკ-

¹ სცია, გ. 481, საქ. № 1044, ფ. 3.

რატების, ერთმანეთიანი საწევრო გადასახადის დაწესების შესახებ.

ამის გამო გოგებაშვილი აღნიშნავდა: „მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ დღევანდელი მომენტის სირთულე. ამას წინადაც დაკეტეს პოლონეთის „მატიცა“ და კიევის წერა-კითხვის საზოგადოება. ჩვენ შარშან წესდება შევცვალეთ, ახლა კიდევ რომ შევცვალოთ, ამით საბაბს მივცემთ რეაქციის ძალებს, რომ ჩვენს წინააღმდეგ გამოილაშქრონ“.

გამგეობამ დაადგინა: განყოფილებათა ახალი წესდების შედგენა და წ.-კ. საზოგადოების წესდების გადასინჯვა მიენდოს ხუთი კაცისაგან შემდგარ კომისიას და გამგეობას, რომლებმაც უნდა იხელმძღვანელონ კრებაზე გამოთქმული მოსაზრებებით.

1908 წ. 9 მარტის მოწვეულ წ.-კ. გამაგრებულ საზოგადოების კრებაზე ხმის უმრავლესობით წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის წევრებად არჩეულ იქნა: ლუარ. ბოცვაძე, ფილ. გოგიჩაიშვილი, გიორგი ზდანოვიჩი, დავ. კარიჭაშვილი, გიორგი ლასხიშვილი, ალ. მდივანი, პეტრე სურგულაძე, სამსონ ფირცხალავა, გრ. რცხილაძე, იაკობ ლულაძე, ალ. ყიფშიძე; კანდიდატებად: ანა არდაზიანი, ტერეზია ხშიადაშვილი და ივ. ჭავჭავაძე¹.

ნიკო ცხვედაძემ, წერა-კითხვის საზოგადოების ერთ-ერთმა დამაარსებელმა და ხანგრძლივად ნამოღვაწარმა ამ საზოგადოების თავმჯდომარის მოადგილის თანამდებობაზე, ავადმყოფობისა და მოხუცებულობის გამო უარი განაცხადა საზოგადოებაში მუშაობაზე. გამგეობამ 1908 წლის 27 მარტის სხდომაზე დაადგინა: „დაიწეროს პერგამენტზე ადრესი და მთელმა გამგეობამ პირადად გამოუცხადოს მადლობა ნიკო ცხვედაძეს“².

წერა-კითხვის საზოგადოების თავმჯდომარედ 1908 წლის 9 მარტის საერთო კრებაზე არჩეულ იქნა გიორგი ნიკოლოზის-ძე ყაზბეგი, ხოლო 1908 წლის 15 მარტის სხდომაზე გამგეობის ახალმა შემადგენლობამ თავმჯდომარის მოადგილედ აირ-

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 2042, ფ. ფ. 29, 30.
² სტია, ფ. 481, საქ. № 2046, ფ. 48.

ჩია იაკობ ღულაძე, გამგეობის მდივნად — სამსონ თორცხა-
ლავა. 1908 წ. 9 მარტის საზოგადო კრებაზე საზოგადოებების
წევრებად 289 კაცი იქნა მიღებული.

ახალი თავმჯდომარის — გიორგი ყაზბეგის არჩევით წერა-
კითხვის საზოგადოების საქმიანობას მართლაც დაეტყო ერთ-
გვარი გამოცოცხლება. გიორგი ლასხიშვილი თავის „მემუარ-
ებში“ აღნიშნავს: „1908 წელს წ.-კ. საზოგადოებას თავი
დაანება მისმა ძველმა მოამაგემ და უცვლელმა თავმჯდომა-
რემ¹ ნიკო ცხვედაძემ. მის მაგიერ საზოგადოების თავმჯდომა-
რედ არჩეულ იქნა გიორგი ნიკოლოზის ძე ყაზბეგი. ის განათ-
ლებული და განვითარებული ადამიანი იყო. დიდ ხანს რუ-
სეთში მსახურობდა. უკანასკნელ დროს იყო ვარშავის კომენ-
დანი, ხოლო რუსეთ-იაპონიის ომის დროს — ვლადივოსტოკის
გენერალ-გუბერნატორი. ამ თანამდებობაზე რეაქციის ერთ-
გულება ვერ გამოიჩინა და სამართალში უპირებდნენ მიცემას.
შემდეგ აპატიეს, მაგრამ სამსახურიდან დაითხოვეს. გიორგი
ყაზბეგი ერთგული და მუყაითი მოღვაწე აღმოჩნდა წერა-
კითხვის საზოგადოებისათვის. ყველა ის გაუმჯობესება, რომე-
ლიც ამ წლებიდან საზოგადოების საქმიანობას დაეტყო, მისი
ინიციატივის და მოღვაწეობის შედეგი იყო“...². თუ როგორ
აფასებდნენ საზოგადოების წევრები გ. ყაზბეგის მუშაობას
წ.-კ. საზოგადოებაში, ეს იქიდანაც სჩანს, რომ გამგეობის
ახალ არჩევნებზე 1911 წელს ის კრების მოთხოვნით ერთხმად
იქნა არჩეული კენჭის უყრელად, ხოლო 1915 წლის 21 ნოემბ-
რის წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის საგანგებო კრებაზე, რო-
მელსაც ესწრებოდნენ პოლ. კიკალიშვილი, გიორგი ცინცაძე,
თედო კიკვაძე, მოსმენილ იქნა გ. ყაზბეგის განცხადება, რომ
მას დაღლილობისა და მოხუცებულობის გამო არ შეუძლია
დარჩეს საზოგადოების თავმჯდომარედ. გამგეობამ თავისი

¹ ნიკო ცხვედაძე წ.-კ. საზოგადოების თავმჯდომარე არ ყოფი-
ლა; უცვლელი თავმჯდომარე საზოგადოებისა 1885 წლიდან გარდაცვალე-
ბამდე იყო ილია ჭავჭავაძე, მაგრამ რადგან ილია ჭავჭავაძე, განსაკუთრებით
უკანასკნელ წლებში, გამგეობის სხდომებს იშვიათად ესწრებოდა, ამიტომ
მას 1895 წლიდან თავმჯდომარის მოადგილე — ნიკო ცხვედაძე თავმჯდო-
მარეობდა.

² გ. ლასხიშვილი, „მემუარები“, თბ. 1934 წ. გვ. 257.

გულითადი მწუხარება გამოსთქვა გ. ნ. ყაზბეგის განცხადებით გამო- და მიიღო რა მხედველობაში: ა) გ. ყაზბეგი 1908 წელს დაწესებული მუდამ დარაჯად უდგას ქ. შ. წ.-კ. საზოგადოებრივ ცენტრებს, ბ) რომ მისი ხელმძღვანელობით და მეთაურობით საზოგადოების საქმეთა მდგომარეობა თვალსაჩინოდ გაუმჯობესდა, გ) რომ მისი ავტორიტეტული მფარველობის მეოხებით არაერთხელ გადარჩენილა ჩვენი საზოგადოება მოსალოდნელ ხიფათს, და დ) რომ მის მიერ თავმჯდომარეობის თანამდებობისათვის თავის დანებება დიდი და საგრძნობელი დანაკლისი იქნება საზოგადოებისათვის, ერთხმად დაადგინა: 1. მოხსენდეს ხვალინდელ საზოგადოების წევრთა მორიგ კრებას თავმჯდომარის გ. ნ. ყაზბეგის განცხადება. 2. განემარტოს კრებას, თუ რა დანაკლისი იქნება წ.-კ. საზოგადოებისათვის გ. ნ. ყაზბეგის თავმჯდომარეობაზე უარის თქმა; 3. წინადადება მიეცეს კრებას აირჩიოს წევრთაგან განსაკუთრებული დებუტაცია და ამ დებუტაციის საშუალებით სთხოვოს გ. ნ. ყაზბეგს დარჩეს და განაგრძოს თავისი მოვალეობის აღსრულება“. ამ დადგენილებას ხელს აწერს სხდომაზე დამსწრე ყველა შვიდი წევრი: თავმჯდომარის ამხანაგი დავ. კარიჭაშვილი. წევრები: გიორგი ლასხიშვილი, ნინო ნაკაშიძე, ლუარსაბ ბოცვაძე, გრიგოლ რცხილაძე, იპოლიტე ვართაგავა, პოლ. კიკალიშვილი, გიორგი ცინცაძე და თედო კიკვაძე¹.

გამგეობის თავმჯდომარის გ. ყაზბეგის ამხანაგად, როგორც ვთქვით, გამგეობამ აირჩია იაკობ ლულაძე, რომელიც 1910 წლის იანვარში გამგეობიდან სრულიად გავიდა მთავრობის სამსახურში დაწინაურების გამო. 3 ივნისიდან თავმჯდომარის ამხანაგად ერთ ხანს იყო ალ. მდივანი, რომელიც შემდეგში დავ. კარიჭაშვილმა შესცვალა. 1910 წელს მთავრობამ დააბატონა წ.-კ. საზოგადოების მდივანი სამსონ ფირცხალავა და გამგეობის წევრები გიგო რცხილაძე და გიორგი ლასხიშვილი, რომელნიც გამგეობას ჩამოშორდნენ დროებით.

1911 წლის 25 აპრილს გამგეობის თავმჯდომარედ ისევ გ. ყაზბეგი იქნა არჩეული; წევრებად დ. კარიჭაშვილი, გრ. რცხილაძე, ს. გორგაძე, ნ. ელიავა, ს. ჯაფარიძე, შალვა

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 6056, ფ. 181.

მიქელაძე, ა. ჯაჯანაშვილი, ალ. ყიფშიძე, ლ. ბოცვაძე, შიო
 დედაბრიშვილი. ამათ შორის ნ. ელიავა და ს. ჯათარაძე
 "ხიციის" წევრები იყვნენ, თავმჯდომარის მოადგილე და
 კარიჭაშვილი აირჩიეს, ხოლო საქმის მწარმოებლად გრ. ბურ-
 ჯულაძე.

1914 წლის 21 დეკემბერს საერთო კრებამ თავმჯდომარედ
 ერთხმად კვლავ გიორგი ყაზბეგი აირჩია, ხოლო გამგეობის
 წევრებად: დ. კარიჭაშვილი, შ. დედაბრიშვილი, ლ. ბოცვაძე,
 გრ. რცხილაძე, გ. ლასხიშვილი, ი. გიორგობიანი, ნ. ნაკაშიძე,
 პოლ. კიკალიშვილი, კ. ნინიძე, იპოლიტე ვართაგავა, გ. ცინცა-
 ძე, ვ. მუსხელიშვილი. კანდიდატებად: თ. კიკვაძე, ალ. ყიფში-
 ძე, ნ. რცხილაძე, ა. ჯაჯანაშვილი.

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობა
 ვერ სწვდებოდა იმ მრავალგვარ კულტურულ საქმეს, რომე-
 ლიც დრომ და საჭიროებამ მას დააკისრა. ცენტრს განსაკუთ-
 რებით პროვინცია იყო მოწყვეტილი. ამას გრძნობდა გამგეობა
 და ამიტომ ჯერ კიდევ 1880-იან წლებში სხვადასხვა რაიონის
 ცენტრებში გამგეობამ გაიჩინა დამხმარე აგენტები, რომელთა
 საქმიანობა უმთავრესად იმით გამოიხატებოდა, რომ საზოგა-
 დოებას ახალ წევრებს შესძენდა და საწევროს აკრეფდა.

**ჰ. წერა-კითხვის საზოგა-
 დოების წევრები და
 ბრძოლა საწევრო გადა-
 ხანადის შემცირებისა-
 თვის**

წ.-კ. საზოგადოების ყველა ხელ-
 მძღვანელი დაინტერესებული იყო
 იმით, რომ ის მასიურ ორგანიზა-
 ციად გამხდარიყო. შეიძლება
 ითქვას, რომ ამას ნაწილობრივ
 ხელს უშლიდა საწევრო თანხის
 სიდიდე (6 მან.), ამიტომ იყო, რომ

1907 წლის დებულებით ეს საწევრო განახევრებული იქნა.

მოვიყვანო აქ წევრებისა და მათგან შემოსული საწევრო
 თანხის რაოდენობას რამდენიმე წლის განმავლობაში.

წელი	წევრთა რაოდენობა	შემოვიდა საწევრო
1879—1880	245	2.373
1885—1886	374	817
1890—1891	453	634

წელი	წევრთა რაოდენობა	შემონიდა საყვეყნა
1895	515	ქვემო ქართლი
1900	669	ქვემო ქართლი
1905	1279	1.371
1907	1444	2.316
1908	394	1.399
1909	580	1.544
1910	253	595
1911	1511	1.162
1912	2283	939
1913	2883	1.483 ¹

აქ, ჩვენს ყურადღებას იპყრობს წევრთა რაოდენობის მკვეთრი შემცირება 1908 წელს (394) წინა წელთან შედარებით (1444), რაც იმით აიხსნება, რომ წევრთა სიაში ბევრი „მკვდარი სული“ ითვლებოდა, ე. ი. ისინი, რომელთაც წლების განმავლობაში საწევრო არ გადაუხდიათ; ამიტომ 1907 წლის ბოლოდან ასეთნი წევრობიდან გაირიცხნენ. საყურადღებოა აგრეთვე 1911 წლიდან სწრაფი და საგრძნობი ზრდა წევრთა რაოდენობისა, რაც უნდა აიხსნას ფილიალების დაარსებით და წ-კ. საზოგადოებაში ბრძოლის გაძლიერებით გავლენის მოპოვებისათვის. ამ მხრივ საინტერესოა კოლექტიური განცხადება, რომელიც 1909 წელს შემოვიდა საზოგადო კრებაზე მოსახსენებლად: „აგერ რამდენიმე წელიწადია, რაც პრესის საშუალებით საზოგადოების სხვადასხვა ნაწილი დაყინებით მოითხოვს საწევრო გადასახადის ერთ მანეთამდის შემცირებას, რათა ამით მშრომელ მასას საშუალება მიეცეს საზოგადოებაში მონაწილეობის მიღებისა და ღღეს მხოლოდ რომ სამასი წევრი ირიცხება, მაშინ ეს რიცხვი რამდენიმე ათასამდე გაიზრდებოდა. ამაში ჩვენ ღრმად ვართ დარწმუნებული, რითაც, რასაკვირველია, საწევრო შემოსავალიც ერთი სამად გადიდდებოდა. ეს აზრი რამდენჯერმე საზოგადო კრებაზეც იყო გამოთქმული, მაგრამ ჩვენთვის გაუგებარ მიზეზების გამო არც საზოგადო კრებამ და არც გამგეობამ ჯეროვანი ყურადღება არ

¹ იხ. ქართველთა შორის წ-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ანგარიში 1914 წლისა, თბ. 1915 წ. გვ. 17.

მიაქციეს ამ ფრიად მნიშვნელოვან საკითხს. ჩვენ ერთხელ კიდევ მოვაგონებთ საზოგადო კრებას ამის შესახებ და განვიხილოთ ამ საკითხის ამავ კრებაზე გადაწყვეტას“. ერთ ასეთ განცხადებას ხელს აწერს 280 კაცი, მეორეს — 16 კაცი, მესამეს — 14 კაცი¹.

1909 წლის 13 დეკემბრის საერთო კრებაზე მწვავე დისკუსია გაიმართა აღნიშნული საკითხის გამო. ზოგიერთი წევრი აცხადებდა: წევრების რიცხვი კლებულობს, ამის მიზეზია გადასახადის სიდიდე. საზოგადოებაში შემოსვლა უნდა გადავიღოთ გლეხობისა და მუშათა კლასისათვის. „პოზიციის“ მხრივაც თითქოს არავინ იყო საწევროს შემცირების წინააღმდეგი. მაგრამ ამისათვის 1907 წ. შეცვლილი წესდების კვლავ შეცვლა იყო საჭირო. ხანგრძლივი კამათის შემდეგ, კრების უმრავლესობამ დაადგინა: არ სცნობს შესაძლებლად საზოგადოების წესდების შეცვლას, ხოლო კრების ოცნა წევრმა ამ დადგენილების პროტესტის ნიშნად კენჭისყრაში მონაწილეობა არ მიიღო.

1913 წლის 14 ნოემბრის საერთო კრებაზე, რომელსაც 75 წევრი დაესწრო, მათ შორის 7 წევრი გამგეობისა და 11 წევრი ფილიალთა წარმომადგენელი, საწევროს შემცირების შესახებ ორი მოპირდაპირე აზრი გამოითქვა. ერთნი მოითხოვდნენ საწევროს შემცირებას: სჯობია 3000 წევრი გვეყავდეს თითო მანეთის შემომტანი, ვიდრე 1.000 წევრი სამ სამი მანეთის შემომტანი. ზოგს ეშინია ხალხისათვის ფართოდ კარების გაღების, ფიქრობენ ვითომ ამით რაიმე საფრთხე მოელოდეს საზოგადოებას. მთავრობისათვის სულერთია მანეთი იქნება საწევრო თუ სამი მანეთი!²

კრების სხვა მონაწილენი იმ აზრისა იყვნენ, რომ „წესდებაში“ მცირედი ცვლილებების შეტანაც კი სახიფათოა. როცა შესაძლებელი იყო, ექვსი მანეთი საწევრო ჩვენ გავანახევრეთ. კენჭის ყრის შედეგად საზოგადო კრებამ დაადგინა: საწევრო გადასახადი ისევ სამი მანეთი დარჩენილიყო³.

ბრძოლა საწევრო გადასახადის შესამცირებლად შემდეგ-

1 სტია, ფ. 481, საქ. № 6599, ფ. 24—27.

2 სტია, ფ. 481, საქ. № 4070, ფ. 1—17.

3 სტია, ფ. 481, საქ. 4070, ფ. 17.

შიაც გაგრძელდა, მაგრამ ჩვენ მასზე არ შევჩერდებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ 1914 წლის 7 და 14 დეკემბერს, კამათი მიმდინარეობდა ამ საკითხის (საწევრო გადსახადის შემცირების) გარშემო. თავმჯდომარე დ. კარიჭაშვილმა აცნობა კრებას, რომ საზოგადო კრების განსახილველად გამგეობა აყენებს 31 ნამდვილი წევრისაგან შემოსულ განცხადებას, და თან განმარტავს, რომ გამგეობა ამ საკითხის გადაწყვეტას არ სთვლის დროის შესაფერად და ამისათვის შეუძლებლად მიაჩნია მხარი დაუჭიროს საწევრო გადასახადის შემცირების საკითხს. ორი დაძაბული სხდომა მოანდომეს ამ საკითხს და ფარული კენჭის ყრით 84 ხმით წინააღმდეგ 75 ხმისა კრებამ დაადგინა—საწევრო გადასახადი ისევ სამი მანეთი დარჩენილიყო¹.

ამ საკითხის შესახებ არსებულ ორ მიმდინარეობას არ შეიძლება ისეთი კვალიფიკაცია მიეცეს, თითქოს აქ ბრძოლა პროგრესისტებსა და კონსერვატორებს შორის ყოფილიყო გამართული. წ.-კ. საზოგადოების ხელმძღვანელებს ვერავითარ შემთხვევაში ჩვენ, მეტადრე ხალხის განათლების საკითხში, კონსერვატორებად ვერ მივიჩნევთ. მათ მხოლოდ იმისი შიში ჰქონდათ, რომ წ.-კ. საზოგადოება არ გადაქცეულიყო მასიური პოლიტიკური ბრძოლის ასპარეზად, რაც, ზოგის აზრით ხიფათში ჩაავდებდა საზოგადოების არსებობას. სწორედ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ წ.-კ. საზოგადოების წევრთა დიდი ნაწილი არსებულ პირობებში საწევროს შემცირების წინააღმდეგი იყო.

4. სტრუქტურული ცვლილებანი წ.-კ. საზოგადოებაში

1908 წლიდან გ. ყაზბეგის ინიციატივით ორი სტრუქტურული ხასიათის ცვლილება იქნა გატარებული წ.-კ. საზოგადოებაში, რამაც უდაოდ შეუწყო ხელი საზოგადოების მუშაობის გაუმჯობესებას. ამ ცვლილებების ჩატარებამდე ყველა საქმე გამგეობას უნდა შეესწავლა და შესაფერი დადგენილება მიეღო, რომელიც მას თავისი აპარატის (მდივნის) მეშვეობით უნდა გაეხორციელებინა. ახლა, გართულებულ

¹ ქართველთა შორის წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ანგარიში 1914 წლისა, თბ. 1915 წ., გვ. 85—105.

პირობებში, გამგეობის ყველა წევრის დატვირთვა მნიშვნელოვანი თუ უმნიშვნელო საქმეებით შეუძლებელი იყო და ამიტომ 1908 წელს გამგეობასთან სამი სექცია მოეწყო: ადმინისტრაციული, სასკოლო და ისტორიულ-არქეოლოგიური. სექციაში შეიძლებოდა გარეშე სპეციალისტი ყოფილიყო საერთო კრების არჩევით მოწვეული, მაგრამ სექციის ხელმძღვანელობა გამგეობიდან გამოყოფილ წევრს ევალეობდა. სექციათა უფლებების შესახებ ხანგრძლივი კამათი წარმოებდა: როგორც გამგეობის, ისე საერთო კრებაზე საყვედურს გამოთქვამდნენ, რომ სასკოლო სექცია გამგეობისაგან თითქმის დამოუკიდებელ ორგანიზაციას წარმოადგენსო. მაგრამ ეს ასე არ იყო, რასაკვირველია; სექციებში განხილულ საქმეს და სექციის დადგენილებას განხილული საქმის გამო ისმენდა გამგეობა და ან ამტკიცებდა ან უარყოფდა. გამგეობასთან სექციების ჩამოყალიბებამ გაათავისუფლა და გააღრმავა გამგეობის საქმიანობა, ამიტომ 1913 წლიდან მასთან უკვე ხუთი სექცია შეიქმნა:

1. ადმინისტრაციული სექცია, რომელსაც შეადგენდნენ: გამგეობის თავმჯდომარე და მისი ამხანაგი, ხაზინადარი, მდივანი, უძრავ ქონებათა გამგე, იურისკონსულტი, გამგეობის ორი წევრი (არჩევით).

2. სასკოლო სექცია. ლუარსაბ ბოცვაძე (თავ.), ფ. მგელაძე, საერთო კრებისაგან არჩეულნი: გერმან იმნაიშვილი, შ. ქარუმიძე, ალ. მიქაბერიძე, სეით იაშვილი, ივ. ზურაბიშვილი.

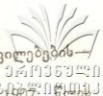
3. საგამომცემლო სექცია: არჩილ ჯაჯანაშვილი (თავ-რე) და ა. შ. მიქელაძე, არჩევით: ე. ავალიშვილი, ივ. მაჭავარიანი, მის. გედევანიშვილი, ვახ. ლამბაშიძე, გრ. ყიფშიძე.

4. ბიბლიოთეკისა და სახალხო კითხვის სექცია: შიო დედაბრიშვილი (თავმჯდ.) და იპოლიტე ვართაგავა. არჩევით: ივანე გომართელი, ვასილ კახიძე და იოსებ მაჭავარიანი.

5. სამუზეუმო სექცია: დავით კარიჭაშვილი (თავ-რე) და ს. გორგაძე. არჩევით: კორ. კეკელიძე, ექ. თაყაიშვილი, ალ. სარაჯიშვილი, დავ. ჯორჯაძე, ვას. ყიფიანი და ირ. სონდულაშვილი.

მეორე სტრუქტურული ცვლილება შეეხებოდა ადგილებზე

რწმუნებულების ნაცვლად ფილიალების—განყოფილებების—
შექმნას.

5. წერა-კითხვის საზოგადოების ადგილობრივი განყოფილებანი—ფილიალები.

როგორც აღვნიშნეთ, 21 მარტს, ნაცვლად საზოგადოების ძველი (1879 წ.) წესდებისა, მთავრობის მიერ დამტკიცებულ იქნა ახალი წესდება, რომელიც ჯერ კიდევ 1905 წელს შეუდგენია დავ-

კარიჭაშვილს და გამგეობისათვის წარუდგენია განსახილველად. ამ წესდების § 25 ნათქვამია, რომ „საზოგადოებას უფლება აქვს გახსნას ადგილობრივი განყოფილებანი, სადაც საჭიროდ დაინახავს, ხოლო ყოველი განყოფილების გახსნის შესახებ უნდა შეატყობინოს თბილისის გუბერნატორს“.

ამიერიდან წ.-კ. საზოგადოების ცხოვრებაში ახალი ხანა იწყება. მანამდე წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა თავის ურთიერთობას რაიონებთან რწმუნებულების საშუალებით ახორციელებდა, რასაც მეტად შეზღუდული ხასიათი ჰქონდა, ნაკლებად ეფექტიანი და ნაკლებად ნაყოფიერი იყო. ფილიალების შექმნამ თითქმის ყველა შეგნებული ქართველი აამოძრავა, საზოგადოების გარშემო გააერთიანა და კულტურული საქმიანობით დააინტერესა. 1908—1909 წლებიდან წ.-კ. საზოგადოება თანდათან მასობრივ ორგანიზაციად გადაიქცა. ფილიალების შესაქმნელად გამგეობამ შეიმუშავა ინსტრუქცია: ადგილებზე დგებოდა საინიციატივო ჯგუფი, რომელიც ადგენდა წ.-კ. საზოგადოების წევრობის მსურველთა სიას; ეს სია, რომელშიც არანაკლები 30 მსურველისა და მათ მიერ შემოტანილი საწევრო უნდა ყოფილიყო აღნიშნული (3—3 მან.) ეგზავნებოდა გამგეობას დასამტკიცებლად. მათი საზოგადოების წევრებად მიღების შემდეგ, ადგილზე იმართებოდა სხდომა, რომელიც გამგეობის წინაშე აღძრავდა ხოლმე საკითხს ფილიალის დაარსების შესახებ, რაც თბილისის გუბერნატორის ნებართვით ხდებოდა. შემდეგ ამისა კრება ირჩევდა ფილიალის გამგეობას. ფილიალს ფართო ავტონომიური უფლებები ენი-

ქებოდა. მისი საქმიანობა გარკვეულ ტერიტორიაზე, იმგვარად რივე იყო, როგორც მთავარი გამგეობისა კავკასიის დასავლეთ ნაწილში: წევრების შექმნა და საწევროს აკრება, სკოლების გახსნა, სადაც ეს შესაძლებელი იქნებოდა, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გახსნა და მათი ხელმძღვანელობა, საზოგადოების გამოცემათა გავრცელება, ლიტერატურულ-მუსიკალური საღამოებისა და წარმოდგენების გამართვა, ლექციების მოწყობა, ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა მოწვევა და ხალხისათვის მათი გაცნობა, იუბილეების მოწყობა, ზრუნვა ფილიალის სახსრების გაძლიერების შესახებ. ფილიალის სახსრების 20% (1916 წლიდან 10%) მთავარ გამგეობას უნდა გადაჰგზავნოდა. განყოფილება, რა თქმა უნდა, თავისი მოქმედებისათვის პასუხისმგებელი იყო მთავარი გამგეობის წინაშე და მისი საერთო ხელმძღვანელობით მუშაობდა. პირველ წლებში საზოგადოების საერთო კრებაზე განყოფილება თავის წარმომადგენელს გზავნიდა, ხოლო 1917 წლიდან საზოგადოების საერთო კრება განყოფილებათა დელეგატების ყრილობით შეიცვალა, თანახმად 1917 წლის 14 იანვრის დამტკიცებული ახალი დებულებისა, რომლითაც, სხვათა შორის, ზოგიერთთა დიდი ხნის სურვილი ასრულდა,—საზოგადოების წევრთათვის საწევრო გადასახადი ერთი მენეთი დაწესდა¹.

ერთმანეთიანი საწევროსათვის 1909 წლიდან ბრძოლა სწარმოებდა არა მარტო საზოგადოების საერთო კრებებზე, როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, არამედ მის სასარგებლოდ ხმა გაისმოდა აგრეთვე ზოგი ფილიალის საერთო კრებაზედაც (ჭიათურა, ფოთი, სოხუმი), მაგრამ ეს საკითხი საბოლოოდ 1917 წლის 14 იანვარს დამტკიცებული დებულებით გადაწყდა².

1918 წლისათვის საზოგადოება 49 განყოფილებას აერთიანებდა: ალაგირი, ახალციხე, არმავირი, ბათომი, ბაქო, ბორჯომი, გორი, გუდაუთი, გუმბრი, დუშეთი, ერევანი. ვანი,

¹ სცია, სფ. 481, საქ. № 6891.
² სცია, ფ. 481, საქ. № 7060, ფ. 32.

ზუგდიდი, თელავი, კავკავი, ლანჩხუთი, ლიხაური, ონი, ოჩამ-
 ჩირე, ოზურგეთი, სამტრედია, სიღნაღი, სენაკი, სოჭი, სოფლის-
 მი, სამურზაყანო, ხაშური, ხიდისთავი, ხონი, ქუთაისი, ქუთაისის
 სე, ხაშმი, ფოთი, ქვემო მაჩხაანი, ყვირილა, ცხინვალი, ჭია-
 თურა, ჩოხატაური, განჯა, თბილისი, ყარსი, სარაყამიში,
 ბორჩალო, გროზნი, პეტროვსკი, ხორავალი, ვეჯინი.

ამ წელს ზოგი ფილიალი შეიძლება ფაქტიურად არც არ-
 სებობდა, მაგრამ მშვიდობიან წლებში მათი წევრებიც ამო-
 ძრავებულან და ქართული კულტურული საქმის გარშე-
 მო გაერთიანებულან. ბევრ მათგანს დიდი კულტურული საქ-
 მე ჰქონდა გაკეთებული და შეძლების მიხედვით იმპერიალის-
 ტური და სამოქალაქო ომის პირობებშიც მოქმედებდა.

ფილიალების დაარსებასა და მათ მუშაობას ისეთი დიდი
 მნიშვნელობა ჰქონდა წ.-კ. საზოგადოების კულტურული საქ-
 მიანობისათვის, მასის ამოძრავებისა და მასში ეროვნული
 შემეცნების შეტანის საქმისათვის, რომ საქიროდ მიგვაჩნია
 ზოგი მათგანის ნამოღვაწარის აღნიშვნა მოკლედ მაინც.

ქუთაისის განყოფილება 1909 წლის დეკემბერში ჩა-
 მოყალიბდა. მისი ხელმძღვანელები იყვნენ: გიორგი ზდანო-
 ვიჩი, იოსებ ოცხელი, იაკობ ფანცხავა, იასონ ბაქრაძე, სილო-
 ვან ხუნდაძე, სამსონ ყიფიანი, ბართ. მოსევფილი, შემდეგ
 წლებში: მელანია გველესიანისა, მარიამ ვარდოსანიძე, ელის.
 ტყემელაშვილისა, ისიდორე კვიციანიძე, სვ. ხეჩინაშვილი,
 ტრიფონ ჯაფარიძე, ევტიხი ჩხატარაშვილი, გრ. გიორგაძე,
 სერგო რობაქიძე, გიორგი ტუსკია და სხვ.

განყოფილების სამოქმედო ასპარეზი იყო ქუთაისის, შო-
 რაბნის, რაჭის, ლეჩხუმის მაზრები. 1914 წელს განყოფილე-
 ბას 406 წევრი ჰყავდა. 1910 წ. მისი ბიუჯეტი 1.453 მ. აღ-
 წევს, 1911 წ.—3.235 მან. 1913 წელს—10.662 მ. 61 კ. გან-
 ყოფილებას მელანია და გრიგოლ გველესიანებმა გადასცეს
 1.500 მ., ზურაბ გველესიანმა—1.500 მ., პუპი აბაშიძემ საზო-
 გადოებას დაუთმო მამული, ღირებული არანაკლებ 6.000 მან.
 1911 წელს ქუთაისის განყოფილება 8 ბიბლიოთეკა-სამკი-
 თხელოს ინაზავდა, თითოეულს 8—10 პერიოდულ გამოცემას
 უწერდა და თითო თუმნის წიგნები შეუძენია. იმავე წელს გან-

ყოფილებამ 18 სკოლას გაუწია დახმარება წიგნებითა და საკლასო
მაწვილო ჟურნალებით. იგივე გამეორდა 1912 წ. საქმეში¹
განყოფილებას ორი საყმაწვილო წიგნი გამოუცია¹.

1913 წ. ქუთაისის განყოფილებამ 18 ბიბლიოთეკის ჟურნალ-
გაზეთებით მომარაგებაზე 1.297 მ. 40 კ. დახარჯა, თითოზე სა-
შუალოდ, 72 მ. 8 კ. სამკითხველოების ვითარებას ამოწმებ-
დნენ და გამგეობას ანგარიშს უდგენდნენ ი. ოცხელი, ს. ხუნ-
დაძე და სამ. ყიფიანი.

ქუთაისის განყოფილებამ მოაწყო საკუთარი სტამბა, რო-
მელსაც შემდეგი მიზანი ჰქონდა დასახული: 1. ქუთაისში
სტამბის საქმის სანიმუშოდ დაყენება, 2. განყოფილების სა-
გამომცემლო საქმის გაადვილება, 3. განყოფილებისათვის შე-
მოსავლის მუდმივი წყაროს გაჩენა. სტამბის საქმეს გამგეო-
ბის დავალებით სილ. ხუნდაძე და მ. დოლაბერიძე ხელმძღვა-
ნელობდნენ. სტამბამ მუშაობა დაიწყო 1913 წ. ნოემბერში
და 1920 წლის დამლევისათვის მასში 126 სახელწოდების
წიგნი დაიბეჭდა.

ბ ა თ ო მ ი ს ფილიალი 1909 წ. თებერვალს დაარსდა.
ბათომის ქართულ სკოლას ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდა.
პირველი ათეული წელი მას წ.-კ საზოგადოების გამგეობა
ინახავდა. 1890-იან წლებში იქ სასკოლო კომიტეტი ჩამოყა-
ლიბდა, რომელსაც სკოლის შენახვაც დაეკისრა. ბათომის
განყოფილების ხელმძღვანელები იყვნენ: გ. ჟურული,
ნ. ა. საბაშვილი, ექვთ. ბერძენიშვილი, ს. მდივანი, ნ. ნაკაში-
ძე, ალ. შატილოვი, ე. კრინიციკი, გრ. ელიავა. განყოფილებას
მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდა პაიდარ აბაშიძე. 1910 წელს
განყოფილებას 161 წევრი ჰყავდა, 1914 წელს—336. ბათომის
განყოფილების ბიუჯეტი 1910 წელს 5.000 მან. აღწევდა.
1913 წელს — 8.761 მან. განყოფილება დავალიანებული იყო.
მთავარ გამგეობას ესესხებოდა 3.000 მან., წინააღმდეგ შემ-
თხვევაში სკოლას დახურვა მოეღისო. მაგრამ მთავარ გამგეო-
ბას გასასესხებელი თანხა არ ჰქონდა. სკოლის ხარჯები ორი
მასწავლებლის შემცირებით შეკვეცეს. 1913 წელს სკოლაში
48 ქალი და 99 ვაჟი სწავლობდა, იმათგან 136 მართლმადი-
დებელი და 11 მაჰმადიანი იყო. 1913 წლიდან ახალმა თავ-

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 1091.

მკდომარემ ექ. გრ. ელიავამ მკვეთრად გააუმჯობესა ფილიალის ფინანსური მხარე. ამ წელს განყოფილებამ დაიწყო მ.წ. და 08 კ. შემოუვიდა. სკოლის შენობის შეკეთებულ და დაიხარჯა, განთავისუფლებული მასწავლებლები კვლავ მიიწვიეს. ეს პირველი წელი იყო, როცა სკოლას ვალი არ ჰქონდა. ბარცხანაში ბიბლიოთეკა გაიხსნა განყოფილების ხარჯზე. განყოფილებას და სკოლას კარგი მომავალი უჩანდა, მაგრამ ომი რომ დაიწყო, სკოლა დაიხურა და მის შენობაში საავადმყოფო მოთავსდა. წ.-კ. საზოგადოების წადილი—აჭარის რომელიმე სოფელში გაეხსნა ქართული სკოლა—განუხორციელებელი დარჩა.

საქართველოში არსებობდა „ქართველთა საქველმოქმედო საზოგადოება“, რომლის წესდება თბილისის გუბერნატორის მიერ დამტკიცებული იყო 1906 წლის 21 დეკემბერს. წესდებაში საზოგადოების კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაზე არაფერი იყო ნათქვამი.

1914 წელს თურქეთთან ომი დაიწყო, რის შედეგადაც აჭარის მოსახლეობა დიდად დაზარალდა. საქველმოქმედო საზოგადოებამ, რომლის თავმჯდომარე მიხ. მაჩაბელი, ზოლო მდივნად პავლე საყვარელიძე იყო, დიდი მუშაობა გაშალა ომისაგან დაზარალებული და დამშეული აჭარლებისათვის დახმარების აღმოსაჩენად. შემუშავებულ იქნა საქველმოქმედო საზოგადოების ახალი წესდება, რომელიც დამტკიცებულ იქნა 1916 წლის 16 იანვარს; ამ წესდების მეორე მუხლის საფუძველზე საზოგადოებას ნება ჰქონდა გაეხსნა სხვადასხვა ტიპის დაწყებითი სკოლები, გამოეცა წიგნები, დაეარსებინა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები და სხვ.¹

საქველმოქმედო საზოგადოებამ, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქ. შ. წ.-კ. გამაგრცელებელ საზოგადოებასთან, ომში დაზარალებულთა დახმარების საბაბით, ხანგრძლივი მიწერ-მოწერის შედეგად, შესძლო სკოლები გაეხსნა აჭარის შემდეგ სოფლებში: 1. ალამბერში დაწყებითი ორკომპლექტიანი სკოლა, ორი მასწავლებლით, 2. ხუცუბანში — სამკომპლექტიანი, 3 მასწავლებლით, 3. ყოროლისთავში

¹ სტია, ფ. 422 (107) საქ. № 13657, ფ. 34.

ერთკომპლექტიანი, ერთი მასწავლებლით, 4. ჩხუტუნეთში—
 ერთკომპლექტიანი, ერთი მასწავლებლით, 5. ზემოაჭარაში—
 ერთკომპლექტიანი, ერთი მასწავლებლით, 6. ქვემოაჭარაში—
 ერთკომპლექტიანი, ერთი მასწავლებლით, 7. ხულოში
 დაარსებულ იქნა სახელოსნოები: საღურგლო, საზეინკლო და
 სამჭედლო. ყველა სკოლა სავსე იყო ორივე სქესის ბავ-
 შვებით; მოსახლეობა მოითხოვდა კიდევ გაეხსნა საქველ-
 მოქმედო საზოგადოებას სკოლები სკოლის გარეთ დარჩენი-
 ლი ბავშვებისათვის. ომის საშინელებამ დაანახა აჭარის მო-
 სახლეობას, ვინ იყო მისი მტერმოყვარე, მაგრამ მეფის მოად-
 გილის კანცელარიის საიდუმლო განყოფილებამ ქართული
 საქველმოქმედო საზოგადოების საქმიანობაში დაინახა ვიწ-
 რო ნაციონალისტური ტენდენციები და პროპაგანდა ქართუ-
 ლი სკოლების საშუალებით ხელი შეეწყო ქრისტიანი და
 მუსლიმანი ქართველების გაერთიანებისათვის. სასწავლო
 უწყებამ ამ სკოლების დახურვა მოითხოვა, იმ საბაბით, რომ
 სკოლები დაუზარალებელ რაიონებშია გახსნილი, მაგრამ სას-
 წავლო უწყებამ, გაამახვილა რა ყურადღება საქველმოქმედო
 საზოგადოებისა და მასწავლებლების საქმიანობაზე, აღნიშ-
 ნული სკოლების დაკეტვა ვერ გახდა¹.

თ ე ლ ა ვ ი ს წ.-კ. საზოგადოების განყოფილების დაარსე-
 ბისათვის სამზადისი 1908 წელს დაიწყო; მისი ინიციატორები
 ვასილ კახიძე და მისი მეუღლე ანასტასია რაფიელ ერისთავის
 ასული იყვნენ. 1909 წ. არჩეულ იქნა განყოფილების გამგე-
 ობა მაქსიმელიან ჭავჭავაძის, ვას. კახიძის, ნიკიფორე მამინაი-
 შვილისა და სხვათა შემადგენლობით.

1911 წლის სექტემბერში განყოფილებას სკოლა გაუხსნია,
 რომელშიც 24 ვაჟი და 16 ქალი მიუღიათ. აღსანიშნავია, რომ
 მოწაფეები თითქმის ყველანი გლეხის შვილები ყოფილა და
 უმთავრესად, მახლობელი სოფლებიდან.

1913 წელს თ ე ლ ა ვ ი ს განყოფილებას 82 წევრი
 ჰყავდა. მას 1915 წელს თელავის მაზრაში ხუთი სამკითხვე-
 ლო ჰქონდა გახსნილი. ილია ზარაფიშვილმა თელავის გან-

¹ სტია, ფ. 422 (107), საქ. № 13657, ფ. 2,3:

ყოფილებას სახლი უანდერძა, რომელიც, დაახლოებით 5—6 ათასი მან. ღირდა. სოფიო ვახვახიშვილის ასულმა განყოფილებას 1.800 მანეთი შესწირა. ყვარლის ილიასწავლის მამული, რომელიც თავადაზნაურობამ შეისყიდა 5.344 მანეთად და წ.-კ. საზოგადოების მთავარი გამგეობის მეშვეობით თელავის განყოფილებას გადაეცა მოსაველელად და სასარგებლოდ, ვერ იქნა გამოყენებული, რადგან მის აღსადგენად 5.600 მ. იყო საჭირო, რაც თბ. თავადაზნაურობამ არ გაიღო.

თელავის განყოფილებას ნიკ. მამინაშვილის მეთვალყურეობით სანიმუშოდ ჰქონდა დაყენებული წიგნის მაღაზიის მუშაობა, რისთვისაც მის გამგეს მარიამ კურდღელაშვილს 1911 წელს საერთო კრებამ მუყაითი და სასარგებლო მუშაობისათვის მადლობა გამოუცხადა.

1912 წლის ანგარიშში განყოფილების სახელით ვასილ კახიძე წერდა მთავარ გამგეობას: „მიმდინარე 1912 წელს თელავის განყოფილების მოქმედების უმთავრეს მიზანს შეადგენდა ქართველ ხალხში ეროვნული თვითშეგნების აღორძინება“¹.

ბაქოში წ.-კ. საზოგადოების ფილიალის დასაარსებლად სამზადისი დაწყებულა მასწავლებლის რაყდენ ნაცვლაშვილის ინიციატივით. განყოფილება 1909 წლის მაისში გახსნილა საზეიმო ვითარებაში. მისი ხელმძღვანელები იყვნენ: მიხ. თაქთაქიშვილი, სვ. კვიციანიშვილი, რაყ. ნაცვლიშვილი, ლადო ახობაძე; შემდეგ იოსებ დადიანი, იაკობ მანსვეტაშვილი, პლ. გელოვანი, ვასილ ახვლედიანი და სხვ. ბაქოში იმ დროს 4—5 ათასი ქართველი ცხოვრობდა. 1913 წელს განყოფილებას 101 წევრი ჰყავდა. ამ წელს გამართულ საღამოდან 4.406 მან. შემოუვიდა განყოფილებას. თითოეული ქართული საღამო 1.500—2.000 მან. წმინდა შემოსავალს ტოვებდა. 1909 წელს განყოფილების შემოსავალი 3.424 მან. უდრიდა, გასავალი—1923 მან. ამ წელს შეიქმნა სასკოლო ფონდი, რომელშიც ხელისმოწერით 6.324 მან. შემოვიდა. ამავე წლის სექტემბერს ბაქოში დაარსდა ქართული სკოლა, სადაც

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 2059.

პირველ წლებში ყველა საგანი, გარდა ქართულისა, რუსულად ისწავლებოდა, რომ შემდეგში ბავშვებს მთავრობის სწავლებაში სწავლის გაგრძელება შესძლებოდათ. მაგრამ მთავრობის სწავლებაში გეობამ მიუთითა, რომ ქართულ სკოლას მოსამზადებელი მიზანი არა აქვს და შემდეგში სწავლება ამ სკოლაში ქართულ ენაზე წარიმართა და რუსული ენაც, როგორც საგანი, სათანადოდ ისწავლებოდა.

ბაქოს სკოლაში უსასყიდლოდ მასწავლებლობდა ვასილ ზიდაშელი. ამავე წლებში იაკ. მანსვეტაშვილის უხვი დახმარებით ბაქოს განყოფილებას სკოლისათვის შენობა და სათეატრო დარბაზი აუგია, რაც 30.000 მ. დამჯდარა. განყოფილებების მიერ გახსნილ სკოლებსა და ბიბლიოთეკებს ჭკონდათ არა მარტო საგანმანათლებლო მნიშვნელობა, არამედ მათ გარშემო ერთიანდებოდა ადგილობრივი ქართული საზოგადოება და ზრუნავდა კულტურული საქმეების აღორძინებაზე.

ბაქოში დრამატიული დასი 1903 წლიდან არსებობდა, რომელიც უსასყიდლოდ მუშაობდა. მისი რეჟისორი იყო ნინო გამრეკელი-თორელი, მსახიობი — ეფემია მესხი-გეპნერისა. წარმოდგენებს დიდძალი ხალხი ესწრებოდა, უმთავრესად ბუშები. 1913 წელს ბაქოში სულ 29 წარმოდგენა გაუმართავთ, თითოეულს, საშუალოდ 282 კაცი დასწრებია. იუბილე მოუწყვეს ლადო მესხიშვილს, სალამო გაუმართეს დ. კლდიაშვილს, იოსებ გრიშაშვილს. ბაქოში ჩამოყალიბდა აგრეთვე ქართველ მომღერალთა გუნდი. ვლადიმირსკის ხელმძღვანელობით, რომელშიაც უსასყიდლოდ 17 ვაჟი და 13 ქალი მონაწილეობდა:

1916 წლის მაისში ბაქოს სახაზინო სასწავლებლების 60 ქართველ მოწაფეს აღუძრავს შუამდგომლობა, რომ ბაქოს სკოლასთან მათთვის მოწყობილიყო ქართული ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის შემსწავლელი კურსები. ამის შესახებ გ. ყაზბეგს მართლაც აღუძრავს შუამდგომლობა სასწავლო ოლქის მზრუნველის წინაშე, მაგრამ ამ შუამდგომლობის შედეგები არა ჩანს!

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 3075, ფ. 20—22.

იმპერიალისტური ომის დაწყების შემდეგ ბავშვთა ფილებას ქართულ სკოლასთან ომისაგან დასაცავად ქართველ მაჰმადიან ბავშვთათვის თავშესაფარი მოუწყვია. მოყვანილი ამ მცირე ცნობებიდან ნათლად სჩანს, რომ ბაქოს ქართველობას 1909—1915 წლებში ფილიალის ხელმძღვანელობით საკმაოდ დიდი და შინაარსიანი კულტურული მუშაობა ჩაუტარებია.

სოფ. ქვემო მაჩხაანში განყოფილება 1913 წ. დაარსებულია ეგნატე მენთეშაშვილის ინიციატივით. ამ განყოფილებას 64 წევრი ჰყოლია. იოსებ ტუქუშაშვილმა განყოფილებას დაუთმო 7.000 მანეთად ღირებული სახლი. განყოფილებას სამკითხველოები დაუარსებია ქვემო მაჩხაანში და ჯუგაანში, დაუდგამთ ხუთი ყულაბა ფულის შესაგროვებლად; სადაც სამკითხველო არ იყო, 80 მ. წიგნები დაუგზავნიან და მასწავლებელთათვის დაუვალეზიანთ გლეხებისათვის წაეკითხათ წიგნები.

სოფ. ხიდისთავში (ოზურგეთის მაზრა) აფთიაქის გამგის ივ. ანდლულაძის ინიციატივით და მასწავლებლების—პარ. ჭანიშვილის, ბათ. მეგრელიძის, ტიხონ ჭეიშვილის და ირაკლი ქორიძის ხელმძღვანელობით განყოფილება 1913 წ. დაარსებულია, 53 წევრი გაუერთიანებიათ, ხიდისთავში სცენა გაუმართავთ. ხიდისთავში, ხევში, ლესაში და ერკეთში სამკითხველო დაუარსებიათ. მათი საბრუნავი თანხა 800 მ. შეადგენდა.

ზუგდიდის განყოფილების ხელმძღვანელები იყვნენ აქესენტი ფალავა, ნიკო ბუკია, სოკრატ კეშელავა, კატოკედია, ტრ. ჯოხთაბერიძე და სხვანი. განყოფილებას სახსრების შეგროვებაში დიდ და უანგარო დახმარებას უწევდა მაზრის უფროსის მეუღლე რ. ტ. ჩერნოვა. 1914 წელს განყოფილება ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებს ინახავდა. ზუგდიდში, ხობში, დარჩელში, წალენჯიხაში და ქვალონში. 1915 წელს განყოფილებამ სკოლა დააარსა ზუგდიდში. განყოფილებას 1915 წელს 148 წევრი ჰყავდა; მისი ბიუჯეტი 1.681 მ. უდრდა.

ახალციხეში განყოფილების დაარსების აუცილებ-

ლობის შესახებ ადგილობრივი ფოსტის მოხელე დაძე 1908 წ. სექტემბერში გამგეობას სწერდა: „Непреренно следует открыть отделение для воскрешения грузинского дела в Ахалцихе...“

მაგრამ ახალციხის განყოფილების ხელმძღვანელთა შორის, სიფხიზლის მოღუენების გამო, გამგეობაში გაძვრა ერთი ადგილობრივი მოლა, რომელიც თურქეთის აგენტი აღმოჩნდა, და, გარდა ამისა, გამგეობის წევრთა შორის დაწყებული ინტრიგამ, რომელიც ისე გამწვავებული იყო, რომ მთავარი გამგეობის მიერ მივლინებულმა დავ. კარიჭაშვილმაც ვერაფერი გააწყო და წესრიგი ვერ დაამყარა. ახალციხის განყოფილება უმოქმედო და უუნარო აღმოჩნდა მაშინ, როდესაც იქ კულტურულ ასპარეზზე მრავალი სამუშაო იყო და მთავარი გამგეობა 1890-იანი წლებიდან აქცევდა იმ მხარეს დიდ ყურადღებას.

ფოთის განყოფილება 1910 წელს გაიხსნა; მისი ხელმძღვანელები იყვნენ: იონა მეუნარგია, კოსტ. გამყრელიძე, ვლ. გაგუა, ნიკო ნიკოლაძე, ლავ. წულაძე, იოს. კობრეიძე, ა. ევანია, იასონ ალექსიშვილი, ანდრია ქავთარაძე, გ. აბაშიძე, ნ. კვიციანიძე, ანა მიქაბერიძისა და სხვ. ამ წელს მასში 73 წევრი ირიცხებოდა. მთავრობამ განყოფილებას მოზრდილთა სკოლის გახსნის ნებართვა არ მისცა. ფოთში იმ დროს 10.000 მცხოვრებზე 9 დაწყებითი სკოლა ყოფილა 867 მოსწავლით; დაწყებითი სკოლის საჭიროება არ იყო და ამიტომ გამგეობას ეს საკითხი არ აღუძრავს. არსებულ სკოლებს გამგეობა 90 მ. ქართული წიგნით დაეხმარა.

1912 წ. საერთო კრებამ დაადგინა საწევროს შემცირება. ორ მანეთამდე. 1912 წელს ფოთის გარეუბნის, მუშათა რაიონის—„ნაბადას“ მოსახლეობამ 150 კომლის რაოდენობით შუამდგომლობა აღძრა განყოფილების წინაშე დახმარებოდა მოსახლეობას სკოლის გახსნაში, რადგან ბავშვები ფოთის სკოლებში სიშორისა და უგზობის გამო ზამთარში ვერ დადიან, 12—13 წლის ბავშვები წერა-კითხვის უცოდინარნი არიან და 80 ბავშვი სკოლის გარეშე არის დარჩენილი. განყოფილების ხარჯით „ნაბადას“ სკოლა 1913 წლის 1 ოქტომ-

ბერს გახსნილა; მასში 18 ვაეი და 11 ქალი მიუღიათ. სკოლა შეუმოწმებია წ.-კ. საზოგადოების სკოლათა მეთაურად გრ. ბურჭულაძეს და მისი მდგომარეობა არაღმარებლად უცვნია მასწავლებლისა და სასკოლო ბინის უვარგისობის გამო.

სოჭაში განყოფილება დაარსდა 1914 წელს. 1916 წლის მარტს გახსნეს სამკითხველო, გამართეს ქართული საღამო. სულ იყო საზოგადოებაში 50 წევრი.

სოხუმში განყოფილების დაარსების ინიციატორები იყვნენ ანთიმოზ ჯღელი, მარიამ ნიკო დადიანის ასული ანჩაბაძისა¹ (განყ. თავ-რე), ნ. თავდგირიძე და სხვანი. 1910 წლის თებერვალში საერთო კრებამ დაადგინა: სექტემბერში აუცილებლად გაეხსნა ქართული სკოლა, რაც სისრულეში იქნა მოყვანილი; აგრეთვე დაუყოვნებლივ შესდგომოდა სკოლისა და თეატრისათვის შენობის აგებას, რაც დაახლოებით 30.000 მან. დაჯდებოდა. სკოლის გამგედ და მასწავლებლად ნიკო ჯანაშია იქნა მოწვეული, 1911 წელს მეორე მასწავლებლად დაინიშნა ცაიშის ორკლასიანი სკოლის ზედამხედველი, ცნობილი პოეტი ნოე ჭურბიძე (ზომლეთელი); 1912 წ. მესამე მასწავლებლად თამარ თაყაიშვილი დანიშნეს. ამ წელს სამ განყოფილებაში 142 ბავშვი სწავლობდა. 1913 წელს სკოლაში 92 ბავშვი იქნა მიღებული. სკოლის მუშაობით ყველანი კმაყოფილნი იყვნენ, მათ შორის ლუარსაბ ბოცვაძე, რომელმაც 1912 წ. მთავარი გამგეობის დავალებით დაათვალიერა სოხუმის ქართული სკოლა. 1912 წ. სექტემბერში სკოლა საკუთარ შენობაში გადავიდა, სადაც სამი საკლასო ოთახი უკვე მზად იყო, ხოლო შემდეგ მშენებლობა შეჩერებულა უსახსრობის გამო. სკოლისა და თეატრის დასაწინააღმდეგებლად საჭირო იყო 7—8 ათასი მანეთი, რისთვისაც მარიამ ანჩაბაძისა მთავარ გამგეობას დაესესხა 10.000 მან. გამგეობის სახელით მ. ანჩაბაძე და ნ. ჯანაშია წერდნენ მთავარ გამგეობას 1912 წ. იანვარს: „სკოლა არის ყოველივე საძირკველზე უმაგრესი და ამიტომ ყოველი ქართველი კაცი

¹ მარიამ ანჩაბაძისა იყო ასული ნიკო დადიანისა, და შალვა დადიანისა.

უნდა ცდილობდეს ეს საძირკველი გაამკვიდროს. ისევე როგორც არსად საქართველოს საზღვარი შესუსტებული, როგორც საქ (აფხაზეთში)¹. მაგრამ მთავარ გამგეობას ასეთი თანხა გასასესხებლად არ აღმოაჩნდა და სოხუმის განყოფილება მისი ენერგიული თავმჯდომარის — მარ. ანჩაბაძის ხელმძღვანელობით იძულებული გახდა ისევ ადგილობრივ გამოენახა ეს აუცილებელი რესურსები სკოლისა და თეატრის შენობების დასამთავრებლად; ეს თანხები შედგებოდა: საწევროდან; შემოწირულებიდან, საღამოებიდან, სკოლის შენობის ასაგებად გამართული ხელისმოწერიდან.

როგორც მთელ საქართველოში, ისე სოხუმშიც ყოველწლიურად 14 იანვარს იმართებოდა ტრადიციული საღამო. 1910 წელს ასეთი საღამოდან სოხუმის განყოფილებას შემოუვიდა 354 მან., 1911 წელს—602 მან; 1912 წელს—1042 მ.; 1913 წელს—1556 მან².

ამ წელს საზოგადოებას 355 წევრი ჰყავდა, რომელთაგან საწევრო 711 მ. შეგროვდა. ბახვა გაბუნიაშვილმა სოფ. ათარაში სკოლას 40 ქცევა მიწა შესწირა, ილარიონ მალაქელიძემ სკოლას 600 მ. შესწირა, არჩილ იოსელიანმა — 1000 მანეთი. 1912 წ. სკოლის სასარგებლოდ თანხების შესაგროვებლად ხელისმოწერა გაუმართავს გამგეობას, რაზედაც ხელი 328 კაცს მოუწერია—12.000 მ. 80 კ. რაოდენობით, რომლიდანაც 6.685 მ. 55 კ. ხელის მოწერის დროს აუკრეფიათ, ხოლო 5.323 მ. 25 კ. ასაკრები დარჩენილა. ასეთი ენერგიული ღონისძიებით სოხუმის განყოფილება განაგრძობდა სკოლისა და თეატრის შენობების აგებასა და სკოლის მიმდინარე ხარჯების გასტუმრებას, რადგან, როგორც აღნიშნავდნენ თავის მოხსენებაში მარ. ანჩაბაძისა და ნ. ჯანაშია, სოხუმში ყველა ქართველს შეგნებული ჰქონდა დიდი პედაგოგის უშინსკის სიტყვები: წაართვით ერს ყველაფერი, ისევ ერად დარჩება, წაართვით მას ენა, ის აღიგვება დედამიწის პირიდან, აგრეთვე გრ. ორბელიანის სიტყვები: „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს, წაეცხოს ჩირქი ტაძარსა წმინდას“³.

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 3035, ფ. 50.

² 1 2, 3. სცია, ფ. 481, საქ. № 3035, ფ. 79, 103, 62—63.

³ 1 2, 3. სცია, ფ. 481, საქ. № 3035, ფ. ფ. 66, 58, 80, 97.

სოხუმის განყოფილების ხელმძღვანელები სხვა მხრეზე ცდილობდნენ ეროვნული თვითშეგნების შეტანას. ასე, მაგალითად, განყოფილების თავმჯდომარემ მ. ნ. ანჩაბაძისამ 1912 წლის 24 ივნისს რომ საერთო კრება გახსნა, დამსწრეთ აცნობა, რომ საანგარიშო წლის განმავლობაში გარდაიცვალნენ: ი. ს. გოგებაშვილი, დ. ზ. სარაჯიშვილი, ნ. ზ. ცხვედაძე, მიხეილ თამარაშვილი, ვინმე მესხი გვარამაძე და თან მოკლე სიტყვაში დაახასიათა თვითეული მათგანი. აღსანიშნავია, რომ 1913 და 1914 წლებში სოხუმის განყოფილების საერთო კრებებზე წამოჭრილა საკითხი საზოგადოების საწევრო გადასახადის ერთ მანეთამდე შემცირების შესახებ, მაგრამ ორივეჯერ ხმის უმრავლესობით კრებამ შეუძლებლად სცნო იმეამად საწევროს ერთმანეთამდე შემცირება.

1914 წლის მარტში სოხუმის სკოლა დაათვალიერა წ.-კ. საზოგადოების სკოლათა მეთვალყურემ გრიგოლ ბურჭულაძემ, რომლის მოხსენებიდან ჩანს, რომ სკოლაში ამ დროს 160 მოწაფე ყოფილა, ამათგან 60 გოგონა; „ნიკო ჯანაშია ფრიად დახელოვნებული და გამოცდილი მასწავლებელია, პირნათლად და თავდადებით ასრულებს თავის საპასუხისმგებლო მოვალეობას, რისთვისაც დიდი მადლობის ღირსია“.

გუდაუთის განყოფილება 1912 წ. დაარსებულია. მისი ხელმძღვანელები იყვნენ: დიმ. ნადარეიშვილი, მარ. საბაშვილი, ნიკ. გულივერდაშვილი, ვარ. და ირ. მასხულიები, იასონ გვაზავა, ნადეჟდა გიგაური, კირ. პაჭკორია. 1913 წელს გან-ში 86 წევრი ყოფილა გაერთიანებული, 1915 წ.—101. 1913 წ. ნინოების დღიდან განყოფილებას 221 მ. 67 კ. შემოსვლია, საწევრო — 258 მ. მეფის მოადგილემ სკოლისათვის მიწის გამოყოფაზე უარი უთხრა, ეს განყოფილება 1917—1918 წლებშიც არსებობდა, როდესაც სხვა უფრო ძლიერი განყოფილებანი იკეტებოდა და სკოლები იხურებოდა; ამ წელს გუდაუთში არსებობდა ქართული სკოლა ორი განყოფილებით.

ახალსენაკში განყოფილება 1909 წელს დაარსდა, მისი ხელმძღვანელები იყვნენ: ოლღა ხოფერია (თავმჯდ.), პოლიკარპე ლორთქიფანიძე (მდივანი), ანასტ. ჭკადუა, გ. მალნარაძე, გ. გამზარდია. ცნობილი მოღვაწის სპ. ნორაკიძის ქვრივს

განყოფილებისათვის 424 წიგნი შეუწირავს. ლატვიის სოციალისტური რესპუბლიკის ბ. მხეიძემ ერთი უღელი ხარ-კამეჩი, ხოლო ხ. მიქელაძემ ერთი მოზვერი შესწირა განყოფილებას. იყო აგრეთვე ფულადი შემოწირულებაც. ამ სახსრებით სენაკის განყოფილებამ ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები გახსნა სენაკში, სეფიეთში, ონტოფოში, აბედათში, ნოქალაქევში. სენაკის ბიბლიოთეკა კარგად იყო მომარაგებული წიგნებითა და ჟურნალ-გაზეთებით.

სახსრების გასაძლიერებლად განყოფილება აწყობდა სეირნობებს, სპექტაკლებს, საჯარო ლექციებს, მასკარადსა და სასიმღერო სადამოებს. განყოფილებას 70-მდე ნამდვილი წევრი ყავდა.

ჩვენ აქ წ.-კ. საზოგადოების სხვა განყოფილებათა საქმიანობაზე არ შევჩერდებით; ფილიალების საქმიანობა ნათქვამითაც ნათელი უნდა იყოს. აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ კავკასის განყოფილების მუშაობა ისეთი მოცულობისა იყო, როგორც ბაქოსა და სოხუმის ფილიალებისა; სხვები კი დაახლოებით სენაკის განყოფილების მასშტაბით მოქმედებდნენ.

საერთოდ კი, ფილიალების დაარსებამ დიდად შეუწყობდა ხელი წ.-კ. საზოგადოების მუშაობის გაშლასა და გაღრმავებას, საზოგადოების მასობრივ ორგანიზაციად გარდაქმნას, ქართველი ხალხის გათვითცნობიერებასა და მისი კულტურული ღონის ამალლებას.

1909—1910 წლის საანგარიშო მოხსენებაში წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა აღნიშნავდა: „გამგეობა გრძნობს, რომ მას არც საკმარისი რიცხვი სკოლებისა გაუმართავს... და თვით დაარსებული სკოლები და ბიბლიოთეკები ვერ არის მტკიცე ნიადაგზე დამყარებული. ამას თავისი მიზეზები აქვს, რომელთა მოსპობა საზოგადოების ხელთ არ არის. ექვს გარეშეა, მთელი ყურადღება საზოგადოებისა წერა-კითხვისა და პირველდაწყებითი განათლების საქმისადმი რომ იყოს შიქცეული, ამ სფეროში ბევრი რამ გაკეთდებოდა. დრომ და ვითარებამ ათასი სხვადასხვა საქმე

დააკისრა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებებს და საქმეების მოწესრიგებამ მისი უპირველესი საგანგებო მიზანია მეორე რიგზე დააყენა და სწავლა-განათლების საქმე ძლიერ შეაფერხა“.

1909 წლის 13 დეკემბერს საზოგადოების საერთო კრებაზე მისმა თავმჯდომარემ გ. ყაზბეგმა სკოლების შესახებ აღნიშნა, რომ საკუთრივ საზოგადოების კმაყოფიანება არსებული ხუთი სკოლა ვერ აკმაყოფილებს ვერც პედაგოგიკისა და ვერც საზოგადოების მოთხოვნილებებს. ამის უმთავრესი მიზეზია: 1. ფულადი სახსრების უქონლობა, 2. მომზადებულ მასწავლებლების უყოლობა, 3. სკოლების საჭირო კონტროლისა და ზედამხედველობის გარეშე დატოვება. პრინციპულად გამგეობა იმ აზრისაა, რომ უმჯობესია სკოლათა რაოდენობა ნაკლები იყოს, მაგრამ კარგად იყოს დაყენებული, ვიდრე მრავალი სკოლა გვექონდეს და თავიანთი დანიშნულებისათვის შეუფერებელი. არსებული სკოლებიდან გამგეობა არც ერთს არ დახურავს. სასურველი მასწავლებლის არჩევა ძნელი ხდება, რადგან სოფლად მუშაობა ძნელია და 25—30 მანეთად მომზადებული მასწავლებლის შოვნა შეუძლებელია. ამიტომ ჩვენი მასწავლებელთა კონტინენტის მომზადების დონე საშუალოზე ნაკლებია. გამგეობას განზრახული აქვს თანდათანობით მასწავლებლის ხელფასი 50 მანეთამდე აიყვანოს. გამგეობას განზრახული ჰქონდა 1909 წლის ზაფხულში მოეწვია თბილისში მასწავლებელთა კონფერენცია მათი კვალიფიკაციის ასამაღლებლად და ახალი პროგრამის შესამუშავებლად, მაგრამ მთავრობამ ნება არ დართო კურსებზე მეცადინეობა ქართულ ენაზე წარმოებულყო. სკოლებს უნდა მიეცეთ პროფესიონალური განხრა და მიღებულია ზომები ორი ინსტრუქტორის მოსამზადებლად საფეიქრო საქმისათვის. საჭიროა აგრეთვე სკოლათა ინსპექტორის მოწვევა. ეს უკანასკნელი დაგვიანებით, მაგრამ მაინც განხორციელებულ იქნა.

წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობა შემდეგ წლებშიც ჩიოდა სხვა საქმეებით გადატვირთვას. 1911 წლის 21 აპრილის საერთო კრებაზე გამგეობა აღნიშნავდა: „... თანდათანობით ლიკვიდაცია უნდა ეყოს ზემდმეტ საქმეებს; წ.-კ. საზო-

გადოება უნდა განიტვირთოს იმ საქმეებისაგან, რომელთაგანაც უნდა წესდებოდეს არ შეეფერება, მით უფრო, რომ ეხლა დაარსდა რიგი კულტურული საზოგადოებებისა: ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ფილარმონიული, სიტყვაკაზმული მწერლობისა და სხვ., რომელთანაც შეიძლება შრომის განაწილება, ხოლო განახლებული წ.-კ.-ის საზოგადოება უნდა დაუბრუნდეს თავის პირვანდელ საქმეს, ე. ი. გაშლის პირველდაწყებით სკოლების ქსელს სამშობლო ენაზე სწავლებით¹. მაგრამ გამგეობა ამ „ზედმეტი“ საქმეებისაგან წლების განმავლობაში ვერ განთავისუფლდა და მისი პირვანდელი და ძირითადი ამოცანა კვლავ უკანა რიგში დარჩა.

აქ უნდა აღვნიშნოთ წ.-კ. საზოგადოების ერთი მეტად მნიშვნელოვანი განზრახვა—1907 წელს ქართული სკოლის გახსნა ფერეიდანში (ირანში) მე-17 საუკუნის დასაწყისს შაჰ-აბაზის მიერ იქ გადასახლებულ და დღემდე შემორჩენილ ქართველებისათვის. 1907 წლის იანვარში ფერეიდანიდან საქართველოში ჩამოვიდა ორი ფერეიდანელი ქართველი—ყოლამ-ჰოსეინ ონიკაშვილი და ყოლამ-რეზა ხუციშვილი საქართველოს გასაცნობად და ქართული წერა-კითხვის შესასწავლად. ქართველმა საზოგადოებამ დიდი ინტერესი გამოიჩინა ფერეიდანელი ქართველების მიმართ; მათი მონაწილეობით სადამო-ლექციები მოეწყო საქართველოს დაბა-ქალაქებში—თბილისში, ქუთაისში, ხონში, ბათომში, ფოთში, სენაკში, ბორჯომში, ბაკურიანში, ჭიათურაში, ოზურგეთში, ახალციხეში, გორში, სოხუმში, კახეთის დაბა-სოფლებში. რამდენიმე თვეში ხუციშვილმა და ონიკაშვილმა ქართული წერა-კითხვა იმდენად შეისწავლეს, რომ ისინი ფერეიდანში დაბრუნებულნი, თავიანთ მეზობლებს წარმატებით ასწავლიდნენ ქართულ წერა-კითხვას. მაგრამ წ.-კ. საზოგადოების დადგენილება—გაეხსნათ ფერეიდანში ქართული სკოლა და ამ მიზნით იქ მასწავლებელი გაეგზავნათ, რისთვისაც საკმაო თანხა იყო საქართველოში შეგროვებული, არ მოხერხდა პოლიტიკური და სხვა მიზეზების გამო².

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 3035, ფ. 74.

² სცია, ფ. 481, საქ. № 4033, ფ. I—II.

1910 წელს წ.-კ. საზოგადოება 13 სკოლას ხელმძღვანელობდა. ამათში 8 სკოლას გამგეობა ან მისი განყოფილებები ინახავდა—კავკაეის, ბათუმის, ბაქოს, სოხუმის, ყალამშის და საგურამოს (ილია ჭავჭავაძის სახელობისა). ორ სკოლას—ქუთაისის სააზნაუროსა და ძველ სენაკში მის განყოფილებას—ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკი, ხოლო ოთხ სკოლას ინახავდა წ.-კ. საზოგადოება სოფლისა თუ ქალაქის დახმარებით, სახელდობრ, წინარეხის, გიორგიწმინდის, საგარეჯოსა და ნავთლულის სკოლას.

საგურამოში—ილიასეულ სახლში—სკოლა 1909 წლის 9 იანვარს გაიხსნა. გომარეთის სკოლა, რომლის დასაარსებლად თავის დროზე ექვთიმე თაყაიშვილმა დიდი შრომა გაწია, 1909 წელს მასწავლებლის დაუდევრობით ჩამოქვეითებული ყოფილა, ხოლო ახალ მასწავლებელს იქ სწავლის საქმე გაუუმჯობესებია. ნავთლულის სკოლა 1909 წლის ღვინობისთვის გახსნილა. იქ ხელსაქმესაც ასწავლიდნენ. ორ მასწავლებელს 20—20 მანეთს ხელფასად აძლევდა გამგეობა, ხოლო ქალაქისაგან 500 მ. დახმარება ჰქონდა წლიურად შეპირებული.

იქ, სადაც მასწავლებელი ზარმაცი და უქნარა იყო, სკოლისათვის ხარჯების გაღებაზე გლეხოზა უარს ამბობდა და სკოლა იკეტებოდა. ასე გაუქმდა, მაგ., დიდი თონეთის სკოლა, სადაც ადრე 80-იანი წლების დასაწყისში წარმატებით მუშაობდნენ ჯერ საზოგადოების სტიპენდიით გორის საოსტატო სემინარიაში აღზრდილი ბესარიონ ჭილაძე, შემდეგ—ვაკაფშაველა.

სოფ. წინარეხის სკოლა, დაარსებული ნაწილობრივ ადგილობრივი გლეხების ხარჯზე 1882 წელს, ბევრჯერ ბეწვზე ეკიდა, მაგრამ შემდეგ, გ. გიუნაშვილის სიბეჯითისა და მხნეობის შედეგად, სანიმუშო გამხდარა: „წესიერება სკოლაში და დამოკიდებულება მასწავლებელსა და მოწაფეთა შორის წუნდაუდებელია“, წერს რევიზიის შედეგად ლუარსაბ ბოცვაძე. ფილიპე მგელაძის გამორკვევის მიხედვით ს. საგურამოს სკოლის მოწაფეები არ ყოფილან სათანადოდ შობილებულნი და ამიტომ სკოლაში კვლავ ორი განყოფილება დარჩა.

ხელთუბნის სკოლა, დაარსებული 1884 წელს, გაუქმდა 1906 წ. მისი მზრუნველი იყო ანასტასია თუმანიშვილი. 1912 წელს სახალხო სკოლათა დირექტორი ითხოვდა, სკოლის შენობა, 1888 წ. აგებული, მისთვის გადაეცათ.

1911 წლის აპრილში საზოგადოების საერთო კრებაზე ნიკო ელიაევამ უსაყვედურა გამგეობას—საგარეჯოს სკოლა რატომ დახურეთო. სკოლის გაუქმება არ არის სასურველი, განსაკუთრებით კახეთშიო. ლუარსაბ ბოცვაძემ უპასუხა: სკოლა თვით სოფელმა გახსნა, მაგრამ ხარჯების გაღება ვერ შესძლო, ჩვენ დაპირების თანახმად ვეხმარებოდითო.

1904 წელს საზოგადოების დახმარებით სოფ. ყალამშაში (ბორჩალოს მაზრა) დაარსებული სკოლა, უბინაობის გამო ხშირად უმოქმედოდ იყო. 1913 წელს მასწავლებელ გრიგოლ მაჭავარიანის ხელმძღვანელობით აქ სოფლელებმა სკოლის შენობა ააგეს და სწავლაც გაჩაღდა. 1908 წ. ს. გიორგიწმინდაში საზოგადოების დახმარებით სოფლელებმა დააარსეს დაწყებითი სკოლა, რომელიც ადგილობრივ მცხოვრებთა გულგრილობის გამო დაიხურა. 1911 წ. სკოლათა ინსპექტორი ითხოვს აღნიშნული სკოლის შენობის განთავისუფლებას, რადგან მასში დირექციამ თავისი სკოლა უნდა გახსნასო.

1912 წელს სკოლა გაიხსნა ს. ატენში; თანახმად შეპირებისა, მოსახლეობას 2—2 მანეთი უნდა გადაეხადა თვითუღო ოჯახზე, მაგრამ გლეხები ბავშვებს არ გზავნიდნენ სკოლაში, სანამ მასწავლებელმა მარკოზაშვილმა ხმა არ დააგდო—სკოლა უფასოა, და ითხოვდა გამგეობისაგან სოფლის გადასახადისაგან განთავისუფლებას.

გამგეობამ დაადგინა: 1914 წლის პირველ ენკენისთვიდან გაიხსნას დაწყებითი სკოლა სოფ. ვარიანში და მიეცეს 600 მან. მას შემდეგ, რაც წ.-კ. საზოგადოების განყოფილებანი დაარსდა, მათ ევალებოდა სკოლების გახსნა და გახსნილი სკოლების მოვლა-პატრონობა. სიღნაღის განყოფილება 1914 წელს შუამდგომლობს სიღნაღში სკოლის გახსნას თავის ხარჯზე.

ჯერ კიდევ 1913 წელს წ.-კ. საზოგადოების საერთო კრებაზე გამოითქვა აზრი, რათა სკოლები ისეთ ადგილებში გახს-

თის ქართველებისათვის. ყოველივე ეს იმას მოწმობს, რომ ქართველი მაჰმადიანები ქართული ენისა და ქართული ტურის გაცნობასა და შეთვისებას ცდილობდნენ.

კავკაზის სკოლა, რომელიც ადრე, როდესაც იქ ლუარსაბ ბოცვაძე და შემდეგ ვარლამ ბურჯანაძე ასწავლიდნენ, სანიმუშოდ ითვლებოდა, შემდეგში ორი მიზეზის—მასწავლებელთა უვარგისობისა და თერგის ოლქის დირექტორის მიერ სკოლის შევიწროების გამო—დაქვეითებულა.

სკოლათა მეთვალყურე გრ. ბურჭულაძე ამ სკოლის რევიზიის შედეგად აღნიშნავდა გამგეობის 1914 წლის 21 იანვრის სხდომაზე: „კავკაზის სკოლაში სწავლის საქმე ცუდად არის დაყენებული: მასწავლებლები გორდელაძე და იოსელიანი არაფერს აკეთებენ; აგრეთვე დროებით გამგეს—ტრიფონ შუბლაძეს არ ემორჩილებიან, გაკვეთილს არ ამზადებენ, მეცადინეობას აცდენენ და სხვა“.

გამგეობამ გადაწყვიტა კავკაზის სკოლის მასწავლებელთა შემადგენლობის განახლება. 1913 წლის 22 აგვისტოს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ მოისმინა შემდეგი ცნობა კავკაზის სკოლის შესახებ: „თერგის ოლქის სახალხო სკოლების დირექტორი ავიწროებს კავკაზის სკოლას, არ სცნობს წ.-კ.-ის საზოგადოების წესდებებს, იწუნებს რუსულისა და ანგარიშის სწავლებას, იმუქრება—მასწავლებლებს დავითხოვთო. სკოლის გამგე (ვ. ბურჯანაძე) მოხსნა თანამდებობიდან.“

გამგეობამ კავკაზის სკოლას მისწერა ეხელმძღვანელათ 1881 წლის სასწავლო გეგმით¹. ხოლო 1913 წლის 19 სექტემბრის სხდომაზე გამგეობამ მოისმინა კავკაზიდან ტ. კახიძისა და ი. ლორთქიფანიძის მიერ ხელმოწერილი შემდეგი დეპეშა: „Двенадцатого областное правление рассматривает вопрос о закрытии Владикавказского отделения распространения грамотности. Причины нам неизвестны; просим принять меры; приостановить рассмотрение вопроса. Потребовать об“яснения“. გამგეობამ დაადგინა—შეკრებულ იქნას დაწვრილებითი ცნობები ამ საქმის შესახებ;

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 4067, ფ. 78.

² სტია, ფ. 471, საქ. 4967, ფ. 80—81.

ეთხოვოს გუბერნიის მარშალს თავ. აბხაზს დახმარებას წიოს ამ საქმეში¹.

ეს ცნობები ჩვენ იმის ნათელსაყოფად მოვიყვანეთ, თუ რა ხიფათის წინაშე იდგა წ.-კ. საზოგადოება და მისი განყოფილებანი და სკოლები, დევნილნი და შევიწროებულნი ცარიზმის მიერ.

სწავლების საქმე კარგად იყო დაყენებული სოხუმის სკოლაში, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ცნობილი სახალხო მასწავლებელი ნიკო ჯანაშია. ეს სკოლა 1909 წელს დაარსდა და მას მთლიანად ადგილობრივი განყოფილება ინახავდა. ბაქოს სკოლაც, დაარსებული 1910 წელს, კარგად იყო მოწყობილი.

წ.-კ. საზოგადოების სკოლებში მოწაფეთა წარმატებას ბევრი გარემოება უშლიდა ხელს: ზოგჯერ მასწავლებელი დაგვიანებით ინიშნებოდა და ამის გამო სწავლა რეგულარულად არ მიმდინარეობდა, ზოგან მოსახლეობისაგან მასწავლებლის ხელფასი დროზე არ გროვდებოდა და თვეობით უხელფასოდ დარჩენილი მასწავლებელი გულაცრუებულად მუშაობდა; წ.-კ. ზოგ სკოლაში (წინარების, გომარეთი, ს. ყალაშის) სასწავლო წელი 1908 წლის 20 ოქტომბრამდე არ დაწყებულა.

სწავლის საქმეს აბრკოლებდა აგრეთვე ყველა სკოლისათვის სანიმუშო პროგრამის უქონლობა, სანამ ლ. ბოცვაძემ 1910 წ. ასეთი პროგრამები არ დაამზადა გამგეობის დავალებით, მაგრამ ზოგი მასწავლებელი, როგორც სკოლათა ინსპექტორმა გრ. ბურჭულაძემ გამოარკვია რევიზიის შედეგად, ამ პროგრამას გვერდს უვლიდა. ეს სანიმუშო პროგრამა 1881 წლის გეგმისა და გამგეობის დებულების საფუძველზე იყო შედგენილი².

1914 წელს 9 ნოემბრის საზოგადოების საერთო კრებაზე პავლე საყვარელიძემ აღნიშნა: „გამგეობას შეუდგენია სკო-

¹ სცია, ფ. 481, საქ. 4967, ფ. 80—81.

² 1915 წლის 14 ივლისს გამგეობამ დაადგინა წ.-კ. სკოლებში 1914 წლის პირველი ივლისის კანონით ესწავლებიან, ე. ი. ყველა საგანი მზობრიურ ენაზე, ხოლო რუსული ენა ცალკე საგნად, და არა 1881 წლის გეგმით (სცია, ფ. 481, საქ. №6056, ფ. 112).

ლებსათვის სანიმუშო პროგრამები; ეს პროგრამები რებით სალი პედაგოგიური მოთხოვნილებების შესაბამისად შედგენილი. ამ პროგრამებით ყველა საგანი სამშობლო ენაზე უნდა ისწავლებოდეს. საზოგადოების ზოგიერთ სკოლაში კი, როგორც გრ. ბურჭულაძის მოხსენებიდან ჩანს, საღვთო სჯულს და არითმეტიკას რუსულად ასწავლიან. ეს, მე მგონია, შეუძლებელია. ქართულ სკოლაში სწავლა ქართულად უნდა სწავლობდეს. დედა ენა უნდა იყოს ყველა საგნის სწავლების იარაღი“¹...

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საერთო კრება ყოველთვის მწვავედ ეხმაურებოდა საზოგადოების სკოლების მდგომარეობას; მაგ., 1914 წლის ნოემბერ-დეკემბერში მოწვეულ საერთო კრებაზე პროკოფი (ალიოშა) ჯაფარიძე ამბობდა: საზოგადოების „დღევანდელი სკოლები უნუგეში მდგომარეობაშია, მოწაფეთა რიცხვი კი არ მატულობს, პირიქით, საგრძნობლად კლებულობს. მასწავლებლები საკმარისად მომზადებულნი არ არიან, რათა პირნათლად და ჯეროვნად შეასრულონ მოვალეობა ნამდვილი სახალხო მასწავლებლისა ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით. მარტო ანა-ბანას სწავლება საკმარისი არაა; სკოლა და ცხოვრება მტკიცედ უნდა იყვნენ ერთმანეთთან დაკავშირებულნი, სკოლა უნდა უპასუხებდეს გლეხის ცხოვრების ნამდვილ მოთხოვნილებებს, მასწავლებელი უნდა იყოს ყოველგვარი კულტურული საქმის ზელმძღვანელი-მეთაური, გლეხის დამრიგებელი და გზის მაჩვენებელი. ჩვენი სკოლები ისე უნდა მოეწყოს, რომ იქ კურსდამთავრებულთ ადვილად შეეძლოთ საშუალო სკოლებში გადასვლა... უმჯობესია სკოლები გვექნეს ცოტა და კარგად მოწყობილი, ვიდრე ბევრი და ცუდად მოწყობილი“. პრ. ჯაფარიძის წინადადებით: 1. ჩვენი სკოლების მასწავლებელთ სპეციალისტების გარდა, საზოგადო განათლებაც უნდა ჰქონდესთ; 2. სასკოლო სექციამ გამგეობასთან ერთად უნდა შეიმუშაოს ტიპი ჩვენთვის საჭირო სკოლებისა; 3. ჩვენი სკოლა აუცილებლად უნდა იყოს დაკავშირებული საშუალო სასწავლებელთან იმ მხრით, რომ ჩვენს სკოლაში კურსდამთავრებულთ

¹ წ.-კ. სახ. 1914 წ. ანგარიში, გვ. 32.

უნდა შეეძლოთ ხსენებულ მასწავლებელში სწავლის გაგრძელება.

ჩვენ პროკოფი ჯაფარიძის სიტყვაზე იმიტომაც ვთქვამთ, რომ მისი მოთხოვნებიდან სახებ თითქმის საესეებით დაედო საფუძვლად საერთო კრების მიერ მიღებულ რეზოლუციას.

წერა-კითხვის საზოგადოების სკოლების საქმე მომდევნო წლებშიც არ გაუმჯობესებულა, გაუარესდა კიდევ საერთო მიზეზების გამო. 1916 წლის დეკემბერშიც ხანგრძლივი და მწვავე კამათი წარმოებდა ამ სკოლების შესახებ საზოგადოების საერთო კრებაზე. განსაკუთრებით სარევიზიო კომისია (თავ-რე დიმ. დუმბაძე) ჩიოდა საზოგადოების სკოლების უნუგეშო მდგომარეობას. სკოლათა მეთვალყურე გრ. ბურჰულაძეც აღნიშნავდა სკოლების მძიმე მდგომარეობას (ბინა, ავეჯი, მოწყობილობა), მაგრამ კრებას იმით ანუგეშებდა, რომ ჩვენს სკოლებში აღზრდის საქმე უკეთესად არის დაყენებული, ვიდრე სამინისტროსა და სხვა უწყების სკოლებშია. პავლე, საყვარელიძე კვლავ დაბეჯითებით მოითხოვდა, რათა მეტი ყურადღება იმ ადგილებს მიჰქცეოდა, სადაც „ქართველი ერის შემადგენელ ნაწილებს გადაგვარება მოელოდა“. კრებამ დაადგინა: „1915 წლის განმავლობაში სასკოლო საქმე ცუდ მდგომარეობაში ყოფილა; გამგეობას ავალებს მომავალში ენერგიული მეთვალყურე მოიწვიოს და მეტი ყურადღება მიაქციოს ადგილობრივი სკოლების გაუმჯობესების საქმეს“. მაგრამ საერთო მდგომარეობა დღითიდღე უარესდებოდა და სკოლების საქმის გაუმჯობესება მოსალოდნელი არ იყო.

წესდებით წ.-კ. საზოგადოებას შეეძლო დროგამოშვებით მასწავლებელთა გადასამზადებელი კურსების მოწყობა. 1909 წ. გაზაფხულზე გამგეობამ დაადგინა: ზაფხულში აუცილებლად მოეწყოს მასწავლებელთა გადასამზადებელი კურსები, შესდგეს გეგმა. 600 მან. კურსებისათვის გაღებულ იქნას ვას. პეტრიაშვილის ფონდიდან და კურსებს ეწოდოს პეტრიაშვილის სახელი. მაგრამ მასწავლებელთა კურსები მთავრობის მიერ არ იქნა ნებადართული.

1909 წლის დეკემბერში მოწვეულ საერთო კრებაზე თავ-

მჯდომარე გ. ყაზბეგმა განაცხადა: „გამგეობას განზრახვით კჭონდა 1909 წლის ზაფხულში მოეწვია თბილისში — ქარსის რენცია მასწავლებელთა კვალიფიკაციის ასამაღლებლად და ახალი პროგრამის შესამუშავებლად, მაგრამ მთავრობამ ამისი ნება არ მოგვცა იმის გამო, რომ მეცადინეობა ქართულ ენაზე უნდა ყოფილიყო“.

1910 წლის ზაფხულზე გამგეობამ დაამტკიცა ახალი პროგრამა ზაფხულში განზრახული კურსებისათვის მასწავლებელთა გადასამზადებლად. მაგრამ გუბერნატორმა გამგეობას კურსების გასამართავად შემდეგი პირობების შესრულება მოსთხოვა: 1. კურსებს უნდა ესწრებოდნენ მხოლოდ საზოგადოების სკოლათა მასწავლებლები; 2. მეცადინეობა კურსებზე მხოლოდ რუსულ ენაზე უნდა მიმდინარეობდეს; 3. უნდა წარმოდგენილ იქნას კურსებზე მეცადინეობის კვირეული საათების ცხრილი, რომელიც მოხმარდება თითოეულ საგანს იმის შესაბამისად, თუ რა ადგილი უჭირავს სახალხო სკოლაში ამა თუ იმ საგანს. ასეთ პირობებში გამგეობამ შეუძლებლად სცნო კურსების მოწყობა.

1911 წლის 21 აპრილს საზოგადოების წევრთა საერთო კრებაზე გაიმართა კამათი საკვირაო სკოლებისა და გადასამზადებელი კურსების მოწყობის შეუძლებლობის შესახებ, თუ მთავრობის მოთხოვნით მათში სწავლება რუსულ ენაზე არ იქნებოდა წარმართული.

კრებამ დაადგინა: „საზოგადოება ვალდებულია მიჰყვეს თავის პირველ გეგმას და აასრულოს პირველი მუხლი წესდებისა, რომლის აზრია ქართველთა შორის სახალხო განათლების გავრცელება სამშობლო ენის საშუალებით“.

წ.-კ. საზოგადოების წევრები და ხელმძღვანელები იმ აზრისა იყვნენ, რომ საზოგადოების სკოლები იმ ადგილებში გაეხსნა, სადაც ქართულ ენას მეტი საფრთხე მოელოდა, ხოლო ქართულ კულტურას — გაქრობა. ამით აიხსნებოდა ის გარემოება, რომ პირველი სკოლა საზოგადოებამ ბათომში დააარსა და, მიუხედავად დიდი დაბრკოლებებისა და ხარჯისა, ეს სკოლა შეინარჩუნა. ამითვე აიხსნებოდა სკოლების დაარ-

სება კავკავში, სოხუმში, გომარეთში, ყალამშიაში, ნეფჩიქში და არმავირში, აკაურთში და სხვ.

ამავე აზრისა იყო საზოგადოება შემდეგშიც.

1914 წელს მთავარი გამგეობის სასკოლო სექცია აღნიშნავდა: სკოლები გაიხსნას იქ, სადაც უფრო საჭიროა: ბათუმის ოლქში, მესხეთში, ზუგდიდის მაზრაში, საინგილოში, ზორჩალოს მაზრაში. დასახლებული რაიონებიდან საზოგადოებამ ვერც ერთი სკოლა ვერ გახსნა მესხეთსა და საინგილოში. საზოგადოებამ უყურადღებოდ არ დატოვა ჩრდილო კავკასიაში გადახვეწილი ქართველობა. ადგილობრივი ინიციატივით, განსაკუთრებით მიხეილ ყიფიანის თავდადებული შრომის შედეგად, საფუძველი ჩაეყარა 1888 წ. კავკავის ქართულ სკოლას, რომელიც კავკაველი ქართველებისათვის მტკიცე კულტურულ კერად გადაიქცა. უნაყოფოდ ჩაიარა მოზდოკის ქართველობის ცდამ, რომ თავის ქალაქში გაეხსნათ ქართული სკოლა.

აქ შევეხებით ქ. ნალჩიკში ქართული სკოლის დაარსების საკითხის ისტორიას. ნალჩიკის ქართველობამ შუამდგომლობა ქართული სკოლის დაარსების შესახებ 40 კაცის ხელისმომწერით აღძრა 1913 წლის 24 ნოემბერს. ამ თხოვნასთან დაკავშირებით კავკავის განყოფილების ხელმძღვანელები სწორედ მთავარ გამგეობას: „ვინც ჩვენ ცხოვრებას თვალყურს ადევნებს, მისთვის გასაგებია, რომ ცხოვრების პირობები თანდათან ჰფანტავენ და ამცირებენ ქართველთა რიცხვს თავის სამშობლოში და ჰხდიან მათ მოახალშენეთ უცხო გუბერნიებში. ნათქვამია: „თუ ზღვასა წყალი არ შედის, იგიც დაშრება ვიციითა, კლდეს ძირს უკაფდე ნიადაგ, ვერ დადგეს ის სიმტკიცითა“. და, აი, ჩვენს კლდეს, ჩვენს ხალხს ცხოვრების ტალღებმა ძირი რომ არ გამოუკაფოს, ჩვენ უნდა ვეცადოთ, რომ ხელი შევეუწყოთ სამშობლოს მოცილებულ ქართველებს, შევაგნებინოთ თავიანთი ვინაობა, შევუნარჩუნოთ ენა და ზნეჩვეულება და ამით ავაცდინოთ ისინი იმ არასასურველ გადაგვარებას, რომელიც მათ აუცილებლად მოელოდა, თუ კი ახლავე არ გადავუღობეთ მას გზა“...

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 5056, ფ. 2.

წ.-კ. საზოგადოების მთავარმა გამგეობამ ნალჩიკში მდებარე მარეობის გასაცნობად მიავლინა სკოლათა მმართველებმა გრიგოლ ბურჭულაძე, რომელმაც 1914 წლის პირველ თებერვალს მოახსენა გამგეობას: ნალჩიკში 47 კომლი ქართველი ცხოვრობს, 50 სასკოლო ასაკის ბავშვია. ამათ რუსულ სკოლებში ენის საკმაოდ უცოდინარობის გამო ან არ ღებულობენ, ან უკან აბრუნებენ „უნიჭობის“ გამო. სკოლაში გადასახადი ყველასათვის 5 მანეთია წლიურად. მოსახლეობას 200 მან. შეუკრებიან და ყველაფერს კისრულობს, გარდა მასწავლებლის ხელფასისა. აუცილებელია სკოლის გახსნა, თორემ გადაგვარდებიან მოზდოკისა და ყიზლარის ქართველების მსგავსადო. გრ. ბურჭულაძე წინადადებას იძლეოდა მასწავლებლის ხელფასად გაეღო ილიას ფონდის (9.000 მან.) პროცენტები და სკოლასაც ილიას სახელი დაერქვასო, ხოლო იქ ვაგზავნილ მასწავლებელს უნდა ჰქონდეს იქაური ქართველობის შემაკავშირებელი ფხა, უნარი, გამოცდილება, იდეა. ამ ადგილზე ბურჭულაძე ასახელებდა აკაურთის სკოლის მასწავლებელს ტრიფონ შუბლაძეს; დაინიშნა სამსონ მუმულია. ნალჩიკის ქართული სკოლა 1914 წლის ივნისშია გახსნილი. ამ შემთხვევის გამო ნალჩიკის ოლქის უფროსი კლიშბიევი, როგორც ჩანს პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანი, მისალოც დებეშას უზგავნის წ.-კ. საზოგადოების თავმჯდომარეს გ. ყაზბეგს: „Нальчикское общество всех национальностей, празднуя освящение грузинской школы, приветствует в Вашем лице Об-во распространения грамотности среди грузин и желает процветания на многие лета“¹.

ნალჩიკის ქართული სკოლის გახსნას ხელი შეუწყვეს ადგილობრივი რეალური სასწავლებლის მასწავლებლებმა გრ. ლორთქიფანიძემ და ბეთანელმა.

საინგილოში ქართული სკოლის გახსნა ჯერ კიდევ 1908 წელს ყოფილა განზრახული. ექიმი ძმები კოსტ. და ნიკ. ტურიაშვილები სიღნაღიდან წერენ წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას, რომ ისინი „ამასთანავე აგზავნიან ას მანეთს და ყოველწლიურად შემოიტანენ ამდენ თანხას იმ სკოლის სასარგებლოდ, რომე-

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 5056, ფ. 41.

ლიც გაიხსნება ქართველ მაჰმადიანთათვის სოფ. თასმალოში ან ალიაბადში აკაკის სახელზე. გთხოვთ მიიღოთ ეს ჩემი მცირედი წვლილი, როგორც აკაკის პატივისცემელ ლებისაგან, იმ აკაკის, რომელმაც თავისი სიცოცხლე შესწირა ქართველი ხალხის გათვითცნობიერება-გამოფხიზლებას საუკეთესო მერმისის მოსაპოვებლად და ქართველთა სახელის სადიდებლად¹.

1909 წელს ბეს. ფურცელაძე, ნიკ. შიუკაშვილი (დრამატურგი, ზაქათალის სკოლის ინსპექტორი) და ზაქ. ედილაშვილი (ზ. ედილი, ბეითალი) სხვებთან ერთად წერდნენ წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას, რომ ღირსეულად გადაიხადეს აკაკის იუბილე², მაგრამ ქართული სკოლა საინგილოში მომდევნო წლებშიც არ გახსნილა. 1916 წელს წ.-კ. საზოგადოებას ნებართვა მიუღია გაეხსნა სკოლა სოფ. თასმალოში და კიდევ გაუხსნია ის, მაგრამ მოლების ზეგავლენით ადგილობრივ მაჰმადიან ქართველებს უარი ათქმევინეს, წ.-კ. საზოგადოებას თქვენი გაქრისტიანება უნდაო.

1915 წ. განსაკუთრებული შუამდგომლობის შედეგად წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ მოიპოვა უფლება სოფ. გალის მეორე კლასიან (второклассное) სასწავლებელში, რომელშიაც სამრევლო-საეკლესიო სკოლებისათვის მზადდებოდა მასწავლებლები, ჰყოლოდა მეტად შეზღუდულ პირობებში ქართული ენის მასწავლებელი თავისი ხარჯით. ამ თანამდებობაზე ცნობილი პეტრე ჭარაია იქნა დანიშნული. თბილისში—სოფიოს, ავლაბრის, კუკიისა და ვერის საქველმოქმედო საზოგადოების სკოლებში ქართული ენის მასწავლებლებს ხელფასს წ.-კ. საზოგადოება აძლევდა.

შეიძლება ითქვას, რომ 1914—1915 წლებში თადათანობით გართულების გზაზე მდგომ ვითარებაში, წ.-კ.-ის საზოგადოებამ შესწყვიტა ახალი სკოლების გახსნა და ცდილობდა უზრუნველყო და შეენარჩუნებია ის სკოლები, რომელნიც დაარსებული ჰქონდათ 35 წლის განმავლობაში, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მალე ესეც შეუძლებელი გახდა.

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 1080, ფ. 5—6.

² სცია, ფ. 481, საქ. № 3003, ფ. 11.

7. წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები

1905—1907 წლებში და მის შემდეგ მეტად გაიზარდა სახლში ინტერესი გამოცემებისა და საზოგადოდ მწიგნობრობისადმი. მაშინდელ პირობებში ამ კულტურულ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება მოსახლეობის ღარიბი ფენებისა მეტად ძნელი იყო სიღარიბისა და მთიანი რაიონების ცენტრიდან მოწყვეტილობის გამო. საქართველოს მივარდნილ კუთხემდე გაზეთი და საკითხავი წიგნი ძნელად აღწევდა ხოლმე.

წ.-კ. გამავრცელებელ საზოგადოებას მოსახლეობის ფართო ფენების ამ მზარდი მოთხოვნილებებისათვის ანგარიში უნდა გაეწია და შესაძლებლობის მიხედვით დაეკმაყოფილებინა, გაეხსნა, სადაც მოსახერხებელი იქნებოდა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები და დახმარებოდა მას გაზეთებისა და წიგნების მიწოდებით. 1908 წელს საზოგადოებას მხოლოდ 13 ბიბლიოთეკა ჰქონდა, მათ შორის 4 თბილისში იყო გახსნილი, დანარჩენნი რაიონებში: ახალციხის, უდის, დიდი ჯიხაიშის; ხობის, ახალსენაკის, ქარელის, ტობანიერის, ქვალონის, მათხოჯის. ერთი ნაწილი ბიბლიოთეკებისა წ.-კ. საზოგადოების ბიუჯეტით არსებობდა, ან მას საზოგადოების ფილიალი ინახავდა, დანარჩენები ადგილობრივი საინიციატივო ჯგუფის მიერ იხსენებოდა, როდესაც ამის შესახებ საზოგადოების გამგეობა მთავრობისაგან სათანადო ნებართვას მიიღებდა.

1911 წლის პირველი იანვრისათვის საზოგადოებას 23 ბიბლიოთეკა ჰქონდა¹.

1914 წლის პირველი იანვრისათვის საზოგადოებას სულ 66 სახალხო ბიბლიოთეკა-სამკითხველო ჰქონდა, რომელთა ვახსნა და მოვლა განყოფილებათა ხელში გადავიდა. 1914 წლისათვის ქუთაისის განყოფილებას 31 ბიბლიოთეკა-სამკითხველო ჰქონდა და წლიურად ამ საქმეზე 3317 მან. ხარჯავდა². ამ წელს გამართულ საზოგადოების საანგარიშო კრებაზე გამოიკვია, რომ ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების დიდი

¹ სტია. ფ. 481, საქ. № 6960, ფ. 4.

² წ.-კ. საზოგადოების 1914 წ. ანგარიში, გვ. 9.

ნაწილი სათანადო დონეზე ვერ იდგა და მოსახლეობას საჭირო მომსახურებას ვერ უწევდა. სკოლათა და ბიბლიოთეკების მეთვალყურე გრ. ბურჭულაძემ განაცხადა: „ზოგან ბიბლიოთეკები მართლა უნუგეშო მდგომარეობაში არის, ზოგან კარგად არის საქმე დაყენებული. კარგად არის დაყენებული ბიბლიოთეკების საქმე გურიაში, მაგ., ქვიანის, შუხუთის და სხვ. სამაგიეროდ ძლიერ ცუდ შთაბეჭდილებას ახდენენ ქართლში არსებული ბიბლიოთეკები, მაგ., გომის, ქარელის, სადაც ისინი მხოლოდ ბიბლიოთეკის სახელს ატარებენ; ამის მიზეზი ის არის, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი მომზადებული არ არიან და, სადაც ხალხი თვითონ არ არის დაინტერესებული და საკმაო ინიციატივას არ იჩენს, იქ საქმის რიგინად მოწყობა ძნელია“.

ილია ნაკაშიძემ კრებაზე აღნიშნა, რომ ბიბლიოთეკების გახსნა საჭიროა ყველგან, სადაც ამას საჭიროება და ადგილობრივ მკვიდრთა ინტერესები მოითხოვს და არა მარტო იმ სოფლებში, სადაც ჩვენი სკოლები არსებობენ.

ზოგი ბიბლიოთეკა ვერ იყო სათანადოდ მომარაგებული წიგნებით. სოფ. ონტოფოს ბიბლიოთეკაში 1914 წლისათვის მხოლოდ 20 ქართული წიგნი და 15 რუსული წიგნი იყო, ს. სეფიეთის ბიბლიოთეკაში მხოლოდ 18 წიგნი იყო. ბორჯომის ბიბლიოთეკაში 400 ქართული და 790 რუსული წიგნი იყო.

1916 წლისთვის საზოგადოებას 86 ბიბლიოთეკა-სამკითხველო ჰქონდა. სოფლად თითო ბიბლიოთეკის შენახვა 300 მ. ჯდება, ქალაქად კი 600—800 მ. რა თქმა უნდა, საზოგადოება ასეთ თანხას ვერ გაიღებდა ამ საქმეზე. 1915 წლისათვის ნავარაუდები იყო მხოლოდ ერთი ბიბლიოთეკის გახსნა ატენში.

8. წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმი და წიგნთსაცავი.

ყველაზე დიდი განძი, რომელიც ათეული წლების მანძილზე შექმნა წერა-კითხვის საზოგადოებამ, ეს იყო მისი წიგნსაცავი და მუზეუმი, რომლებიც შეიცავდნენ

ძველ ხელნაწერებსა და ნაბეჭდ წიგნებს და ძვირფას ისტორიულ-მატერიალური კულტურის ძეგლებს.

1908 წლისთვის საზოგადოების წიგნსაცავში ქართული წიგნი და ხელთნაწერი იყო მოთავსებული 1123 წიგნი და 1123 ხელნაწერი. ამ წლის განმავლობაში შეძენილ იქნა ქართული წიგნი 169 ც., ხოლო უცხო ენაზე 27 ცალი. მრავლად იყო შეძენილი ძველი ფულები. ბიბლიოთეკა-მუზეუმზე წლის განმავლობაში სულ 1146 მან. და 47 კაპ. იყო დახარჯული.

1909 წლის დეკემბრის საზოგადოების საერთო კრებას მოხსენდა, რომ ოცდაათი წლის მანძილზე საზოგადოებაში მოგროვდა 5.000 ცალი წიგნი და 2.000 სიგელ-გუჯარი, რომელთაგან $\frac{3}{4}$ ხელნაწერია, დაწყებული მეთე საუკუნიდან. ეს დაუფასებელი და აუნაზღაურებელი სიმდიდრე მოთავსებული იყო ქარვასლაში, სადაც ის ცეცხლისა და გაძარცვის მუდმივ საფრთხეში იმყოფებოდა.

ჯერ კიდევ 1907 წლის 9 დეკემბერს საერთო კრებამ დაადგინა: „აირჩიეს სამი კაცისაგან შემდგარი კომისია, რომელსაც გამგეობასთან ერთად მიენდოს — წარუდგინოს საზოგადოებას თავისი აზრი იმის შესახებ, თუ როგორ მოეწყოს საზოგადოების ბიბლიოთეკისა და მუზეუმის საქმე. საკითხი შესწავლა მიენდო ექ. თაყაიშვილს, ალ. სარაჯიშვილს და გრ. რცხილაძეს.

1908 წლის აპრილში გამგეობამ დაადგინა: წ.-კ. საზოგადოების მუზეუმი და ბიბლიოთეკა გადასცემოდა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს დადგენილება ნაჩქარევი და შემთხვევითი აღმოჩნდა.

1908 წლის 15 მაისს შედგა წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის სხდომა, რომელზედაც წიგნთსაცავისა და მუზეუმის ხელმძღვანელობის საკითხი უნდა გადაწყვეტილიყო. გამგეობის წევრების გარდა სხდომას ესწრებოდნენ საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების წარმომადგენლები—ექ. თაყაიშვილი და ალ. სარაჯიშვილი. ექ. თაყაიშვილმა განაცხადა: ეჭვს გარეშეა, რომ ბიბლიოთეკა-მუზეუმი არ შეეფერება სრულებით წ.-კ. საზოგადოების მიზანს და დანიშნულებას და უნდა გადაეცეს სპეციალურ დაწესებულებას, რომელიც უკეთ

უპატრონებს მას,—დაუყოვნებლივ უნდა გადმოეცა ის ისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას და დარჩეს სხვადასხვა ნაზე და უნდა დაგვენიშნოს მუდმივი შემწეობა ფულით ძველი წიგნებისა და ხელნაწერების შესაძენად. სხვებმა განაცხადეს: ეს ბიბლიოთეკა წ.-კ. საზოგადოების მოღვაწეობის ნაყოფია, ეს ძვირფასი ხელნაწერები მისი შრომით და მოღვაწეობით არის აქ შეგროვილი. ეს განძი საუკეთესო ფურცელია ჩვენი საზოგადოების ისტორიაში. ეს ბიბლიოთეკა წ.-კ. საზოგადოების სულიერი საკუთრებაა, მისი ძალაა, მისი საუკეთესო ტრადიცია, ძველის მოგონება და გამამხნეველი იმპულსი მომავალი მოღვაწეობისათვის. წ.-კ. საზოგადოებამ გააკეთა დიდი საქმე, რომ ეს ხელნაწერები და წიგნები შეიძინა. და ეს გაკეთებული საქმე ავალებს მას შემდეგშიაც უპატრონოს და არ გადასცეს ის სხვა რომელიმე დაწესებულებას, მით უმეტეს, როცა ეს სხვა არ გვაძლევს საფუძველს, რომ ის უკეთესად უპატრონებს ამ ძვირფას განძს. სხდომამ ხმის უმრავლესობით დაადგინა: ბიბლიოთეკა-მუზეუმი ჯერ-ჯერობით დარჩეს ისევ წ.-კ. საზოგადოების ხელში და არ გადასცეს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას¹.

საკითხი წ.-კ. საზოგადოების წიგნთსაცავ-მუზეუმის საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებისათვის გადაცემის შესახებ დაისვა გადასაწყვეტად აგრეთვე საზოგადოების წევრთა წლიურ კრებაზე 1908 წ. 12 ოქტომბერს. აქ ექ. თაყაიშვილი თავგამოდებით იცავდა თავის შეხედულებას ამ საკითხის შესახებ. „საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას მოეპოება იმდენი ძალა და ღონე, რომ გაუძღვეს ბიბლიოთეკა-მუზეუმს. თუ არ გადასცემთ, ყოველ შემთხვევაში ის მაინც დაადგინეთ, რომ ბიბლიოთეკა-მუზეუმის გამგებლობა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ხელში იყოს.

ი. გოგებაშვილმა გააცხადა: ბიბლიოთეკა-მუზეუმის სხვისთვის გადაცემა არ არის მიზანშეწონილი. ეს ვნებას მიაყენებს საზოგადოების პრესტიჟს.

დიდი კამათის შემდეგ კრებამ დაადგინა: ბიბლიოთეკა-მუზეუმი დარჩეს ისევ წ.-კ. საზოგადოების ხელში.

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 2042, ფ. 18, 19.

წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის სხდომაზე 1910 წლის 7 ივნისს გამგეობის მდივანმა დაე. კარიჭაშვიტმა წამოაყენა სცადა დაეყენებინა ეს საკითხი: „უადგილობის მუზეუმის მუზეუმო ნივთები, სხვადასხვა პირების მიერ შემოწირული, შესანახად საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას გადაეცეს, ვიდრე ბინა მოიძებნებოდესო“, მაგრამ გამგეობამ შეუძლებლად სცნო სამუზეუმო ნივთების სხვა საზოგადოებისათვის გადაცემა¹.

წ.-კ. საზოგადოება მუდამ იმის ზრუნვაში იყო, რომ როგორმე წიგნთსაცავ-მუზეუმისათვის შესაფერი ბინა მოეპოებინა, სადაც ეს ძვირფასი განძი დაცული იქნებოდა ხანძრის და გაძარცვის საფრთხისაგან.

ჯერ კიდევ 90-იანი წლების ნახევარში გამგეობამ არქიტექტორ შტერნს შეადგენინა მომავალი მუზეუმის შენობის გეგმა, რომლის მიხედვით აგებული სახლი 100.000 მან. დაჯდებაო, — აღნიშნულია 1909 წელს საერთო კრებისათვის წარდგენილ მოხსენებაში მუზეუმის შესახებ. შემდეგ ზუბალაშვილს სთხოვეს სასტუმრო „ლონდონის“ მახლობლად მიწის შეძენა და სახლის აგება, მაგრამ აქედან არაფერი გამოვიდა. დაარსდა სამუზეუმო ფონდი. არქიტ. ტატიშჩევმა შეადგინა მუზეუმის შენობის გეგმა, რომელიც 25.000 მან. დაჯდებაოდა. სამუზეუმო ფონდმა 10.000 მან. მიაღწია და შეჩერდა. მუზეუმის შენობის აშენებაზე ლაპარაკიც შეწყდა უკანასკნელ ხანამდე. ახალმა კომისიამ ვერც ადგილი გამოძებნა, ვერც ფული². აზრი გამოითქვა ილია ჭავჭავაძისეულის სახლის მუზეუმად გადაკეთების შესახებ. გამგეობის უმრავლესობამ ეს აზრი გაიზიარა. მიენდო არქიტექტორ ს. კლდიაშვილს შეედგინა სათანადო პროექტი 8.000 მან. ფარგლებში. საჭირო გახდა 10.000 მან. ეს პროექტი განიხილეს ინჟ. ქურდიანმა და მაპრაძემ. ილიას მხოლოდ ორი ახალი ოთახი უნდა დარჩენილიყო, ძველი სახლი კი უნდა დანგრეულიყო. სულ

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 3031, ფ. 84.

² ეს კომისია არჩეულ იქნა გამგეობის სხდომაზე 1908 წლის 29 მაისს. მასში შედიოდნენ: ფილ. გოგიჩაიშვილი, დაე. კარიჭაშვილი, იაკობ ღულაძე, ალ. ყიფშიძე, ბ. სურგულაძე (სცია, ფ. 481, საქ. № 2046, ფ. 79).

ერთდროულად საჭირო შეიქნა 16.416 მან. და ყოველწლიურად 2.000 მ. მუზეუმის მოვლა-პატრონობისათვის. მუზეუმის განკარგულებაში კი სულ 11.607 მან. და 33 კ. იყო.

იაკობ გოგებაშვილს 1909 წლის 11 დეკემბრის სხდომაზე შეაქვს წერილობითი განცხადება, რომ ის წინააღმდეგია ილიას სახლის გადაკეთებისა და იქ ბიბლიოთეკა-მუზეუმის მოთავსებისა, რადგან ილიას სახლის გადაკეთება სამჯერ 12.000 მანეთი დაჯდება. ეს სახლი შორს არის, სახიფათოა ხანძრის მხრივ და სხვ. სჯობს სპეციალური სახლი აშენდეს, მანამდე კი ძველ სადგომში დარჩეს¹.

მართალია, 1907 წლამდე წ.-კ. საზოგადოების გამგეობა ადგენდა პროექტებს მუზეუმის შენობის შესახებ, მაგრამ მას ძველი დებულებით უძრავი ქონების შეძენის უფლება არ ჰქონდა. 1907 წელს გამგეობამ მოახერხა ახალი წესდების დამტკიცება, რომლითაც წ.-კ. საზოგადოებას უძრავი ქონების შეძენის უფლება ეძლეოდა. ეს მეტად მნიშვნელოვანი და აუცილებელი ცვლილება იყო წესდებაში, გამოწვეული ილია ჭავჭავაძის ანდერძის შედეგად. ამ ცვლილების გარეშე წ.-კ. საზოგადოებას უარი უნდა ეთქვა მრავალ უძრავ ქონებაზე, რომელიც მას სხვადასხვა ქველმოქმედებმა უანდერძეს: ნიკოლოზ ბერიძემ, დავ. სარაჯიშვილმა, ოლა ჭავჭავაძემ, ალ. ხახანაშვილმა, იაკობ გოგებაშვილმა, აკ. წერეთელმა და სხვებმა.

1909 წლის 20 დეკემბრის საერთო კრებამ უარყო წინადადება მუზეუმის ილიასეულ სახლში გადატანის შესახებ და დაადგინა: აშენდეს მუზეუმის სპეციალური შენობა, და სამუზეუმო თანხას შეუერთდეს ფონდები: ილიასი, რაფ. ერისთავის, სასტამბო და ძველი წიგნების შესაძენი ფონდები.

1910 წლის მაისში წ.-კ. საზოგადოების კანცელარიიდან სამუზეუმო ნივთები ყუთებით გადატანილ იქნა ქართული გიმნაზიის შენობაში. ქართული გიმნაზიის სამზრუნველო კომიტეტმა 1911 წლის 21 ნოემბრის დადგენილებით დროებით დაუთმო წ.-კ. საზოგადოებასა და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას შენობის ნაწილი მუზეუმისა და წიგნთსაცავის მოსათავსებლად.

¹ სცია ფ. 481, საქ. № 6599, ფ. 22.

წ.-კ. საზოგადოების მუზეუმი და წიგნთსაცავი რომ სველ ბინაში — თავადაზნაურობის ქარვასლაში — დაარსდა. მისი სახეებით განადგურდებოდა იმ ხანძრის შედეგად, რომელიც აღნიშნულ შენობაში — ქართულ თეატრში გაჩნდა 1914 წლის სექტემბრის 25-ს და იმსხვერპლა ქართული თეატრის შენობა (ახლა გრიბოედოვის სახელობის თეატრი) და წ.-კ. საზოგადოების სადგომი წიგნების მალაზიითა და საწყობითურთ.

მიუხედავად იმისა, რომ წ.-კ. საზოგადოებამ წიგნთსაცავ-მუზეუმი დროებით ქართული გიმნაზიის შენობის ორ ოთახში მოათავსა, მას მისთვის მუდმივი ბინის შექმნაზე ხელი არ აუღია.

1911 წლის აპრილში საერთო კრებისათვის წარდგენილ მოხსენებაში გამგეობა აღნიშნავდა, რომ ადგილი მუზეუმი-სათვის, ჯერ შერჩეული არ არისო. პ. ი. თუმანიშვილს ქართული გიმნაზიის მახლობლად შეუწირავს ეთნოგრაფიულ საზოგადოებისათვის ერთი დესიატინა მიწა 28.800 მან. ღირებული, რომლის ვალს, 12.000 მანეთის გადახდას, თვით შემომწირავი ჰპირდება, მაგრამ იქ მუზეუმის აგება სიშორის გამო მოუხერხებელია, ხოლო სახლის აგება ნაკისრი აქვს დაე. ზაქ. სარაჯიშვილს და ხარჯთაღრიცხვაც უკვე შედგენილიაო.

1911 წ. დ. ზ. სარაჯიშვილმა წ.-კ. საზოგადოებას უანდერძა საკმაო თანხა მუზეუმის შესაძენად. 1912 წელს საზოგადოებამ „ფიქრის გორაზე“ შეიძინა 4.656,75 საქ. მიწა მუზეუმის ასაგებად 60.000 მანეთად. მაგრამ სამუზეუმო შენობის დაწყება დაგვიანდა, რადგან დ. სარაჯიშვილის ანდერძით უძრავი ქონების რეალიზაციის შედეგად უნდა გადადებულიყო სამუზეუმო თანხა, უძრავი ქონების რეალიზაცია დაგვიანდა, იმპერიალისტური ომი დაიწყო და შენობის დაწყებაც შეუძლებელი გახდა. 1914 წლის 28 ოქტომბრის სხდომაზე გამგეობამ დაადგინა: „ფიქრის გორაზე“ მუზეუმის ასაგებად შეძენილი ადგილი იჯარით გაიცესო“. მაგრამ გართულებული მდგომარეობის გამო მოიჯარადრემ პირობაზე ხელი არ მოაწერა. ქართული მუზეუმისათვის შენობა ვეღარ აშენდა.

დავით კარიჭაშვილმა დაუფასებელი ამაგი დასდო წ.-კ.

საზოგადოების მუზეუმს და წიგნთსაცავსაც. 1912 წ. ოქტომბერში გამგეობამ მას მიანდო უსასყიდლოდ ემუშავებინა რიგში მოეყვანა წიგნთსაცავ-მუზეუმი. ერთი წლის შემდეგ მან მოახსენა გამგეობას: 1913 წლის ნოემბრის პირველ შესართულდა ერთი წელიწადი, რაც საზოგადოების წიგნთსაცავი და მუზეუმი ჩამაბარეს. საჭირო იყო მისი წესრიგში მოყვანა. წიგნთსაცავს ჰქონდა კატალოგი, მაგრამ შიგ ჩაუწერავი ყოფილა სამი ბიბლიოთეკა: პროფ. პეტრიაშვილის, ექ. მრეველაშვილის და ენევის სტუდენტებისა. სამუზეუმო ნივთებს სულ არ ჰქონია კატალოგი.

ნუმიზმატიკური კოლექცია, სრულიად გაურჩეველი მანამდე, გავარჩიეთ და აღვუთხსეთ 1913 წლის პირველ ნოემბრისათვის. მუზეუმს ჰქონდა 5.185 ც. ფული. ამათში მართო ქართული ფულია 1478 ც., რუსული და რუსულ-პოლონური—379 ც. რომაულ-ბიზანტიური—851 ც. აზიურ სახელმწიფოთა—2.293 ც. და ევროპის სახელმწიფოთა—183 ც. ქართული ფული თითქმის ყოველნაირია, დავით აღმაშენებლიდან დაწყებული. აღვნიშნე და გავარჩიე სურათები, რომელთა რიცხვი არის 2649 ც. (ხელით ნახატი, გრაფიურები და ფოტოგრაფიული), მებარა ილ. ჭავჭავაძის კაბინეტი, რომელიც ავწერე: არ აღმოჩნდა ორი ხელნაწერი, 25 ქართული ნაბეჭდი წიგნი და 40 რუსული. სამუზეუმო ნივთებში არ აღმოჩნდა გარდა 8 ოქროს ფულისა, ერთი ოქროს საბურნუთე. თებერვლიდან პირველ ნოემბრამდე ბიბლიოთეკაში მოსულა 439 კაცი, რომელთაც 836 წიგნით უსარგებლიათ.

1904 წელს წ.-კ. საზოგადოებამ გამოსცა დავით კარიჭაშვილის მიერ შედგენილი ამავე წიგნთსაცავის კატალოგი, რომელშიც 3875 ერთეულია აღნიშნული. დავით კარიჭაშვილმა ამავე წიგნთსაცავის დამატებითი კატალოგი დაბეჭდა 1911 წელს.

1953 წელს საქ. სსრ შსს საარქივო სამმართველომ გამოსცა ამავე არქივში მოთავსებული წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ფონდის აღწერილობა პროფ. შ. ჩხეტიასა და ა. იოვიძის რედაქტორობით.

9. წერა-კითხვის საზოგადოებების გამომცემლობა, წიგნის მაღაზია, წიგნების გავრცელება.

წერა-კითხვის საზოგადოებების გამომცემლობის შეადგენდა წიგნების გამომცემლობის კუთრებით მხატვრული შინაარსის წიგნების გამოცემა და გავრცელება. 1880 წელს საზოგადოებამ გამოცემა ორი წიგნი. 1913 წლამდე

მან სულ 108 წიგნი გამოსცა. 1908 წელს გამგეობამ 15 წიგნი გამოსცა, უმთავრესად ილიას, აკაკისა და ი. გოგებაშვილის ნაწერები. წ.-კ. საზოგადოება თავიდანვე სცემდა ი. გოგებაშვილის „დედაენასა“ და „რუსკოე სლოვოს“, რაც გამგეობას საგრძნობ შემოსავალს აძლევდა.

1915 წელს გამგეობის საგამომცემლო სექციამ 8 მხატვრული და მეცნიერულ-პოპულარული წიგნი გამოსცა.

1913 წელს გამგეობამ გამოსცა დავ. კარიჭაშვილის რედაქციით ალ. ხახანაშვილის „ქართული სიტყვიერების ისტორია XIX ს-ში“ და მისივე „ქართული სიტყვიერების ისტორია უძველესი დროიდან XVIII ს. გასვლამდე“. წიგნების გამოცემის საქმე გაძნელდა ომის დაწყების შემდეგ, როდესაც გაძვირდა ან სრულებით გაქრა საბეჭდი ქაღალდი. 1912 წლიდან წიგნების გამოცემაზე მეთვალყურეობა დაწესდა. მეთვალყურედ არჩეულ იქნა ლ. ბოცვაძე.

3. სურგულაძის წინადადებით 1908 წლის 16 ივლისის სხდომაზე გამგეობამ დაადგინა: შესყიდული იქნას ივ. ჯავახიშვილის ქართული ერის ისტორიის I და II წიგნი და მიეცეს მას 100 მან. ჰონორარის სახით, შეეკრას პირობით ივ. ჯავახიშვილს III და IV ნაწილის შესყიდვის შესახებ.

1915 წლის 18 აგვისტოს ივ. ჯავახიშვილს, თანახმად პირობისა, წარმოუდგენია „ქართველი ერის ისტორია“, შემოკლებული კურსი უძველეს დროიდან. ჰონორარის ანგარიშში მალევე გამოცემული ჰქონია 100 მ. წიგნი სასკოლო სექციას გადაეცა სარეცენზიოდ. გრიგოლ ნათაძის რეცენზიის თანახმად გამგეობას ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის შემოკლებული ისტორიის“, როგორც სახელმძღვანელო წიგნის გამოცემა, უარუყვია, და დაუდგენია „ეთხოვოს ჯავახიშვილს ქართველი ერის ისტორიის მეორედ გამოცემაო“; აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ

დ. კარიჭაშვილი, გრ. რეზილაძე, ნინო ნაკაშიძე და სხვ. მწიგნობრობის შვილი არ იზიარებენ გამგეობის დადგენილებას შიგნითა და გარეშით შვილის წიგნის შესახებ და შესაძლებლად სცნობენ მის გამოცემას წარმოდგენილი სახით.

1888 წელს წ.-კ. საზოგადოებამ წიგნის მალაზია გახსნა, სადაც იყიდებოდა როგორც საზოგადოების გამოცემანი, აგრეთვე საკომისიოდ მიღებული წიგნები. მალაზია მნიშვნელოვან მოგებას აძლევდა გამგეობას.

1908 წლის 12 ოქტომბერს კამათი გაიმართა წ.-კ. საზოგადოების მალაზიის გარშემო იმის შესახებ, თუ როგორი წიგნები უნდა იყიდებოდეს წ.-კ. მალაზიაში.

ამ კამათში მართალნი იყვნენ ისინი, რომელნიც ამტკიცებდნენ, რომ წ.-კ. მალაზიაში მალალი შინაარსის წიგნები უნდა ყოფილიყო გასაყიდად, ხოლო ძნელი ის იყო, თუ ვის რომელი წიგნი მიაჩნდა ხალხისათვის სასარგებლო წიგნად.

რევიზიამ აღმოაჩინა, რომ წ.-კ. საზოგადოების მალაზიას 1909 წლის პირველ იანვრისათვის აკლდა 4.611 მან. 75 კაპიკად ღირებული წიგნები და რვეულები. შემდეგ ამ დანაკლისს მიემატა ნისიად გაცემული და ფასდადებით გაგზავნილი წიგნების საფასური; სულ მალაზიის დანაკლისი უდრიდა 6.429 მან. 63 კაპ.¹

რამდენიმე წლის შემდეგ მეორე უბედურება ეწვია წ.-კ. საზოგადოების წიგნის მალაზიას. მალაზია მოთავსებული იყო სასახლის ქუჩაზე, ეზოში, ქართული თეატრის პირდაპირ. 1914 წლის 25 სექტემბერს თეატრში დიდი ხანძარი გაჩნდა, რომელიც მალე წ.-კ. მალაზიასაც მოედო და იქვე მოთავსებულ ვ. ყიფიანის მკაზმავ სახელოსნოსაც. სულ მალაზიაში, საწყობში და სახელოსნოში 35.688 მ. 16 კ. წიგნი და სხვა ნივთი ეწყო. აქედან დაიწვა წ.-კ. საზოგადოების კუთვნილი და საკომისიოდ მიღებული (რაც გამგეობამ მეპატრონეებს აუნაზღაურა) 24.388 მ. 86 კ. ქონება².

ჩვენ ზევით აღნიშნული გვეჩონდა, რომ ქართული წიგნიძნელად აღწევდა საქართველოს მივარდნილ კუთხეებს. საჭი-

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 6599, ფ. 41—42.

² წ.-კ. საზ-ის 1914 წ. ანგარიში, გვ. 254—255.

რო იყო წიგნის მიტანა მკითხველამდე და მისი მარკეტინგული
 ამ საქმეს აღრე ჰყავდა თავისი ენთუზიაზისტები; მათში ერთ
 დროს გამოირჩეოდა ზაქარია ჭიჭინაძე. ამ პერიოდში, რო-
 გორც ჩანს, ამ საქმისათვის იღწოდა იასონ კერესელიძე. 1913
 წელს 28 ნოემბერს გამგეობამ მოისმინა მისი ანგარიში. ქართ-
 ველ მაჰმადიანთა შორის მას უფასოდ დაურიგებია 1036 ც.
 წიგნი — ნაყიდი და ნაჩუქარი. მას მოუვლია 115 დაბა-
 ქალაქი და გაუვრცელებია სულ 3.522 ც. წიგნი, უმთავრესად
 ჩვენი მწერლების საუკეთესო ნაწარმოები. „ახალი კლუბი-
 დან“ მიღებულ 300 მანეთიდან სექტემბრის გასულს დარჩენია
 51 მ. 03 კ. ი. კერესელიძე საკუთარი ინიციატივით ეწეოდა
 ამ საქმეს წ-კითხვის საზოგადოების კონტროლის ქვეშ.

1909 წლის 25 ივნისს გამგეობამ მოისმინა ი. გოგებაშვი-
 ლის წერილობითი თხოვნა გაეგზავნათ მისი საფასით ოსმალე-
 თის ქართველებისათვის 500 ც. „დედაენა“ I ნაწ., რაც გამ-
 გეობამ შეასრულა. 1916 წლის 24 ნოემბერს გამგეობამ
 დაადგინა: ეთხოვოს სასკოლო სექციას ამ წლის განმავლობა-
 ში შეასწოროს ი. გოგებაშვილის ყველა სახელმძღვანელო.
 მთავარი ყურადღება მიექცეს „დედაენას“ I და II ნაწილს.
 აგრეთვე შესწორდეს და გამოიცეს „რუსკოე სლოვოს“
 II ნაწილი.

1911 წლის 21—24 აპრილს საზოგადო კრებამ მოისმინა
 გამგეობის მოხსენება ლექსიკონების შედგენისა და გამოცემის
 აუცილებლობის შესახებ. 15 კაცისაგან შემდგარმა კომისიამ
 საჭიროდ სცნო ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონის შე-
 დგენა და გამოცემა 2.000 ცალად, 1.500 გვერდის მოცულო-
 ბით, ჩუბინაშვილის ლექსიკონის ფორმატის. გამოცემა დაჯდე-
 ბა 10.000 მანეთამდე: ფული უნდა ვისესხოთ, რედაქტორი
 უნდა გამოვყოთო. ლექსიკონის შესახებ სხვადასხვა აზრი გა-
 მოითქვა; ყველანი საჭიროდ და დროულად სცნობდნენ მის
 შედგენას და გამოცემას. ამ საკითხთან დაკავშირებით აკაკი
 წერეთელმა სთქვა: ქართული ენა დაცულია მდაბიო ხალხში,
 იქ არის ენის სალარო. ბევრი სიტყვაა შემონახული ხალხში,
 რომელიც ჩვენ არ ვიცით. კაბინეტში მოგონილ ქართულ
 სიტყვებს ყოველთვის სჯობია ის ბუნებრივი ქართული სიტყვე-

ში, რაც ხალხში მოიძებნება. ამიტომ საჭიროა ზეპირსიტყვიანობის შეკრება, რომელიც აგვაცილებს თავიდან კაბინეტში მყოფ გონილს უხერხულ სიტყვებს. ზეპირსიტყვიანობის შეკრება იქნება პირველი ნაბიჯი, გადადგმული ლექსიკონის შედგენისაკენ“.

სამენეულ ლექსიკონის შედგენა (ქართულ-რუსულ-ფრანგული) შეჩერდა საჭირო თანხის უქონლობის გამო. ზუბალაშვილის მიერ შემოწირული 3.000 მან. საკმაო არ აღმოჩნდა.

1915 წლის დასაწყისის გამგეობამ გადაჭრით დასვა საკითხი ლექსიკონების შედგენა-გამოცემის შესახებ და ეს საქმე მიანდო დავ. კარიჭაშვილს.

დ. კარიჭაშვილი ენერგიულად და მონდომებით შეუდგა დაკისრებულ მოვალეობას; 1915 წლის 12 მაისს დ. კარიჭაშვილი მოხსენებას უდგენს გამგეობას ლექსიკონების შედგენის მდგომარეობის შესახებ, აღნიშნავს მის სიძნელეს და სირთულეს, ჰპირდება მოასწოროს ეს დადგენილ ვადებში — 2 წლისა და 9 თვის განმავლობაში: რუსულ-ქართული — 1916 წლის 1 აგვისტოსათვის, ქართულ-რუსულ-ფრანგული — 1917 წლის 1 ოქტომბრისათვის; და ფრანგულ-ქართული — 1918 წლის პირველ იანვრისათვის.

10. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ღონისძიებანი ცნობილ მოღვაწეთა ხსოვნის აღსანიშნავად

წერა-კითხვის საზოგადოება, როგორც საქართველოს ერთადერთი ეროვნული ორგანიზაცია, კისრულობდა ეხელმძღვანელა ქართველი ხალხისათვის ეროვნული მნიშვნელობის მოვლენათა აღსანიშნავ საქმეებისათვის. ასე, მაგალითად,

დიმიტრი ყიფიანის ვერაგულმა მკვლევლობამ სტავროპოლში მთელი ქართველი საზოგადოება აღაშფოთა და მისი დაკრძალვა თბილისში 1887 წლის ნოემბერში მეფის მთავრობის საწინააღმდეგო დემონსტრაციად გადაიქცა, რაც, სხვათაშორის იმით გამოიხატა, რომ მთავრობის განზრახვა, რათა პროცესიას ყოფ. გოლოვინის პროსპექტზე არ გაეგლო, დემონსტრატებმა ილია ჭავჭავაძისა და ალექსანდრე ებისკოპო-

სის (ოქროპირიძის) ხელმძღვანელობით გაარღვიეს კონსტანტინე პოლიციელთა „კორდონი“ და პროცესია დაიძრა გოლოვინისა და სასახლის ქუჩაზე გავლით შთაწმინდისაკენ¹. დიმიტრი ყიფიანის გადასახლება, მისმა მკვლელობამ და ამის გარშემო წამოჭრილმა ამბებმა დიდად შეუწყო ხელი ქართველ ხალხში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი იდეების გავრცელებას. მაგ., 1888 წლის 8 ივლისს ქუთაისის საგუბერნიო ქანდარმთა სამმართველოში აღიძრა საქმე ქუთაისის ქართული სკოლის ყოფ. მოწაფის 16 წლის ვარლამ ლოლუას წინააღმდეგ; რომელსაც გაჩხრეკის დროს ქანდარმერიამ მას ბინაში აღმოუჩინა არალეგალური ლიტერატურა დ. ყიფიანის ხსოვნისადმი მიძღვნილი. ქანდარმთა სამმართველოს მიერ აღმოჩენილ ამ არალეგალურ ლიტერატურიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორი გამოხმაურება ჰპოვა ქართველ საზოგადოებასა და მოსწავლე-ახალგაზრდობაში დ. ყიფიანის მკვლელობის ამბავმა. გამოძიებას გამოუტრეკვევია, რომ ვარლ. ლოლუა მარტო არ ყოფილა, რომ მასთან თავს იყრიდნენ ქუთაისის გიმნაზიის მოწაფენი — პრ. ჩხენკელი, ლ. ჩარკვიანი, ნ. მდივანი, კიტა აბაშიძე, კლ. თოფურაძე და სხვ., რომელნიც გიმნაზიაში სცემდნენ ხელნაწერ ჟურნალს „განთიადს“ და რომლისთვისაც მასალას ლოლუას ბინაზე ამზადებდნენ. ვ. ლოლუა ამ სააგიტაციო ლექსებს და წერილებს მეზობლებსაც უკითხავდა.

განჯიდან 1893 წლის აპრილში ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის ჩამოსვენება და მისი დიდუბეში დაკრძალვა ქართველი ხალხის ეროვნული გლოვის დღედ გადაიქცა. წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ პოეტის საფლავის მოსაძებნად და ცხედრის ჩამოსასვენებლად განჯაში ალ. ჭყონია და გიორგი იოსელიანი მიავლინა, რომლებმაც გამგეობას წარმოუდგინეს პოეტის ტანსაცმელისაგან გადარჩენილი რელიქვიები.

1895 წელს აღინიშნა კრწანისის ბრძოლის ასი წლისთავი და ამავე წლის ოქტომბერში გადახდილი იქნა ცნობილი პოეტის რაფიელ ერისთავის მოღვაწეობის 50 წლის იუბილე. ამ ამბებს მთელი საქართველო ეხმაურებოდა, რაც ქართველი ხალხის გათვითცნობიერებას უწყობდა ხელს.

¹ ამის შესახებ იხ. ს. ხუნდაძე — დიმიტრი ყიფიანი, თბ. 1936 წ., 33. 259—261.

ამ ეროვნული გამოფხიზლების შედეგი იყო ის დიდი გომოსვლა, რომელიც თბილისის სემინარიის მოწაფეთა მოაწყვეს 1893—94 წლებში და რომლის იდეური ხელმძღვანელი ილია ჭავჭავაძე იყო. 1894 წლის პირველი მაისის თარიღით უნდარმთა სამმართველო მოახსენებდა პოლიციის დეპარტამენტს სემინარიის მოწაფეთა ამ გამოსვლასთან დაკავშირებით ილია ჭავჭავაძის შესახებ: „7 მარტს მე მოვახსენებდით, რომ სემინარიის ამბოხებაში არა მცირედი წილი უძღვის თბილისის სათავადაზნაურო სასწავლებლის მასწავლებელთა აგენტების საშუალებით ახლად შეგროვილი ცნობები, რომელნიც ღირსია ნდობისა, ადასტურებენ, რომ დასახელებული სკოლის მასწავლებელთა გავლენა არ განისაზღვრება მარტო სემინარიით, არამედ ეს ხელმძღვანელნი ღებულობენ მონაწილეობას უფრო ფართო ქართულ ეროვნულ მოძრაობაში.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ მთავარი ხელმძღვანელი იმ მიმართულებისა, რომლის მიზანიცაა ეროვნული მოძრაობის გაღვივება, არის თავ. ილია ჭავჭავაძე, თბილისის სათავადაზნაურო ბანკის გამგეობის თავმჯდომარე... თავ. ილია ჭავჭავაძე არის თვალსაჩინო ჭკუის და მდგომარეობის პატრონი, დიდი ავტორიტეტის მქონე ქართველებში საერთოდ, და თავისუფლად მოაზროვნეთა შორის განსაკუთრებით. დადის ხმები, რომ მასთან დროდადრო იმართება საიდუმლო კრებები, სადაც არკვევენ სხვადასხვა საზოგადო ხასიათის სოციალურ საკითხებს. უეჭველია, არსებობენ სხვა მეორეხარისხოვანი პიროვნებებიც, რომელნიც ცდილობენ ააღელვონ ახალგაზრდობა და შეათვისებინონ თავისი სეპარატიული აზრი. მათი აღმოჩენა ჩემთვის ჯერჯერობით შეუძლებელია...“¹.

ყველა ამასთან დაკავშირებით, რასაკვირველია, მთავრობამ ნება არ დართო ქართველ საზოგადოებას აღენიშნა ილია ჭავჭავაძის სალიტერატურო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ორმოცი წლისთავი, რომლის მოწყობა განზრახული იყო 1898 წელს.

ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოება, როგორც გამოხატველი მთელი ქართველი ხალხის მისწრაფებისა სათანა-

¹ „რევოლუციის მატანიე“, 1925 წ. № 1, გვ. 89—90.

დო პატივისცემით აღნიშნავდა ყველა ქართველის ხსოვნას, ვისაც თავისი წვლილი შექმნდა ქართველი ხალხის კულტურულ დღეობაში, მის კულტურულ საგანძურში. ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხვედაძე, პროფ. ალ. ხახანაშვილი, დავ. სარაჯიშვილი, ნ. ლოლობერიძე, ვაჟა-ფშაველა, ნ. ლომოური, ირ. ვედოშვილი და სხვანი სათანადო პატივისცემით დაკრძალა ქართველმა ხალხმა წ.-კ. საზოგადოების ხელმძღვანელობით, მაგრამ განსაკუთრებული მზრუნველობა მან ილიასა და აკაკის ხსოვნის მიმართ გამოავლინა.

ა. წერა-კითხვის საზოგადოების ზრუნვა ილია ჭავჭავაძის სახელის უკვდავსაყოფად

წერა-კითხვის საზოგადოებამ იკისრა ქართველი ხალხის მტრების მიერ ვერაგულად მოკლული ქართველი ხალხის სასახელო შვილის, წ.-კ. საზოგადოების ერთ-ერთი დამაარსებლისა და მისი საპატიო

წევრისა და თავმჯდომარის სახელის უკვდავსაყოფად სათანადო ზომები მიეღო. 1907 წლის 9 სექტემბერს ილიას ცხედარი რომ მთაწმინდას მიაბარეს, საღამოს, დაკრძალვაზე ჩამოსული დელეგატები და თბილისის საზოგადოებათა წარმომადგენლები გ. ზდანოვიჩის თავმჯდომარეობით შეიკრიბნენ; ზოგმა მათგანმა ის აზრი გამოთქვა, რომ ილია ჭავჭავაძის ძეგლი ერევნის (ეხლანდელი ლენინის) მოედანზე დაედგათ, მაგრამ საბოლოოდ ეს აზრი უარყოფილ იქნა, რადგან საექვო იყო, რომ მთავრობა ამის ნებას არ დართავდა, და არც ისეთი დიდი თანხის შეგროვება იყო მოსალოდნელი, რაც ასეთი ძეგლის დამზადებას დასჭირდებოდა. ამავე სხდომაზე დადგენილ იქნა: შედგეს ილია ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნული ფონდი ქართული ლიტერატურის გამოსაცემად და სწავლავანათლებლის გასაგრცელებლად. ამ საქმეების ხელმძღვანელობა წ.-კ. საზოგადოებას მიანდევს. წ.-კ. საზოგადოებაში შემოვიდა იაკობ ნიკოლაძის წინადადება, რომ ის დაამზადებდა ილიას ძეგლს — „მწუხარე დედა ილიას ბიუსტის წინ“. შედგაკომისია გამგეობის წევრებისა და სპეციალისტებისაგან, რომელშიც შედიოდნენ: გ. გაბაშვილი, მ. ფრანკე, ბ. ფოგელი, ი. შშერლინგი, ეგ. თათეოსიანი, მ. თოიძე, ს. კლდიაშვილი,

გ. გრინევსკი, ალ. მრევლიშვილი. 1908 წლის 28 თებერვლის
კომისიამ გასინჯა ძეგლის მოდელი და საჭიროდ დაინახა პოე-
ტის ბიუსტის მოხსნა, ხოლო მტირალი ქალის ქანდაკების
შეღობა სიმბოლურად საქართველოს გამოხატავდა, მტირალს
საყვარელ პოეტზე, იდეურად და შესრულების მხრივ მოიწო-
ნა ერთხმად. ერთდროულად მიმდინარეობდა ძეგლისათვის სა-
ჭირო თანხის შეგროვება. 1908 წლის 31 აგვისტოსათვის ილიას
სახელობის ფონდი 10.818 მ. 79 კ. უდრიდა, მაგრამ ეს თანხა
ხელუხლებლად უნდა დარჩენილიყო და მისი სარგებელი სა-
გურამოში ილიას სახელობის სკოლის დაარსებას და ილიას ნა-
წერების გამოცემას უნდა მოხმარებოდა.

ილიას ძეგლის დამზადება და პარიზიდან ჩამოტანა გაჭი-
ნურდა.

1910 წლის 5 სექტემბერს ძეგლი უკვე ბათომში იყო მო-
ტანილი. ერთდროულად ინჟ. მამრადის ხელმძღვანელობით
ილიას საფლავზე მზადდებოდა პოეტის ძეგლის არქიტექტუ-
რული ნაწილი. ძეგლის დამზადება მთლიანად 12.482 მ. და
84 კ. დაჯდა, რაც ქართულმა დაწესებულებებმა და კერძო პი-
რებმა გაიღეს; ამ თანხის საგრძნობი ნაწილი კი მოსახლეობა-
ში მოგროვდა.

1912 წლის 14 ივნისს კომისიამ დაათვალიერა ქანდაკი,
რომელიც ქართული გიმნაზიის შენობაში ინახებოდა და ძეგ-
ლის არქიტექტურული ნაწილი, რომელიც პოეტის საფლავზე
იყო გამზადებული. კომისიის თითქმის ყველა წევრმა დაიწუნა
ერთიცა და მეორეც. მხატვარმა ოსკარ შმერლინგმა განაცხა-
და: „Все нужно уничтожить и дело начать сначала“.

არქიტექტორმა კალგინმა თქვა: „Статуя производит впечат-
ление чугуноватости, но ничего особенно скверного
не представляет“, საერთოდ დამაკმაყოფილებელია და მი-
სი დადგმა შეიძლებაო.

ივანე ჯავახიშვილმა სთქვა: памятник не так уж безгра-
мотен, чтобы нельзя было ставить“.

ქანდაკება არ მოუწონებიათ აგრეთვე კომისიის სხვა წევ-
რებსაც — გაბაშვილს, ქურდიანს, გელეიშვილს, გრინევსკის.
ბოლოს კომისიამ დაადგინა: „აღიარებულ იქნას პროექტის
შესრულება დამაკმაყოფილებლად და მისი დადგმა შესაძლებ-“

ლად. მაგრამ კომისია იმედოვნებს, რომ შემდეგში ქართველი საზოგადოება თვით ქალაქ-თბილისში შესაფერის პარტიის წევრ ილია ჭავჭავაძის სახელისათვის უფრო შესაფერის ძეგლს დაუდგამს ილიას“. კომისიის ეს ვარაუდი და ქართველი ხალხის ოცნება—ეხილა თავისი სახელოვანი შვილის ძეგლი თბილისში შესაფერ ადგილზე — აღსრულდა მხოლოდ საბჭოთა წყობილების პირობებში, როდესაც პარტიისა და მთავრობის დადგენილებით რუსთაველის პროსპექტზე დაიდგა ილია ჭავჭავაძისა და მისი ღირსეული თანამებრძოლის აკაკი წერეთლის ძეგლი.

ილიას საფლავზე ძეგლის გახსნა 1913 წლის 5 მაისს იქნა დანიშნული. აქ შესაფერი სიტყვები წარმოსთქვეს აკაკიმ, ქალაქ თბილისის თვითმმართველობის წარმომადგენელმა გ. ყურულმა და გაზ. „მშაყის“ რედაქტორმა ა. ქალანთარმა. ბოლოს მგრძნობიარე სიტყვა წარმოთქვა ცნობილმა ბელეტრისტმა დავით კლდიაშვილმა. რომელმაც შემდეგი სიტყვებით მიმართა პოეტს: „... როცა შენი ძვირფასი სამშობლოს ბეჩავი მღვდმარეობით დამწუხრებული ეკითხებოდი მას: „მამულო საყვარელო, შენ როსდა აყვავდებიო?“ რას წარმოიდგენდი, რომ შენი მამულის ასაყვავებლად, თურმე, შენ უნდა შეწირულიყავი მსხვერპლად, და კიდევ შეგიწირა მამულმა... შენი უცნაური სიკვდილით შეძრწუნებული ქართველი, გონს მოსული, გამოფხიზლებული, ასაყვავებლადაა გამზადებული და იგი კიდევ აყვავდება და იმ ბედნიერ დღეს ქართველობა მოვა შენთან, მოგახარებს შენი საყვარელი მამულის აყვავებას“¹.

27 ოქტომბერს, ილიას დაბადების დღის აღსანიშნავად მთელს საქართველოს დაბა-ქალაქებში ყოველწლიურად იმართებოდა ილიას საღამოები.

ილიას ნაწერების სრული გამოცემა იკისრა მ. გედევანიშვილმა (გამოვიდა მხოლოდ I ტ. 1914 წ.), ხოლო მხატვრული ნაწარმოების სახალხო გამოცემა წ.-კ. საზოგადოებამ (გამოვიდა ოცი წიგნი სერიებად, ავტორის მოკლე ბიოგრაფიით). ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოების სრული გამოცემა—აკადემიური და მასობრივი და მისი შესწავლა საბჭოთა ეპოქაში ხორციელდება.

¹ „სახალხო გაზეთი“ 1913 წ. № 888.

წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის სხდომაზე ალექსი მირიანაშვილის წინადადებით მიღებული იქნა ზომები ილიას და ტანსაცმლის დასაცავად.

1914 წ. ილიას მახლობლებმა კ. აფხაზმა და ელის. საგინაშვილმა 700 მ. გადასცეს წ.-კ. საზოგადოებას წიწამურში ილიას მკვლელობის ადგილზე ნიშნის დასადგმელად და ყვარელში ილიას სახლკარის აღსადგენად.

წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ დაადგინა: მარმარილოს დაფა მიეკრას იმ სახლს, რომელშიც უკანასკნელად ცხოვრობდა ილია ჭავჭავაძე.

ბ. ილია ჭავჭავაძის ანდერძი და წ.-კ. საზოგადოების ღონისძიებანი მისი განხორციელებებისათვის

1905 წლის 5 ივლისს ილია ჭავჭავაძეს შეუდგენია და ილია წინამძღვრიშვილის სანოტარო კანტორაში დაუმოწმებია შემდეგი შინაარსის ანდერძი: „მე, თავ. ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე, საღის გონებისა და მტკიცე მებსიერებისა, ვინიცობაა მოვკვდე, ვაცხადებ ჩემს სურვილსა და ნებას: რაც კი მეკუთვნის, მოძრავი და უძრავი ქონება, რანაირიც უნდა იყოს იგი და სადაც უნდა აღმოჩნდეს, სულ, ერთის სიტყვით, ყველაფერი სავსებით, რაც ჩემად იქნება მიჩნეული, ჩემის სიკვდილის შემდეგ, მიანდერძებია სასარგებლოდ ჩემის მეუღლე კნეინა ოლღა თადეოზის ასულის ჭავჭავაძისათვის, ვიდრე იგი ცოცხალია, იმ პირობით, რომ კნეინას სიკვდილის შემდეგ მამაპაპეული ქონება გადავიდეს კანონიერ მემკვიდრეების ხელში, ხოლო კეთილშემქენილი ქონება, უძრავი და მოძრავი, გახდეს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების საკუთრებად“.

ამ ანდერძით ილია უტოვებდა წერა-კითხვის საზოგადოებას 554 დეს. მიწას წისქვილით საგურამოში და სახლს თბილისში. 1907 წლის 9 დეკემბერს ამ მამულის მოვლა-პატრონობისათვის წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ გამოყო კომისია შემდეგი შემადგენლობით: ანტონ ფურცელაძე, ვ. ბერელაშვილი, ან. დულაძე, შიო დედაბრიშვილი და ალ. ყიფშიძე. 1908 წლის იანვარში გამგეობის და კომისიის სხდომაზე, რო-

მელსაც დაესწრენ აგრეთვე ნ. ცხვედაძე, ივ. რატიშვილი, პარ. ვოთუა, ს. ფირცხალავა, გამოირკვა, რომ ამ მამულს¹ აკლეს 11.600 მან. და ა. ფრიდონოვის ვალი 2.526 მან. აღმატებოდა. ილიას მიწა მწირი იყო და დესიატინა 25 მანეთზე ძვირად არ გაიყიდებოდა. ნ. ცხვედაძის მოხსენებიდან ნათლად სჩანდა, რომ ნაანდერძევის ღარებულება ვალზე ნაკლები იყო¹.

გამგეობის სხდომაზე დადგენილ იქნა, რომ ილიას სახლი თბილისში ბიბლიოთეკით წ.-კ. საზოგადოების ხელში უნდა გადმოსულიყო. კრებამ უარი თქვა დიდი ვალის გამო ნაანდერძევე ქონებაზე.

ოლლა ჭავჭავაძეს წერილი გაუგზავნია გამგეობისათვის, რომ ბოქაული ასაწერ ფულს 300 მანეთს მოითხოვს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ილიას წიგნებს და ნაწერებს გაყიდვა მოეღისო. გამგეობამ ეს ვალი გაისტუმრა.

სხდომაზე აზრი გამოითქვა: ეთხოვათ ოლლა ჭავჭავაძისათვის — დაეთმო მას საზოგადოებისათვის საგურამოში მისი მამაბაპისეული მამული, სახელდობრ 286 1/2 დეს. მიწა, სამსართულიანი სახლი ბაღით, ვენახით, ცემენტის აუზით, წყაროთი და საოჯახო შენობებით. ამ მამულს 1908 წლის 6 ივლისისათვის 23.000 მანეთამდე ვალი ჰქონდა. ამ მამულის ნაწილობრივი ლიკვიდაციის შედეგად საზოგადოებას დარჩებოდა ილიას სახლი ქალაქში, სოფლის სახლი ბაღით, ვენახით და ტყით, დაახლოებით 164 დღეს. ეს აზრი გაიზიარეს გრ. რცხილაძემ, ვ. ბერელაშვილმა, შიო დედაბრიშვილმა, ალ. ყიფშიძემ, ნიკო ცხვედაძემ. ალ. ყიფშიძე და შიო დედაბრიშვილი არტურ ლეისტან ერთად გაემგზავრნენ ოლლა ჭავჭავაძესთან, რომელიც დაუყოვნებლივ დათანხმდა სათანადო აქტით გადაეცა თავისი მამული საგურამოში წ.-კ. საზოგადოებისათვის.

ალ. ყიფშიძემ აცნობა გამგეობას, რომ ივნისში (1908 წ.) ბანკი საჯაროდ ყიდის ილიას და ოლლას უძრავ მამულებსო; მიღებულ იქნა სათანადო ზომები; გამგეობამ დაადგინა: „შეიძინოს წ.-კ. საზოგადოებამ თავის სახელზე ოლლა ჭავჭავა-

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 3085, ფ. 75.

ძის მამული გურამიანთ კარში და ილიას სახლი თბილისში“ აღსრულება მიენდო გამგეობის წევრს ალ. ყიფშიძეს.

საჯარო ვაჭრობის დროს აღმოჩნდა, რომ ა. ფრიდონოვს აღებული ჰქონდა ილიას სახელზე თბილისში აღმასრულებელი ფურცელი 2.526 მან. და აპირებდა საჯარო ვაჭრობაში დაენარჩუნებინა ილიას სახლი. მაგრამ რადგან გრ. რცხილაძემ და ალ. ყიფშიძემ ფრიდონოვს ხელწერილი მისცეს, რომ ვალს გადაუხდიდნენ, ფრიდონოვმა უარი სთქვა მიეღო მონაწილეობა საჯარო ვაჭრობაში. გამგეობას თავადაზნაურობამ ასესხა უსარგებლოდ 2.000 მან., რომლითაც ფრიდონოვი გაისტუმრეს.

1908 წლის ივლისის პირველს საჯარო ვაჭრობა დასრულდა. საგურამოს მამული სამსართულიანი სახლითა და ილიასეული სახლი თბილისში დარჩა ბანკს, საიდანაც წ.-კ. საზოგადოებას შეეძლო მისი შეძენა საკუთრებად.

1908 წლის 15 ივლისს ბანკის რწმუნებულმა ნ. დ. ერისთავმა საგურამოს ოლღასეული მამული ჩააბარა წ.-კ. საზოგადოების ვექილს ალ. ყიფშიძეს და ამიერიდან ის ითვლებოდა წ.-კ. საზოგადოების კუთვნილებად. საგურამოს მამული იჯარით მიეცა აგრონომ გ. ჯანდიერს. შემდეგში მოიჯარადრეები იცვლებოდნენ. მასალებიდან არ ჩანს, რომ საგურამოს მამული რენტაბელურად ყოფილიყო მოწყობილი (იხ. ანგარიში წ.-კ. გამაერცვლებელი საზ.-ებისა, 1914 წ., გვ. 64—74).

ილიას სახლის შეძენა თბილისში არ მოხერხდა დიდი ვალის გამო, ბანკის ვალი 6.000 მან. უდრიდა.

მაგრამ ქართველი საზოგადოება მეტად იყო დაინტერესებული ილიასეული სახლის შენარჩუნებით, არ უნდოდათ ის კერძო პირს ჩავარდნოდა ხელში, მისი შეძენის მსურველი კი ბევრი იყო. 1911 წლის 24 აპრილს წ.-კ. საზოგადოების საერთო კრებამ დაადგინა: „ილიასეული სახლი თბილისში უსათუოდ შეინარჩუნოს საზოგადოებამ, რომელიც ავალეებს გამგეობას მიჰმართოს დასახელებულ ზომებს“. (ბანკი, საზოგადოების განყოფილებანი, ხელისმოწერა და სხვ.). მაგრამ ილიას სახლის შეძენა გაძნელდა უსახსრობის გამო. საკრედიტო კანცელარიამ ბანკს აუკრძალა ილიასეულის სახლის უფასოდ წ.-კ. საზოგადოებისათვის გადაცემა

და ამიტომ გამგეობამ გადაწყვიტა ილიასეულ კოლეჯის მამულზე ხელის აღება.

გ. ი. ბ. ი. მ. მ. მ.

ილიას სახლს ძირითადი ვალი ჰქონია 6.000 მან. და „ნედლოიმკა“ 7.000 მან., სულ 13.000 მანეთი იყო საჭირო მის შესაძენად; სახლი კი წლიურად მხოლოდ 600 მანეთს იძლეოდა. ერთ-ერთი მყიდველი პირობას იძლეოდა, რომ ის შეიძენდა ილიას სახლს და მაშინვე გადასცემდა ამ სახლს წ.-კ. საზოგადოებას, როგორც კი მისგან 13.000 მან. მიიღებდა. საზოგადოების საერთო კრებამ (ეს იყო 1913 წლის 17 ნოემბერს) დაადგინა: „არჩეულ იქნას კომისია 12 კაცისაგან, რომელმაც გამგეობასთან ერთად გამონახოს საშუალება ილიას სახლის შესაძენად. უკიდურეს შემთხვევაში, სესხად აიღოს საჭირო თანხა თვით ილიას სალიტერატურო და სალექსიკონო ფონდებიდან“¹.

უფრო ადრე, 1913 წლის 11 ივლისს გამგეობამ დაადგინა: „აღიძრას შუამდგომლობა ბანკის წინაშე ოთხი თვით შეაჩეროს მან ილიას სახლის გაყიდვა, რომელსაც შეიძენს ან წ.-კ. საზოგადოება, ან რომელიმე სხვა ორგანიზაცია ილიას პატივსაცემად“.

1914 წლის ოქტომბერში წ.-კ. საზოგადოებამ მოახერხა ილიას ანდრეევის ქუჩაზე მდებარე სახლის ვალების გადახდა და სახლი წ.-კ. საზოგადოების კუთვნილება გახდა². ილიას ეს სახლი დიდხანს იყო უყურადღებოდ მიტოვებული, სანამ საბჭოთა ხელისუფლების დადგენილებით იქ, 1957 წ. ილიას სახელობის მუზეუმი გაიხსნებოდა.

რაც შეეხება ილიასეულ მამულს ყვარელში, ამის შესახებ შეიძლება შემდეგი ითქვას. 1911 წლის 29 ოქტომბერს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას მოხსენდა, რომ „თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობამ შეიძინა თავის საკუთრებად ბანკზე დარჩენილი ი. ჭავჭავაძის მამული ყვარელში 5.344 მან. 39 კაპ. ეს მამული თავადაზნაურთა კრების დადგენილებით უნდა გადაეცეს ქ. შ. წ.-კ. საზოგადოების თელავის განყოფილებას მოსავლელად და დასამუშაველად განყოფილების სასარგებლოდ. კომისია სთხოვდა მთავარ გამგეობას ჩაებარე-

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 4070, ფ. 22.

² სცია, ფ. 481, საქ. № 5096, ფ. 105.

ბინა აღნიშნული მამული და გადაეცა ის თელავის განყოფილებისათვის. გამგეობამ დაადგინა: თბილისის ქვეყნის თავადაზნაურობას გამოეცხადოს უღრმესი მადლობა უხვი შემოწირულებისათვის; მიეწეროს თელავის განყოფილებას მიიღოს ი. ჭავჭავაძის მამული ყვარელში და შედგენილი იქნას მიღება-ჩაბარების სათანადო ოქმი.

მაგრამ, როგორც ჩანს, არც ეს მამული ყოფილა მეურნეობრივად სათანადოდ დაყენებული. 1915 წლის ივნისში გამგეობამ დაადგინა: აფხაზის მიერ შემოწირული 400 მან. გაეგზავნოს თელავის განყოფილებას აღნიშნული მიზნისათვის, ეთხოვოს ახალ კლუბს მასვე გაეგზავნოს ამავე მიზნისათვის შემოწირული 400 მან. თელავის გამგეობამ მიიღოს ყოველივე ღონე მამულის შესაკეთებლად და ფულისათვის მიმართოს თბილისის თავადაზნაურობას, რომელსაც ეკუთვნოდა ხსენებული მამული.

როგორც აღნიშნული იყო, დიდი დაბრკოლებების გადალახვის შედეგად, განსაკუთრებით კი ოღლა ჭავჭავაძის მიერ თავისი კუთვნილი მამულის წ.-კ. საზოგადოებისათვის გადაცემის მეოხებით, შესაძლებელი გახდა ილიას ანდერძის განხორციელება — საგურამოში სახლისა და მამულის, თბილისის სახლისა და ყვარელის მამულის შენარჩუნება. ილიას ანდერძის განხორციელება მხოლოდ საბჭოთა პირობებში გახდა შესაძლებელი; საგურამოში ილიას სახელობის მუზეუმი გახსნილი, ყვარელში განადგურებული მისი სახლკარი აღდგენილია და იქაც ილიას სახელობის მუზეუმი გახსნილი, ილიასეული თბილისის სახლიც ანდრეევის ქუჩაზე კერძო მობინადრეებისაგან გათავისუფლებულია, განახლებულია და იქაც ილიას სახელობის მუზეუმი მოთავსებული.

გ. აკ. წერეთელი და წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება

აკაკი წერეთელი მუდამ დიდად იყო დაინტერესებული წ.-კ. საზოგადოების საქმიანობით; საერთო კრებებზე სიტყვით გამოდიოდა. თავის საჯარო გამოს-

ვლებში საზოგადოებას ურჩევდა ფოლკლორისა და სიძველეთა ნაშთების შეკრებას, მოურიდებლად ამხელდა ყველას, ვინც წ.-კ. საზოგადოებას ზიანს აყენებდა. გამგეობა ბეჭდავდა მის ნაწარმოებებს და დროგამოშვებით მას ფულად დახმ-

რებას აძლევდა. შემდეგ ასი მანეთი თვიური პენსია დაეკისრა.

1908 წლის 18 სექტემბერს გამგეობამ მოისმინა ვალ. გუნაის განცხადება აკაკი წერეთლისათვის იუბილეს მოწყობის შესახებ. გამგეობამ დაადგინა: „ამ საკითხის შესახებ შაბათს დაინიშნოს გამგეობის სხდომა, რომელზედაც მოწვეული იქნან წარმომადგენელი: ჟურნალ-გაზეთების, დრამატიული საზოგადოების, ფილარმონიული საზოგადოების, „განათლების“ საზოგადოების, ღარიბ მოწაფეთა დამხმარე საზოგადოების კომიტეტის, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების, ქართული გიმნაზიის; აგრეთვე იაკობ გოგებაშვილი, ეკ. გაბაშვილი, სოფრომ მგალობლიშვილი, ანტონ ფურცელაძე.

აკაკისათვის იუბილესადრესის მირთმევა დაევალი. დულაძეს (თამაჯდომარის ამხანაგი), ალ. ყიფშიძეს და ბ. სურგულაძეს.

1909 წლის 29 იანვარს გამგეობამ განიხილა აკაკის განცხადება, რომ გამგეობამ შეიძინოს მისგან საიუბილეო დღესასწაულზე მიღებული ნივთები. რაზედაც გამგეობამ უარი თქვა უსახსრობის გამო. ხოლო შემდეგში ასეთსავე თხოვნაზე გამგეობამ უპასუხა, რომ ასეთი ნივთები გამგეობის საკუთრებას შეადგენს.

1910 წ. 30 სექტემბერს გამგეობამ განიხილა აკაკის თხოვნა მისი წიგნების შესახებ. ითხოვდა ოფიციალური ანგარიშის მიცემას და ადრესების უკან დაბრუნებას; გამგეობამ დაადგინა: აკაკის მიეცეს წიგნების ანგარიში, ხოლო ადრესების დაბრუნებაზე უარი ეთქვას, რადგან საიუბილეოდ მირთმეულ ნივთებთან ერთად ადრესებიც დათმობილი აქვს წ.-კითხვის საზოგადოების გამგეობას!

სოფ. სხვიტორიდან რომ აკაკის ავადმყოფობის ამბავი მოვიდა 1915 წლის იანვარს, გამგეობამ მასთან გაგზავნა ნინო ნაკაშიძე გამგეობისაგან სალამის გადასცემად. 20 იანვარს გამგეობამ აკაკისათვის გასაგზავნად გადასდო 200 მანეთი. აკაკის გარდაცვალება გამგეობას მოხსენდა 1915 წლის 26 იანვარს. განსვენებულ პოეტის პატივსაცემად გამგეობამ დაადგინა:

¹ სტია, ფ. 481, ს.ჯ. № 3031, ფ. 127.

1. საჩხერეში გაიგზავნოს კირილე ნინიძე, რომელსაც ფული ვალა სიტყვის თქმა; 2. თბილისის სადგურზე ბიოგრაფიის დასაფლავების სამსახურის დაარსება უნდა დახვედროდა მთელი შემადგენლობით; 3. დასაფლავების დღეს სიტყვის თქმა დაევალა დავ. კარიკა-შვილს, 4. დაიბეჭდოს აკაკის პატარა სურათები 5.000 ც. პოეტის მოკლე ბიოგრაფიით ხალხში გასავრცელებლად უფასოდ. 5. გვირგვინის ნაცვლად აკაკის ფონდისათვის გადაიდოს 300 მან. 6. წერა-კითხვის საზოგადოების სკოლებში გაიმართოს აკაკის დილა და დარიგდეს პოეტის სურათები. 7. ზუგდიდის სკოლას დაერქვას აკაკის სახელი. 8. დასაფლავების ხარჯებისათვის გადაღებული იქნა 300 მან., აკაკის ქვრივის მიეცეს დახმარება 200 მან.

აკაკის 1912 წლის 7 ნოემბერს შეუდგენია ანდერძი, რომლითაც სხვიტორის სახლსა და ეზოს ცოლ-შვილს უტოვებს, შემდეგ კი, წ.-კ. საზოგადოების ხელში უნდა გადასულიყო იმ პირობით, რომ იქ უნდა დაარსებულიყო ქალთა პროფესიური სკოლა, ვენახი აკაკიმ უანდერძა ქართულ საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას. მთლიანი ქონება შეფასებული იყო 14.000 მანეთად, ვალი მამულს ჰქონდა 7.000 მანეთი. აკაკის ცოლ-შვილმა უარი განაცხადა თავის უფლებებზე. ეთნოგრაფიული საზოგადოებაც უარს ამბობს ვენახის მიღებაზე. დღეს სხვიტორის აკაკისეულ სახლში მუზეუმი მოთავსებული.

წერა-კითხვის საზოგადოების საქმეში შემოწირულებანი წ.-კ. მხარის წარმატებას ხელს უშლისაზოგადოების სახსრების მიზნების სიმცირე. გამგებობას არ გააჩნდა რაიმე მუდმივი მნიშვნელოვანი მატერიალური წყარო. მისი ნივთიერი სახსარი საწვეროსა და ყოველწლიურ საღამოს შემოსავლისაგან იყო დამოკიდებული. ბოლო წლებში რამდენიმე ქველმოქმედმა მნიშვნელოვანი უძრავ-მოძრავი ქონება უანდერძა საზოგადოებას. როგორც ჩანს, გამგებობას განუზრახავს ფულადი სახსრების მოგროვების ინიციატივა კერძო პირებს დაკისრებოდა.

1911 წლის 27 დეკემბერს გარდაიცვალა ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე, რომელმაც წ.-კ. საზოგადოებას უანდერძა 45.000 მან.

1912 წლის ზაფხულს ქ. სამარაში გარდაიცვალა ალ. ხახანაშვილი, რომელსაც ნაღდი ფული დარჩა 51.821 მ. 79 კ. და 6.326 სარგებლიანი ქალაღდი. ამ თანხიდან დაახლოებით 13.000 მანეთი ხახანაშვილს უანდერძებია თავის ნათესავეებისა და მახლობლებისათვის, დანარჩენი თანხა კი, დაახლოებით 45.000 მან. წერა-კითხვის საზოგადოებისათვის. ნაანდერძევიდან წ.-კ. საზოგადოების სახელზე შემოტანილ იქნა 59.900 მან. ქ. სამარიდან განსვენებულის ჩამოსვენებისა და დაკრძალვის ხარჯების გამოკლებით წ.-კ. საზოგადოებას ალ. ხახანაშვილის ნაანდერძევი თანხიდან დარჩა — 45.689 მ. და 81 კ.

დავით სარაჯიშვილმა თავის დიდი ქონებიდან 1910 წ. შედგენილ ანდერძით საკმაო თანხა დაუტოვა წ.-კ. საზოგადოებას მუზეუმის ასაგებად და სტიპენდიებისათვის, რაც მისი უძრავი ქონების რეალიზაციის შედეგად უნდა მომხდარიყო. დიდმნიშვნელოვანი იყო აგრეთვე იაკობ გოგებაშვილის შემოწირულებანი.

1912 წელს ძმ. ზუბალიშვილებმა შესწირეს საზოგადოებას 20.000 მან. (5 — 5 ათასი წელიწადში) და 1000 მან. სტიპენდიებისათვის.

საგრძნობი თანხა შემოდიოდა წ.-კ. საზოგადოებას ყოველწლიურად გამართულ საღამო-სეირნობებიდან, მაგ. 1913 წლის 26 მაისს გამართული სეირნობიდან საზოგადოებას სუფთა შემოსავალი დარჩა 1.186 მან. და 50 კ., ხოლო 1915 წლის 21 ივნისს გამართულ სეირნობიდან — 2130 მან. და 79 კ. ასეთი შემოსავალი შედეგი იყო არა მარტო საქმის კარგი ორგანიზაციის, არამედ ფართო საზოგადოების თანაგრძნობისა წ.-კ. საზოგადოებისადმი.

ქ. შ. წ.-კ.-ის გამავრცელებელი 12. წ.-კ.-ის საზოგადოების სტიპენდიანტები და ერთდროული დახმარება მწერლებს და საზოგადო მოღვაწეებს

ქ. შ. წ.-კ.-ის გამავრცელებელი საზოგადოება ანაწილებდა იმ სასტიპენდიო თანხებს, რომლებიც მსურველებს ამ მიზნით შემოქონდათ. პირველად ამ მიზნით ძმ. ზუბალიშვილები, 1908 წლას

1 იანვრიდან 1912 წლის 1 იანვრამდე ყოველწლიურად საზოგადოებას 6.000 — 6.000 მან. აძლევდნენ. სულ მათ შემოიტა-

ნეს 24.000 მან. 1912 წლის იანვრიდან 1916 წლის იანვრამდე
 ზუბალაშვილებმა კვლავ იკისრეს 4 წლის მანძილზე 20.000 მანეთი
 მიზნით 5.000 — 5.000 მან. შემოტანა — სულ 20.000 მანეთი
 უნდა შემოეტანათ.

ნ. ბ. ლოლობერიძის სასტიპენდიო ფონდი გამგეობამ მიიღო
 1912 წელს, რომლითაც 20.000 მან. ხელუხლებელი თანხიდან
 პროცენტები 950 მან. რაოდენობით სტიპენდიებს უნდა მოხ-
 მარებოდა.

1913 — 1914 წლის განმავლობაში დ. ზ. სარაჯიშვილის
 ანდერძის აღმსრულებელთაგან შემოვიდა 80.375 მ. და 84 კ-
 ამ თანხის სარგებელი — 3.817 მან. 86 კ. თანახმად ანდერძისა
 სტიპენდიებს უნდა მოხმარებოდა.

1913 წლის 1 იანვრიდან 1915 წლის იანვრამდე წ.-კ. სა-
 ზოგადობას 37 სტიპენდიანტი ჰყავდა, რომელთაც 300 —
 300 მანეთი ეძლეოდა წელიწადში.

1917 წელს საზოგადოებას 17 სტიპენდიანტი ჰყავდა.
 წ.-კ.-ის საზოგადოების საერთო კრებაზე ხშირად იმართე-
 ბოდა კამათი იმის შესახებ, თუ რა პროფესიის პირებს უნდა
 მისცემოდა სტიპენდიები.

საზოგადოება დროგამოშვებით ფულად დახმარებას აძ-
 ლევდა მწერლებსა და საზოგადო მოღვაწეებს.

ზუბალაშვილის ფონდიდან 1908 წ. 400 ფრანკ დახმარე-
 ბას ითხოვდა მიხა ცხაკაია, მაგრამ ოქმში არა ჩანს, მიეცა თუ
 არა მას ეს დახმარება.

ქუთაისის განყოფილების თხოვნით არჩილ ჯორჯაძეს მიე-
 ცა დახმარება 150 მან., მიხაკო წერეთელს — 100 მან., ავად-
 მყოფ ვლადიმერ ლორთქიფანიძეს 100 მ. დახმარება მიეცა
 1909 წ. ივანის, მიუნხენის სამხატვრო აკადემიის სტუდენტს
 დიმიტრი შავარდნაძეს გაეგზავნა 50 მან. დახმარება. დ. გან-
 დევილს უარი ეთქვა სესხად დახმარებაზე უსახსრობის გამო.
 ნინო ორბელიანს უარი ეთქვა დახმარებაზე უსახსრობის გამო.
 ია კარგარეთელს გამგეობამ დახმარება აღმოუჩინა 20 მან. და
 მიიღო მისგან — „ქართული ხალხური ლექსები“ და „Крат-
 кий очерк грузинской музыки“. აკაკის ფონდიდან ვათას

მიეცა დახმარების სახით 100 მან. არჩილ ჯორჯაძეს წინასწარ მიეცა ოთხი მან. დახმარების სახით.

1911 წელს უარი ეთქვა დახმარებაზე ირ. ევლოშვილს.

1912 წელს ვაქა ითხოვდა: რადგან ფული ძლიერ მესაჭიროება, ამიტომ დამეხმარეთ 100 მანეთის სესხებით აკაკის ფონდიდან. გამგეობამ დაადგინა: რადგან აკაკის ფონდიდან დახმარება არ შეიძლება, ამიტომ უარი ეთქვასო. 1912 წლის პირველი ნოემბრიდან არჩილ ჯორჯაძეს უარი უთქვამს პენსიის მიღებაზე.

1912 წ. დეკემბერში ვაქა-ფშაველა თხოულობს ზუბალა-შვილის ფონდიდან 1 — 2 წლით სტიპენდიის დანიშვნას, რადგან მოსკოვს გამგზავრებას აპირებდა შანიავესკის სახელობის უნივერსიტეტში ლექციების მოსასმენად. გამგეობამ უარი უთხრა ვაქა-ფშაველას, რადგან ასეთი მგზავრობა არ შეესაბამება სასტიპენდიო წესებსაო.

1913 წლის დასაწყისში ვაქამ ითხოვა 100 მ. დახმარება, მიეცა 60 მ.

1913 წ. 6 ივნისს ლავრენტი არდაზიანის ქვრივი ეფროსინე სთხოვს გამგეობას, რომ წინაღ მიღებული 50 მან. ჩაეთვალოს შემწეობად და ნუ გამოერიცხება ყოველთვიური დახმარებიდან: გამგეობამ დააკმაყოფილა არდაზიანის ქვრივის თხოვნა.

1913 წლის 25 მარტს გამგეობამ დაადგინა: არჩილ ჯორჯაძის დასაქრძალავად მის ქირისუფლებს მიეცეს სამასი მანეთი.

1915 წლის ოქტომბერში გამგეობის წევრი გრ. რცხილაძე თხოულობს, რომ გამგეობამ დახმარება აღმოუჩინოს ამჟამად მძიმე ავადმყოფს პუბლიცისტს ნოე ყორდანიას. გამგეობამ დაადგინა: მომავალი წლის ხარჯთაღრიცხვიდან გაეგზავნოს ნოე ყორდანიას 100 მანეთი.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ წ.-კ. საზოგადოება განაგრძობდა კულტურულ ურთიერთობას რუსეთთან და უცხოეთთან: 1909 წელს მოსკოვის წ.-კ. საზოგადოებამ მიჰმართა ქ. შ. წ.-კ. საზოგადოებას წინადადებით დაემყარებინა მასთან ერთგვარი ურთიერთობა. გამგეობამ დაადგინა: გაეგზავნოს

წესდება, ანგარიშები და მოხსენებები მასწავლებელთა ვაღ-
სამზადებელი კურსების შესახებ.

1910 წელს პეტერბურგის განათლების ლიგამ წინადადება
ბით მომართა ქ. შ. წ.-კ. საზოგადოებას მიეღო მონაწილეობა
სახელმძღვანელოთა და სასწავლო წიგნების გამოფენაში. გამ-
გეობამ დაადგინა: გაეგზავნოს საქირო წიგნები.

უკრაინის გამომცემლობამ „ჩას“ სთხოვა დახმარება წ.-კ.
საზოგადოებას ქართული პოეტური ნაწერების უკრაინულ
ენაზე თარგმნის შესახებ. ხარკოვის სახალხო სახლმა 1911
წელს დიდი ზემოთ აღნიშნა თავისი მოღვაწეობის 50 წლის-
თავი. ქ. შ. წ.-კ.-ის საზოგადოების დავალებით სტ. ალ. წერე-
თელმა მიულოცა ეს დღე საზოგადოებას და გ. ყაზბეგის მიერ
გავზავნილი დებეშა წაიკითხა, რამაც დიდი აღფრთოვანება
გამოიწვია დამსწრეთა შორის.

ქართული წიგნები გაიგზავნა პარიზის გამოფენაზე.

1914 წელს ლაიპციგის გამოფენაზე გაიგზავნა 14 სხვადა-
სხვა ქართული ნაბეჭდი წიგნი და ჟურნალი.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ქ. შ. წ.-კ. საზოგადოებას
მთელი თავისი არსებობის მანძილზე სუსტი კავშირი ჰქონდა
რუსეთისა და უკრაინის ანალოგიურ საზოგადოებებთან, შე-
იძლება იმიტომ, რომ რუსეთში ასეთი საზოგადოებანი მხო-
ლოდ წ.-კ. გავრცელებას ემსახურებოდნენ, ჩვენში კი შესა-
ფერი კულტურული ორგანიზაციების არარსებობის გამო,
წ.-კ. საზოგადოება წარმოადგენდა მთელი ქართული ეროვნუ-
ლი კულტურის ორგანიზატორსა და ხელმძღვანელს.

**18. წ.-კ. გამავრცელებე-
ლი საზოგადოების ბიუ-
ჯეტი**

წერა-კითხვის საზოგადოების წარ-
მატებით მუშაობას ხელს უშლი-
და მტკიცე ბიუჯეტის უქონლობა.
საზოგადოების შემოსავალი უმე-
ტეს შემთხვევაში შემთხვევითი ხა-

სიათისა იყო, ალაღბელზე დამოკიდებული; უმთავრესად ის
შედგებოდა საწევრო გადასახადის, წიგნის მაღაზიის მოგები-
სა, შემთხვევით შემოწირულებისა, ყოველწლიურად გამარ-
თულ საღამო-სეირნობის შემოსავლისაგან. მაგრამ არცერთი
ზემოჩამოთვლილი შემოსავალი არ იყო მტკიცე; ამიტომ გან-

გეობის სამუშაო გეგმა ყოველთვის არარეალური იყო. შემოსავლის მთავარი ნაწილი — საწევრო გადასახადები შემოდინდა, რომ გამგეობას დასჭირდა საგანგებო ღონისძიებები საწევრო თანხის ასაკრებად, მაგრამ ვერც ამან უშველა საქმეს. როგორც თავის დროზე აღვნიშნეთ, საზოგადოებას მრავალი ფონდი ჰქონდა, მაგრამ გარკვეული მიზნისათვის, და ამა თუ იმ ფონდიდან თანხების თავისუფალი ხარჯვა გამგეობას არ შეეძლო. ამრიგად, საზოგადოების ბიუჯეტი არ იყო მტკიცე და საიმედო.

ზოგჯერ საზოგადოებას დეფიციტისანი წლიური ბიუჯეტი ჰქონდა: შემოსავალი ვერ ფარავდა გასავალს.

შეიძლება ითქვას, რომ გამგეობა თვიური შემოსავლით ცხოვრობდა; ასე, მაგალითად, 1914 წლის ოქტომბერში მას შემოსვლია 5.830 მ. 91 კ., დაუხარჯავს — 5.523 მ. 89 კ., სალაროში კი მას ამ დროს 258.901 მ. და 83 კ. ჰქონდა.

1915 წლის მაისში საზოგადოებას ჰქონდა 326.626 მ. 68 კ., ამავე წლის ივნისში საზოგადოებას შემოუვიდა 10.766 მან. 87 კ., დახარჯა 10.433 მ. 70 კ., სალაროში დარჩა 328.845 მ. 60 კ.

1915 წლის ნოემბერში საზოგადოებას შემოსვლია 34.519 მ., დაუხარჯავს 33.875 მ. სულ საზოგადოებას ჰქონდა 352.798 მან. ამაში არ შედის ის უძრავი ქონება, რომელიც წ.-კ. საზოგადოებას გააჩნდა, მაგ., სამუზეუმო ადგილი „ფიჭრის გორაზე“, ღირებული 1915 წელს — 100.000 მან., ილია ჭავჭავაძისეული მამული საგურამოში, ღირებული 50.000 მან.; ილიასეული სახლი ანდრეევის ქუჩაზე ვალისაგან სრულიად თავისუფალი, ღირებული 14.000 მან. ი. გოგებაშვილის მიერ შემოწირული მიწა ვაკეში — 3.000 მან.; კავკავის განყოფილების შენობა, ღირებული 60.000 მან.; ბათომის სკოლის შენობა, ღირებული 40.000 მან. სოხუმის სკოლა — 20.000 მან.; ყალმშიის სკოლა — 2.000 მან.; ს. შრომის — 1.000 მან.; წინარების — 2.000 მან.; გომარეთის — 700 მან.; გერგეთის — 2.000 მან.

14. ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოება პირველი მსოფლიო ომისა და სამოქალაქო ომის წლებში

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული მსოფლიო ომის წლებში წ.-კ.-ის საზოგადოებამ მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია: ის თანდათანობით და ნამდვილად ხდებოდა მასიურ ორგანიზაციად, რომლის გარშემო ირაზმებოდა

მთელი შეგნებული ქართველობა. მისი მნიშვნელობა მარტო საგანმანათლებლო საქმიანობით არ ამოიწურებოდა: სკოლების დაარსება, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გახსნა, სახალხო წიგნებისა და სახელმძღვანელოების გამოცემა, ცენტრალური ბიბლიოთეკა-მუზეუმის შექმნა, ქართულ-ეროვნული მატერიალური და სულიერი სიმდიდრის მოვლა-პატრონობა, ქართველ მოღვაწეთა პანთეონის შექმნა და ქართველ მწერლებსა და მოღვაწეებზე ზრუნვა მათ სიცოცხლეში და სიკვდილის შემდეგ, ფილიალების შექმნა ფართო მასის ასამოქმედებლად და მასთან დასაახლოვებლად, — ყველაფერი ეს და სხვა მრავალი ისეთი ღონისძიებანი იყო, რომელთაც ქართველ ხალხში ეროვნული გათვითცნობიერება და ეროვნული თვითგამორკვევის შეგნება შეჰქონდა. ექვს გარეშეა, რომ ამ მიმართულებით წ.-კ. საზოგადოება კიდევ უფრო დიდ წარმატებას მიაღწევდა, მაგრამ 1914 წ. დაწყებულმა 1-ლმა მსოფლიო ომმა თავდაპირველად შეანელა საზოგადოების საქმიანობა, ხოლო მომდევნო წლებში მომხდარმა ძვრებმა, თებერვლის რევოლუციამ, სამოქალაქო ომმა და სხვა უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენებმა ხელი შეუშალეს წ.-კ. საზოგადოების ნორმალურ მუშაობას, ხოლო საქართველოში საბჭოთა წყობილების გამარჯვებამ ქართველი ხალხის ეკონომიურსა და კულტურულ განვითარებას სხვა გზები დაუსახეს და ამიერიდან წ.-კ. საზოგადოების არსებობაც ზედმეტი გახდა.

წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოება ცდილობდა ომისა და მომდევნო გართულებების პირობებშიც განეგრძო და გაეფართოებინა თავისი ამოცანები და საქმიანობა, რამდენადაც ამის შესაძლებლობას მისცემდა გართულებული ეკონომიური

პირობები. საზოგადოების ხელმძღვანელობამ შეიმუშავა ახალი წესდება, რომელიც მთავრობამ 1917 წლის 14 იანვარს დაამტკიცა. ამ წესდებაში მნიშვნელოვანი ის იყო, რომ ამიერიდან საზოგადოების წევრობისათვის სამი მანეთის ნაცვლად ერთი მანეთი იყო დაწესებული, ხოლო ნაცვლად საზოგადოების საერთო კრებისა, რომელსაც ყველა წევრი უნდა დასწრებოდა ქ. თბილისიდან და რაიონებიდან, წესდებოდა ფილიალებიდან წარმოგზავნილ რწმუნებულთა კრება, რომელიც საერთო კრების მაგივრობას ასრულებდა. ფულის თანდათანობითი დევალვაციის პირობებში, მანეთიანი საწევროს შემოღება ნიშნავდა საზოგადოებისათვის ნივთიერი სახსრების კიდევ უფრო შემცირებას, რამაც ზოგ განყოფილებაში უკმაყოფილებაც კი გამოიწვია.

მეორეს მხრით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ არც მანეთიან საწევრო გადასახადის შემოღებას გამოუწვევია ახალ წევრთა მოზღვავება საზოგადოებაში, მიუხედავად იმისა, რომ მანეთს საგრძნობლად ჰქონდა ფასი დაკარგული: 1917 წლის პირველი იანვრისათვის საზოგადოებას ჰყავდა 6.951 წევრი; წლის განმავლობაში მიღებულ იქნა 1935 ახალი წევრი; 1918 წლის პირველ იანვრისათვის სულ იყო 8.886 წევრი.

1917 წელს თბილისში არსებობს წ.-კ. საზოგადოების თბილისის განყოფილება, რომელიც 3161 წევრს აერთიანებს.

1915 წელს თბილისში შეიქმნა საქართველოში არსებულ კულტურულ-საგანმანათლებლო საზოგადოებათა კავშირი, რომლის მიზანს შეადგენდა თითოეული საზოგადოების დამოუკიდებლობის შენარჩუნების საფუძველზე კულტურული ძალების გაერთიანება და მისი მიზანშეწონილად წარმართვა. კავშირის დებულება გუბერნატორმა 1915 წლის 10 ივლისს დაამტკიცა. კავშირში 31 ორგანიზაცია იყო გაერთიანებული. კავშირის რწმუნებულთა საზ. კრება შედგა 1916 წლის 12 აპრილს. კავშირისა და გამგეობის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა გიორგი ყაზბეგი, მის ამხანაგად ექვთ. თაყაიშვილი, მოლარედ — გრ. რცხილაძე, მდივნად — გ. ცინცაძე.

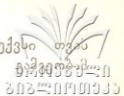
1915 წლიდან წ.-კ. საზოგადოების სკოლებში შემოღებულ იქნა სწავლება 1914 წლის პირველი ივლისის დებულებით,

რომლითაც კერძო სასწავლებლებში, არა თუ დაწყებითში, არამედ საშუალოშიც, შეიძლებოდა სწავლა ბავშვთა ქართულ ენაზე წარმართულიყო. რუსულ ენაზე, გარდა მისი სწავლებისა, ენისა, რუსეთის ისტორია და გეოგრაფია უნდა ესწავლებიათ. ამ დებულებით 1915 წლის სექტემბრიდან ქართულ ენაზე მოეწყო სწავლება ქუთაისისა და თბილისის ქართულ გიმნაზიებში.

ომმა პირველ რიგში ზიანი წ.-კ. საზოგადოების იმ განყოფილებებსა და დაწესებულებებს მიაყენა, რომელნიც შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ქალაქებში იყო მოთავსებული. ამ ქალაქების დაბოზვამ გამოიწვია მოსახლეობის გახიზვნა ბათომიდან, ფოთიდან, სოხუმიდან და სხვა დაბა-ქალაქებიდან. გაიხიზნა დაწესებულებებიც. ბათომის ქართული სკოლა დაიხურა და მის შენობაში საავადმყოფო გახსნეს. დაიხურა ფოთის ქართული სკოლაც. სოხუმთან „გებენის“ გამოჩენამ დიდად შეაშფოთა ქალაქის მოსახლეობა და ქალაქიდან გაიხიზნულან: სკოლის მასწავლებელი ნ. ქურიძე (ზომლეთელი) გურიაში წასულა, თ. თაყაიშვილი — ქუთაისში; მაგრამ, მალე ახლომახლო გაიხიზნული მოსახლეობა სოხუმს დაბრუნებია. ნ. ჯანაშიას სკოლაში სწავლა კვლავ განუახლებია. მზარდი ეკონომიური კრიზისი და საერთო არევე-დარევა წ.-კ. საზოგადოებას ხელს უცარავდა და ადრე გახსნილი სკოლებისა და ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების შენარჩუნების საშუალებას არ აძლევდა. 1916 წელს, თანახმად პირობისა, გალში ქართული სკოლა წ.-კ. საზოგადოების ქუთაისის განყოფილებას უნდა გაეხსნა, მაგრამ გართულებული ვითარებისა და უსახსრობის გამო, ამ დაპირების სისრულეში მოყვანა უკეთეს მომავლისათვის გადაიდო.

სოფ. ერთაწმინდის ბიბლიოთეკას 1916 წლის პირველი იანვრიდან უსახსრობის გამო აღარავითარი ჟურნალ-გაზეთი აღარ მისდის. სოფ. გომახურის ბიბლიოთეკას 1916 წლიდან უსახსრობის გამო არც ერთი ჟურნალ-გაზეთი არ გამოუწერია და ლანჩხუთის განყოფილებამაც დახმარება ვერ გაუწია მას. სილ. ხუნდაძე სთხოვს წ.-კ. საზოგადოების მთავარ გამგეობას — სოფ. საქამიასერის ბიბლიოთეკას „სახალხო ფურცელი“ მაინც გამოუწეროს.

ბაისუბნის სკოლა 1916 წელს, დაარსებიდან ექვსი თვის შემდეგ, დაიხურა უსახსრობის გამო; მთავარმა მას ვერ აღმოუჩინა ვერავითარი დახმარება.

1918 წლის 10 ნოემბერს შედგა წ.-კ. საზოგადოების რწმუნებულთა კრება, რომელსაც 32 დელეგატი დაესწრო. კრება გახსნა გ. ყაზბეგმა, რომელმაც შეაჯამა საზოგადოების მუშაობის ორი პერიოდის შედეგები — დაარსებიდან 1907 წლამდე და 1907 — 1918 წლების განმავლობაში და აღნიშნა ის წარმატებანი, რაც ჰქონდა საზოგადოებას თავისი არსებობის უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში. სკოლები ჯერ კიდევ რჩებოდა წ.-კ. საზოგადოების ხელში, მიუხედავად მათი უმწეო მდგომარეობისა. მაგრამ მალე ისინი ერობისა და სამინისტროების ხელში გადავა, ბიბლიოთეკებს აგრეთვე ერობა და მთავრობა მოუვლის, სტიპენდიებს უნივერსიტეტი გასცემს; დარჩა საგამომცემლო საქმე, რაც უნდა გაფართოვდეს. 1916 — 17 წელს საზოგადოებას მხოლოდ 8 სახელწოდების წიგნი გამოუცია.

ამ ყრილობაზე თედ. კიკვაძის წინადადებით გიორგი ყაზბეგი არჩეულ იქნა საზოგადოების საპატიო თავმჯდომარედ. მისივე წინადადებით საზოგადოების საპატიო წევრად არჩეულ იქნა დავ. კარიჭაშვილი. ვ. ბურჯანაძის წინადადებით საზოგადოების საპატიო წევრებად არჩეულ იქნან აგრეთვე გრ. რცხილაძე და ლუარსაბ ბოცვაძე.

მინ. ტოროშელიძის წინადადებით წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის წევრებად არჩეულ იქნენ: თედ. კიკვაძე, კირ. ნინიძე, ი. გიორგობიანი, ვ. წულაძე, ვარ. ბურჯანაძე, კალ. ჭავთარაძე, სეით იაშვილი, არჩ. ჯაჯანაშვილი, ლ. ბოცვაძე, ნინო ნაკაშიძე, დავ. კარიჭაშვილი, იბ. ვართაგავა, შიო დედაბრეშვილი.

ეს იყო წ.-კ. საზოგადოების პირველი საერთო კრება, რომელსაც მენშევიკები წარმართავენ ისე, როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სხვა დარგს იმ წლებში (1917 — 1920). მაგრამ საქმეს ამან ვერ უშველა. სწორედ საზოგადოების 1918 წლის ანგარიშში ნათქვამი იყო: ავღაბრის ბიბლიოთეკა უმწეო მდგომარეობაშია — ოთხი თვეა, რაც

დაკეტილია; ნავთლულის ბიბლიოთეკა ხუთი თვეა, ერთი კვირა დაკეტილია. გამგეობა არც ერთ ბიბლიოთეკას არა ყავს, სადაც არც ერთი რივი წრეები არ მუშაობენ; ვერის ბიბლიოთეკა საღამოობით დაკეტილია, რადგან სინათლე არაა. თუ ასეთ მდგომარეობაში იყო თბილისში არსებული სამკითხველოები, როგორი იქნებოდა დაბა-სოფლების ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების მდგომარეობა?

1919 წელს ადგილობრივ თვითმმართველობებს გადაეცა წ.-კ. საზოგადოების 16 დაწყებითი სკოლა. კავკავის სკოლა ძველ მდგომარეობაში დარჩა, ბაქოს სკოლას ინახავდა ადგილობრივი ქართული ეროვნული საბჭო. სოხუმის ქართული სკოლა გიმნაზიად გადაკეთდა, ბათუმის—უმაღლეს დაწყებით სასწავლებლად. კრებამ დაადგინა აკაკის ნაანდერძევი სხვიტორის მამულის მიღება და იქ პროფესიული სკოლის გახსნა. ამ წელს საზოგადოებას 32 სახელწოდების წიგნი გამოუტია.

1919 წელს გრძელდებოდა წ.-კ. საზოგადოების ადგილობრივ განყოფილებათა ლიკვიდაცია და მათი ქონება ეროვნებისა და ქალაქების ხელში გადადიოდა. 1919 წელს წ.-კ. საზოგადოების მხოლოდ 14 განყოფილება იყო დარჩენილი. საზოგადოების ცდა აღდგენილიყო განყოფილებანი და გარდაქმნილიყო მისი მუშაობა ახალი წესდების საფუძველზე, უშედეგო აღმოჩნდა. 1920 წელს წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას 51 სახელწოდების წიგნი გამოუტია.

1914 წლიდან საგრძნობლად შემცირდა და შემდეგ სავსებით შეწყდა ხელნაწერი და ძველი წიგნების გადაცემა საზოგადოებისათვის. არაფერი მიმატებია აგრეთვე სამუზეუმიო ნივთებს და სანუმიზმატიკო კოლექციას. ამრიგად, 1920 წლის დამლევისათვის წ.-კ. საზოგადოების საქმიანობა თითქმის სავსებით ლიკვიდირებული იყო, ის ფაქტიურად წიგნების გამომცემელ ორგანიზაციად გადაიქცა. წ.-კ. საზოგადოება ინახავდა და უვლიდა აგრეთვე ქართველი ერის იმ სულიერსა და ნივთიერ საუნჯეს, რომელიც ათეული წლების მანძილზე მის ხელში დაგროვდა.

1921 წლის 25 თებერვალს საქართველოში საბჭოთა ხელის-

უფლება დამყარდა. ამავე წლის 3 ივლისს ალ. წერეთლის თავმჯდომარეობით შესდგა წ.-კ. საზოგადოების კრება, რომელშიც თა პირველი ყრილობა საბჭოთა წყობილების პირობებში. კრებამ სათანადო პატივი სცა ახალგაზრდაცვალებულ გიორგი ყაზბეგის ხსოვნას, რომელიც 12 წლის განმავლობაში ნაყოფიერად ემსახურებოდა წ.-კ. საზოგადოებას. ფარული კენჭის ყრით წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის წევრებად არჩეულ იქნენ: დავ. კარიჭაშვილი, დავ. ონიაშვილი, ოლღა სოლოღაშვილი, ვარ. ბურჯანაძე, იოსებ გორდეზიანი, ნიკ. ჩიგოგიძე, ნინო ნაკაშიძე, პავ. საყვარელიძე, ივ. გომართელი.

საზოგადოების 1921 წლის ანგარიშში აღნიშნულია: 1922 წლის პირველი იანვრისათვის წ.-კ. საზოგადოებაში ინახება 2.169 ხელნაწერი და 5.056 ნაბეჭდი წიგნი. უცვლელად დარჩა სამუზეუმო ნივთების რიცხვი; მხოლოდ საანგარიშო წლის თებერვალში „რამდენიმე ძველი სამუზეუმო ნივთი, რამდენიმე ხელნაწერთან ერთად, გადატანილ იქნა, თითქოს ყოველგვარი საფრთხის თავიდან აცილების მიზნით, ქუთაისს, ხოლო იქიდან მენშევიკების მიერ გატაცებულ იქნა საზღვარს გარეთ“¹. ეს უკანასკნელი სიმდიდრე, მენშევიკების მიერ საფრანგეთში გატაცებული, ქართველ ხალხს სამუდამოდ დაეკარგებოდა, რომ საბჭოთა მთავრობას დროულად არ მიეღო ზომები მის დასაბრუნებლად საქართველოში.

1921 წლიდან წ.-კ. საზოგადოება მხოლოდ საგამომცემლო საქმეს განაგრძობდა. მისი საქმიანობა არ შეეფერებოდა მის სახელწოდებას.

1922 წლის 8 იანვარს მოწვეულმა რწმუნებულთა კრებამ მიიღო გამგეობის მიერ შემუშავებული ახალი წესდება, რომელიც განათლების კომისარიატის მიერ იყო დამტკიცებული. ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ნაცვლად. რამდენადაც ახალ პირობებში განათლების ყველა დარგის ხელმძღვანელობას საბჭოთა ხელისუფლება კისრულობდა განათლების კომისარიატის მეშვეობით, ახალ ორგანიზაციას ეწოდა „წიგნების გამომცემელი და გამავრცელებელი ქართველთა საზოგადოება“ და ის განსახკომს დაექვემდებარა. წესდე-

¹ სტია, ფ. 481, საქ. № 6613, ფ. 14.

ბით საზ-ის წევრს საწევრო წლიურად უნდა ეხადა ერთი მანეთი (ოქროს კურსზე). თავ-რეს და ორ წევრს ხელფასი, იქნებოდა, საზოგადოებას შეეძლო რაიონებში განყოფილებაში გაეჩინა. რწმუნებულთა ამ კრებამ შუამდგომლობა აღძრა, — თუ განათლების კომისარიატი შეუძლებლად დაინახავდა წიგნთსაცავ-მუზეუმის ახალ საზოგადოების ხელში დატოვებას, გადასცემოდა ის საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას.

1922 წლის 18 ივნისს შედგა საზოგადოების რწმუნებულთა და მუდმივ წევრთა კრება დავ. კარიჭაშვილის თავმჯდომარეობით, რომელსაც 34 წევრი დაესწრო. კრებას მოხსენდა, რომ საზოგადოების წიგნის მალაზიიდან განათლების კომისარიატს ჩაუბარებია წიგნები და ქალაქი ღირებული 14.192 მან. 0.5 კ. ოქროთა¹; ხოლო წიგნთსაცავ-მუზეუმი სახელმწიფო კუთვნილებათაა გამოცხადებული და ჯერჯერობით საზოგადოების ხელშია. საზოგადოებას ორი განყოფილება ჰქონია — ბაქოსა და კავკაზში, სადაც ქართული სკოლები განაგრძობენ არსებობას ადგილობრივ განყოფილებათა სახსრებით. ამ სკოლებისათვის „წიგნის გამომცემელ და გამავრცელებელ ქართველთა საზოგადოების“ გამგეობას 12 მილიონად ღირებულების სახელმძღვანელო და სხვა წიგნები გაუგზავნია. გამგეობა მზრუნველობას იჩენდა ილიას სახლებისადმი თბილისში და საგურამოში; დახმარებას აძლევდა მის ქვრივს ოლღა ჭავჭავაძეს. ფულით დაეხმარა იუბილიარებს — ზ. ჭიჭინაძეს, არტურ ლეისტს, პროფ. ალ. ცაგარელს, იაკობ ნიკოლაძეს, შალვა დადიანს, პედ. აფრასიონ ჯათარიძეს. დახმარებას უწევდა წიგნებით ბიბლიოთეკებს და სამხედრო ნაწილებს.

ვ. ბურჯანაძემ 1922 წლის 18 ივნისის სხდომაზე აღნიშნა დავ. კარიჭაშვილის ღვაწლი საზოგადოების წინაშე და კრების დადგენილებით ის არჩეულ იქნა საზოგადოების საპატიო თავმჯდომარედ და დაევალა გამგეობას გამოეძებნა სახსრები მის უზრუნველსაყოფად.

„წიგნის გამომცემელ და გამავრცელებელ ქართველთა საზოგადოების“ თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა იასონ ლორთქი-

¹ სტია. ფ. 481, საქ. № 6704, ფ. 8.

ფანიძე, წევრებად: შალვა გოგებაშვილი, ნინოპაპიაშვილი, ივ. ელიაშვილი, ვარ. ბურჯანაძე; კანდ-ად: პარკიანიძე, ილია აგლაძე¹.

ამავე სხდომაზე ვარ. ბურჯანაძის წინადადებით და დ. კარიჭაშვილისა და მთელი კრების მხარდაჭერით აღიძრა საქმე გამგეობის წევრის თედო კიკვაძის წინააღმდეგ, რომელსაც გამგეობისაგან მინდობილი ჰქონდა შეესწორებინა იაკობ გოგებაშვილის „დედაენა“; ნამდვილად კი მან ამის ნაცვლად საკუთარი სახელმძღვანელო გამოსცა, რითაც საზოგადოებას დიდი ნივთიერი ზიანი მიაყენა. თ. კიკვაძე იძულებული გახდა გასულიყო გამგეობის შემადგენლობიდან.

1924 წ. ი. გოგებაშვილის „დედაენის“ I ნაწ. არ გამოცემულა, დაიბეჭდა მხოლოდ ერთი წიგნი „კაცია-აღამიანი“. „წიგნის გამომცემელი და გამავრცელებელი ქართველთა საზოგადოება“ თავის დანიშნულებას ვერ ასრულებდა: საჭირო იყო მისი ფორმალურადაც გაუქმება.

15. ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების გაუქმება

წერ კიდევ 1925 წლის დეკემბერში განათლების კომისარიატის დადგენილებით, წ.-კ. საზოგადოების კუთვნილი წიგნთსაცავი, მუზეუმი და არქივი თბილისის სა-

ხელმწიფო უნივერსიტეტს გადაეცა. 1926 წ. 9 იანვრის თარიღით ივ. ჯავახიშვილი მადლობას უძღვნის გამგეობას წიგნთსაცავ-მუზეუმის უნივერსიტეტისათვის გადაცემის გამო. საზოგადოების გამგეობა თანახმაა ზოგი ეთნოგრაფიული ხასიათის ნივთები გადასცეს საქართველოს საეთნოგრაფიო და საისტორიო საზოგადოებას.

არ არის ინტერესს მოკლებული, თუ რა განძი მიიღო უნივერსიტეტმა წ.-კ. საზოგადოებისაგან:

1. ხელნაწერი წიგნები	2.214 ც.
2. სიგელ-გუჯრები და სხვა დოკუმენტები	1.600 ც.
3. ქართული ნაბეჭდი წიგნები	5.286 ც.

¹ სცია, ფ. 481, საქ. № 6642, ფ. 1—13; საქ. № 6613, ფ. 55.

4. რუსულსა და სხვა ენებზე ნაბეჭდი წიგნები სამუზეუმო ნივთები:

1. ისტორიულ-არქეოლოგიური	851 ც.
2. ეთნოგრაფიული	199 ც.
3. ნუმისმატიკური	5.518 ც.
4. მხატვრული სურათი	155 ც.
5. ფოტოგრაფიული სურათი	3.303 ც.

1926 წლის 26 დეკემბერს მოწვეულ იქნა საზოგადოების გამგეობის გაფართოებული სხდომა, რომელსაც მოხსენდა, „რომ საზოგადოებას მთავრობის დადგენილებით აღარ აქვს იურიდიული პირის უფლება. გამგეობის სხდომამ საზოგადოების სალიკვიდაციოდ აირჩია კომისია გრ. ბურჭულაძის, დიმ. დუმბაძის, წირქვაძის, ივ. ავალიშვილისა და გიორგი ბოკერიას შემადგენლობით, რომელმაც 1927 წლის 10 იანვრის სხდომაზე თავმჯდომარედ გამოჰყო დიმ. დუმბაძე, მდივნად პ. წირქვაძე და ხაზინადრად ივ. ავალიშვილი. საზოგადოების მდივანმა ვ. ბურჯანაძემ სალიკვიდაციო კომისიას მოახსენა, რომ წიგნთსაცავი, მუზეუმი და არქივი წ.-კ. საზოგადოებისა ჯერ კიდევ 1925 წლის დეკემბერში და 1926 წლის იანვარში გადაეცა უნივერსიტეტს. სალიკვიდაციო კომისიის დადგენილებით გამგეობის ეს ნაბიჯი მიზანშეწონილად იქნა აღიარებული. ოღლა ჭავჭავაძის შესანახად სალიკვიდაციო კომისიამ გადადო 300 მ. და ეს ფული ჩაბარდა მის მეურვეს ნინო ნაკაშიძეს. კომისიამ 250 მან. დააჯილდოვა ვარ. ბურჯანაძე, რომელიც 15 წლის განმავლობაში ერთგულად და თავდადებულად ემსახურებოდა წ.-კ. საზოგადოებას.

სალიკვიდაციო კომისიამ დაადგინა: საზოგადოების ხარჯების დასაფარავად საქირთა 4.051 მან. თუ მწერალთა კავშირი გაიღებს ამ თანხას, საზოგადოების დარჩენილი ქონება მას გადაეცემაო.

1927 წლის 31 იანვარს განათლების კომისარიატის კოლეგიამ დაადგინა, წ.-კ. საზოგადოების დარჩენილი ქონება გადასცემოდა სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირს.

მაგრამ ვერც მწერალთა კავშირმა, ვერც „ქართულმა წიგნ-
მა“ ვერ შესძლეს 4.000 მან. ვალის გადახდა, თუმცა მისი ქონე-
ბის რეალიზაცია, რომელსაც ისინი ამ ვალთან ერთად მიიღებ-
დნენ, 20 — 25 ათას მანეთს აღწევდა. ეს ოპერაცია სა-
ხელგამმა იკისრა. ამიტომ წიგნები (მაღაზიიდან) და ინვენტა-
რი მას გადაეცა.

თანხმად მომართვისა, მწერალთა კავშირს გადაეცა წ.-კ.
საზოგადოების დამაარსებელთა სურათები და ბიუსტი, აგ-
რეთვე კანცელარიის ბიბლიოთეკა (927 ც. წიგნი) და ავეჯი.
მწერალთა კავშირის ხელში გადავიდა ილიასეული სახლი
თბილისში და ილიას ძეგლი.

1927 წლის 20 ივნისს სალიკვიდაციო კომისიამ დაამთავრა
წ.-კ. საზოგადოების ქონების ლიკვიდაცია.

ილია ჭავჭავაძე წერდა 1883 წელს: „...ყოველი ჩვენი ეგ-
რეთწოდებული „საზოგადოება“ მარტო ყავარია, რომელსაც
ბოძები თითონ ერში არა აქვს, ხეა, რომელსაც ფესვი თითონ
ერში არ გაუმარებია და თუ ფეხზე დგას, იმიტომ კი არა,
რომ ძირი ღრმად აქვს წასული, არამედ იმიტომ, რომ გარედან
აქეთ-იქით ბოძები აქვს მიდგმული. აი ნამდვილი მიზეზი სი-
სუსტისა საერთოდ და წერა-კითხვის საზოგადოებისა საკუთ-
რივ“¹.

ილია ჭავჭავაძის მიერ წერა-კითხვის საზოგადოების ასეთი
დახასიათება სწორია ამ საზოგადოების არსებობის პირველი
ორი ათეული წლის მანძილზე, როდესაც ჩვენი საზოგადოებ-
რივი ცხოვრების სათანადოდ განუვითარებლობის გამო წ.-კ.
საზოგადოება გარედან მიღებული ნაბოძებით, ე. ი. მოწინავე
ადამიანების დახმარებით, არსებობდა. თავისი არსებობის მე-
ორე ნახევარში კი, განსაკუთრებით 1908 — 1909 წლებიდან,
მან ნამდვილად გაიდგა ფესვები ქართველ ხალხში: ის მასობ-
რივ, დიდ ეროვნულ ორგანიზაციად გადაიქცა, რომელმაც ხე-
ლი შეუწყო ქართველი ხალხის ვანათლებისა და გათვითცნო-
ბიერების საქმეს, მასში ეროვნული შეგნებისა და ეროვნული
თვითგამორკვევის გრძნობის შეტანას.

¹ ილია ჭავჭავაძე, ტ. VII, 1928 წ., გვ. 69.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, როდესაც თქვენი მშობლივი
მელი ხალხი დაეპატრონა ხელისუფლებას, ჩვენი მშვენიერი
ეკონომიური და კულტურული განვითარების საქმე სრულიად
ახალი გზით წარიმართა: საბჭოთა წყობილების პირობებში ახა-
ლი კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციები წარმოიქმ-
ნა. წ.-კ. გამავრცელებელმა საზოგადოებამ თავისი ამოცანები
შეასრულა და მისი შემდგომი არსებობა მიზანშეუწონელი
ვახდა.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

I. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება. 1879—1900 წლებში

1. ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსება	4
2. წერა-კითხვის საზ-ბის ნივთიერი საშუალებანი	16
3. წერა-კითხვის საზ-ბის ზრუნვა სკოლებს დაარსების შესახებ	21
ა) თბილისის სკოლა	24
ბ) ქუთაისის ქართული სკოლა	25
გ) ძველი-სენაკის ქართული სკოლა	27
დ) ბათუმის სკოლა	28
ე) კავკავის სკოლა	32
ვ) წინარეხის, თინეთის, ხელთუბნის და გომარეთის სკოლების დაარსება	34
4. ბრძოლა წ.-კ. საზოგადოების სკოლების გარშემო წ.-კ. გამავრცელებელ საზოგადოებასა და შთავრობას შორის	35
5. წ.-კ. საზოგადოების დახმარება სხვა უწყებათა სკოლებს	45
6. წ.-კ. საზ-ბის ზრუნვა სასკოლო სახელმძღვანელოებისა და სხვა წიგნების დამზადებისა და გამოცემისათვის	51
7. წ.-კ. საზ-ბის სამწიგნობრო და მუზეუმი	59
8. წ.-კ. საზოგადოების ბინის საკითხი	67
9. ზრუნვა სახალხო ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების დაარსებაზე	70
10. წ.-კ. საზ-ის ურთიერთობა რუსეთის სამეცნიერო საზოგადოებებთან	76

II. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება 1900—1927 წლებში

1. წ.-კ. საზოგადოება XX ს. დასაწყისში	78
2. წ.-კ. საზოგადოება ახალ საფეხურზე	82
3. წ.-კ. საზოგადოების წევრები და ბრძოლა საწევრო გადასახადის შემცირებისათვის	88
4. სტრუქტურული ცვლილებანი წ.-კ. საზოგადოებაში	91
5. წ.-კ. საზოგადოების ადგილობრივა განყოფილებანი—ფილიალები	93

6. წ.-კ. საზოგადოების სკოლები	
7. წ.-კ. საზოგადოების ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები	
8. წ.-კ. საზოგადოების მუზეუმი და წიგნთსაცავი	
9. წ.-კ. საზოგადოების გამომცემლობა. წიგნის მალაზია, წიგნების გავრცელება	128
10. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ღონისძიებანი ცნობილ მოღვაწეთა ხსოვნის აღსანიშნავად	131
ა. წერა-კითხვის საზ.-ბის ზრუნვა ილია ჭავჭავაძის სახელის უკვდავსაყოფად	134
ბ. ილია ჭავჭავაძის ანდერძი და წ.-კ. საზ.-ბის ღონისძიებანი მისი განხორციელებისათვის	137
გ. აკ. წერეთელი და წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზო- გადოება	141
11. შემოწირულებანი წ.-კ. საზ.-ბის სახსრების გასაძლიერებლად	143
12. წ.-კ. საზოგადოების სტიპენდიანტები და ერთდროული დახმა- რება მწერლებს და საზოგადო მოღვაწეებს	144
13. წ.-კ. გამავრცელებელი საზ.-ბის ბიუჯეტი	147
14. ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოება პირველ მსოფლიო ომისა და სამოქალაქო ომის წლებში	149
15. ქ. შ. წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების გაუქმება	156

რედაქტორი ე. ტოროტაძე
ტექნიკური რედაქტორი ზ. ხუნდაძე
კორექტორი ნ. აფხაზაძე

*

ბელმოწერილია დასაბეჭდად 16/XII-60 წ. ქა-
ღალღის ზომა 84×108¹/₂ სანტ.-საგამომც.
თაბაზი 7,47. ნაბეჭდი თაბაზი 8,4. სავეტარო
თაბაზი 7,26.

შე 05079. ტირაჟი 1000. შეკვ. № 1439

ფასი 5 მან. 35 კაპ.
ფასი 1961 წ. 1-ლი იანვრიდან 54 კაპ.

*

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს
განმაცემლობებისა და პოლიგრაფიული მრეწვე-
ლობის შთავარი საქართველოს სტამბა № 2,
თბილისი, ფურცელაძის ქ. № 5.

Типография № 2 Главного управления
издательств и полиграфической промыш-
ленности Министерства культуры Гру-
зинской ССР, Тбилиси, ул. Пурцеладзе
№ 5.

Трофим Ираклиевич Хундадзе

Общество распространения грамотности
среди грузинского населения
(1879—1927)

(На грузинском языке)

Государственное издательство
«Сабчота Сакартвело»

Тбилиси
1960

၇ 231/678

K 264 780

၅၄၅၅၅၅
၃၀၃၅၅၅၅၅၅